

KAÇEP • Engelsiz Yaşam Paneli

www.mhp.org.tr

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

3 ARALIK DÜNYA

Engelliler Günü

PANEL

3 ARALIK 2022 • 14:00
Gün Sazak Salonu

"Engellilik insani bir halin özetini olup herkesin, her an başına gelebilecektir. Şayet gerçek bir engel varsa o da kalplerdeki tortular, zihinlerdeki pürüzler, vicdandaki lekelerdir."

Devlet BAHÇELİ
MHP Genel Başkanı

SUNUŞ

Engellilik kavramı insan olma halinin bir parçasıdır. Hatırdan çıkarılmaması gereken bir husus insanların hayatının bir aşamasında, kalıcı veya geçici olarak zayıf düşebileceğidir. Yaşla birlikte gelen sistemik rahatsızlıklar ve bazı uzuvların eskisi gibi kullanılamaması tüm insanların hayatının bir aşamasında engellilik kavramıyla karşılaşacağı gerçeğini yansıtmaktadır.

Engelli vatandaşlarımızın hayatlarını huzur ve güven içinde sürdürebilmeleri, kendilerine yetebilecek kabiliyete sahip olabilmelerinin başlıca hedefimizdir. Engelli bireylerimizin özel eğitim ihtiyaçlarını, istihdam sıkıntılarını ve psiko sosyal gereksinimlerini gidermek önemli görevlerimiz arasındadır. Bu itibarla engelli bireylerin toplumsal ve sosyal yaşama adapte olmalarını sağlayacak hususlara ilişkin çalışmalarımız ve bu alanda yürüttüğümüz faaliyetlerimiz büyük bir kararlılıkla devam etmektedir.

3 Aralık Dünya Engelliler günü, bu konuda anlamlı çalışmaların ve mesajların ulusal ve uluslararası anlamda paylaşıldığı önemli bir gün olarak her yıl büyük bir katılımı anılmaktadır.

Bu vesileyle 03 Aralık 2022 tarihinde Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi'nde; Aile, Kadın ve Engelliler birimimiz koordinesinde gerçekleştirilen "Engelsiz Yaşam Paneli" nin engelli bireylerimizin ihtiyaç ve beklentilerinin konunun uzmanları tarafından etraflıca değerlendirmesi anlamında önemli bir çalışma olduğunu değerlendiriyoruz.

Tıbbi rehabilitasyon, özel eğitim, engelli bireylerimizin psikososyal sorunları, engelli bireylerimizin istihdamı gibi bir çok alanda engelsiz yaşam koşullarını gerçekleştirmek anlamında konu başlıklarının yer aldığı sunum raporunu inceleyebileceğiniz bu çalışma önemli değerlendirmeleri içermektedir.

Saygıdeğer Genel Başkanımız Devlet Bahçeli Beyefendi'nin de ifade ettikleri gibi "Her engel aşılacak, her engel geçilmek için vardır".

Dr. Pelin YILIK

Aile, Kadın ve Engellilerden Sorumlu
Genel Başkan Yardımcısı

İÇİNDEKİLER

Engellilerde Teknoloji Bağımlılığı	9
Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Psikososyal Sorunları.....	37
Sivil Toplum Kuruluşları Açısından Engelli Bireyler	45
Engelliler Sivil Toplum ve Siyaset.....	53
Tıbbi Rehabilitasyon Hekimliği Ve Engellilik	61
Engellilerin Özel Eğitimi	65
Engelli Bireylerin İstihdamı Üzerine Notlar	91

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

3 ARALIK DÜNYA

Engelliler Günü

PANEL

3 ARALIK 2022 • 14:00
Gün Sazak Salonu

ENGELLİLERDE TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI

Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN
MHP MYK Üyesi
Siyasi Etik Kurulu Başkanı

Bu çalışmada engellilerde teknoloji bağımlılığı, sonuçları, tedavisi ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Engellilik Nedir?

Bir temel oluşturmak açısından sıkça karıştırılan kavramlar olarak "Özürlülük", "Sakatlık", "Engellilik" tanımlarına bakılmalıdır (WHO (Dünya Sağlık Örgütü), 1980): *Özürlülük*; psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapı veya işlev kaybı veya bozukluğudur. *Sakatlık*; bir yetinin zayıflaması sonucu bir insan için normal sayılan ölçüler dâhilinde veya şekilde bir faaliyet yapabilme yeteneğinde herhangi bir kısıtlama ya da eksiklidir. *Sakatlık*; geçici (kötü beslenme, bulaşıcı hastalık), sürekli (körlük, zihinsel gerilik) ve ilerleyen tipte (hücre zedelenmesine bağlı hastalıklar, kalp hastalığı) olabilir. *Engellilik* ise bireyin normal sayılan ölçüler dâhilinde bir rolü yerine getirmesini engelleyen veya sınırlayan bir dezavantajdır ya da özürlülük ve sakatlık sonucu oluşan bir dezavantajlı olma durumudur.

Kısaca özürlülük, bir yapı ya da vücudun organıyla ilgili bir sorunu; sakatlık, belirli bir faaliyete ilişkin işlevsel bir sınırlamayı; engellilik ise bir akran grubuna göreli bir hayat rolünü oynamada bir dezavantajı açıklar.

Engellinin kim olduğu sorusuna açıklık getirmek için alanyazındaki farklı tanımlara bakmakta yarar vardır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kabul ettiği Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi (2008)'ne göre engelli kişiler, çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal sakatlığı olan kişilerdir.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanunu (2005)'na göre engelli; doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir.

Engellilik Çeşitleri

Engelli bireylerin kişisel özelliklerinden kaynaklanan çeşitliliklerini kabul ederek bazı gruplandırmalar yapmak da mümkündür. Engel

çeşitlerinin birbirlerine göre farklılıkları bulunmaktadır:

- a) Ortopedik engelliler
- b) Görme engelliler
- c) İşitme engelliler
- d) Dil ve konuşma engelliler
- e) Süreğen hastalığı olanlar
- f) Zihinsel engelliler
- g) Duygusal ve ruhsal engelli
- h) Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olanlar

Engelliliğin Nedenleri

Engelliğin nedenleri çevresel faktörler ve kalımsal faktörlerden olabilmektedir.

Çevresel faktörler; çevrenin gelişim üzerindeki etkisi 3 başlık altında incelenebilir;

- a. *Doğum öncesi:* Anne karnında bebeğin maruz kaldığı olumsuz durumlar onun gelişimini etkileyebilir. Örneğin; radyasyona maruz kalmak, annenin zararlı madde kullanım alışkanlığı, annenin sağlıksız beslenme ve çevre koşulları buna örnek gösterilebilir.
- b. *Doğum sırası:* Yaklaşık 9 ay boyunca sağlıklı bir hamilelik geçiren annenin, doğum sırasında oluşabilecek komplikasyonlar ya da doğumun sağlıklı geçmemesi sebebiyle bebekte olumsuz etkiler ortaya çıkabilir. Örneğin; doğum esnasında bebeğin boynuna kordon dolanması, bebeğin oksijensiz kalması, bebeğin doğum esnasında darbe alması, yaralanması gibi.
- c. *Doğum sonrası:* Doğum sonrası çevresel etmenler bir bebeğin gelişiminde önemli etkilere sahiptir. Bir bebeğin beslenmesi, uygun iklim koşullarında bakılması, yeterli anne-baba sevgisiyle büyümesi, ebeveynlerinin çocuğa zengin yaşantılar sunması gibi bütün unsurlar doğum sonrasında çocuğun kalıtımla getirdiği gizilgüçlerin ortaya çıkmasında önemlidir.

Kalıtım; döllenenle birlikte organizmaya aktarılan bütün genetik özelliklerin bir kuşaktan diğerine geçmesiyle kalımdan söz edilebilir.

Genler kromozomların içerisinde yer alır. Cinsiyet, göz rengi genler yoluyla oluşur. Bir özelliğin ortaya çıkıp çıkmayacağı genotip ve fenotip kavramlarıyla açıklanabilir. Genotip, organizmanın doğuştan getirdiği bütün özelliklerdir. Fenotip ise, çevre etkisiyle ortaya çıkan ve gözlenebilen etkisidir. Örneğin; doğuştan uzun boylu olma *genotipine* sahip bir çocuk, uygun olmayan çevresel etmenler ya da beslenme koşulları ile potansiyelinden daha kısa bir boyu yani *fenotipi* olabilir (Gündoğdu, 2022).

Çevre ve Kalıtımın Gelişim Üzerine Etkileri

Kalıtım organizmanın biyolojik özellikleri üzerinde etkilidir. Bazı özellikler sadece kalıtım ile açıklanabilir. Örneğin; cinsiyet, göz rengi, saç rengi, ten rengi gibi. Bunun yanı sıra anemi olmak, down sendromuna sahip olmak gibi rahatsızlıklarda da çevrenin etkisinden söz edilemez.

Bazı rahatsızlıklarda ise, organizmada bireysel yatkınlık bulunurken çevrenin olumlu ya da olumsuz etkisiyle bu durum açığa çıkabilir. Örneğin; kişilik özellikleri (utangaçlık-atılğanlık), şizofreni, kalp hastalıkları, şeker hastalıklarına sahip olmak gibi.

Engelliliğe neden olan doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası nedenler engelli bireylerin günlük yaşamdaki fiziksel aktivitelerini etkilemekte ve diğer insanlara göre bu engellilik durumu bireylerin fiziksel aktiviteye yeterli katılamamasına neden olduğu düşünülmektedir.

Hayatı tüm yönleriyle yaşamak sağlıklı bireyler için önemli olduğu gibi engelli bireyler için de önemlidir. Ancak engelli bireylerin çoğunluğu her zaman çeşitli nedenlere bağlı olarak hayatı istedikleri gibi yaşayamamaktadır. Engel durumlarına ve bakım hizmetlerine bağlı olarak evde yapılabilecek aktiviteleri daha çok tercih ettikleri söylenebilir. Teknoloji kullanımı bunların en başında gelmektedir.

Teknolojilerin Gelişim Süreci ve İnsanın Bağımlılık Serüveni

Bilişim teknolojilerinin çok hızlı gelişmesinin birey ve toplum üzerinde önemli değişimlere neden olduğu herkesin kabul ettiği bir durumdur. Özellikle 18. yüzyılın başlarında endüstri 1.0'dan itibaren ortaya çıkan yeni teknolojiler insanların yaşam biçiminin değişmesine, yeni sosyal yapıların doğmasına ve üretim alanlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Meydana

gelen yeni toplumsal yapı, sanayi toplumu olarak adlandırılmaktadır. Sanayi toplumunun son aşaması olan 21. yüzyıldaki endüstri 4.0 ile birlikte birçok dijital otomasyon sistemi, veri alışverişleri ve üretim teknolojileri, nesnelerin interneti, internetin hizmetleri ve siber-fiziksel sistemlerden oluşan bir değerler bütünü gelişmeye başlamıştır. Aynı zamanda bu yapı yapay zeka fabrika sisteminin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bilgisayar teknolojisinin çok hızlı gelişim göstermesinin ve özellikle internetin keşfedilmesinin insan hayatında çok büyük değişimlere neden olduğu söylenebilir.

21. yüzyıl genel itibari ile bilgi çağı olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzyılı ön plana çıkaran temel güç bilgi ve tekniktir. Bu yönüyle de içinde bulunduğumuz çağ teknolojik gelişmelerle ifade edilmeye başlanmıştır ve teknolojik gelişmeler ekonomik büyümelere de büyük oranda yön vermektedir. Teknoloji çağı olarak da adlandırılan bu günümüzde artık birer teknoloji ürünü olan bilgisayar ve internet insanlar için vazgeçilmez araçlar haline gelmiş durumdadır. Matbaanın yerini dijital bilgisayarlar almaya başlamıştır. Elektronik ve dijital teknolojinin kronolojik gelişimine bakacak olursak; 19. yüzyılın başlarında telgraf ve telefonun ortaya çıkışı, 1920-1940 yıllarda radyonun icadı, 1950'lerde televizyonun icadı, 1980'lerde kişisel bilgisayarların icadı, 1990'larda internet, e-mail, world wide web, 1990 yılların sonlarında dijital tüketim (e-bay, Amazon), 21. yüzyılda web 2.0- bloglar, wiki web siteleri, sosyal ağlar, çok kullanıcıli oyunlar vb., mesajlaşma ve anlık ileti paylaşımı, facebook, twitter, tumblr, pinterest, instagram, dijital uygulamaların kullanılmaya başlanması önemli gelişmeler olarak görülebilir (Şahin ve Günüş, 2020).

İnternetin tarihini 1950'lerde bilgisayarların gelişmesi ile başladığı söylenebilir. Dünyada internetin ilk çalışmalarının 1969 yılında ABD Savunma Bakanlığı'nda ARPANet'in kurulması ile başlamış olduğu görülür. Daha sonraki süreçte, aynı ağ üzerinde geliştirilen TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol) protokolü, 1983 yılından itibaren ARPANet üzerinde kullanılmaya başlanmıştır. İlk İnternet omurga ağının oluşturulması ise 1986 yılında NSFNet (National Science Foundation-Ulusal Bilim Vakfı) tarafından gerçekleştirilmiştir. İnternet'in halka açık hale gelmesi 1989 yılından sonra olmuş; 1990 Haziran'ında TCP/IP'nin ilk kullanıldığı ağ olan ARPANet'in kullanımdan kaldırılmasına rağmen bu ağın yerini ABD, Avrupa, Japonya ve Pasifik ülkelerinde ticari

ve hükümet işletimindeki omurgalar (backbone) almış, TCP/IP protokolü ve İnternet 90'lı yıllardan itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. İnternet'in ticari anlamdaki gelişimi ise 1991 yılından itibaren olmuştur. 1990'da ARPANET, 1995'te NSFNET miadını doldurmuştur. 1990'ların ortalarından itibaren, anlık mesajlaşmalar, e-posta, VoIP, video görüşmeler ve tartışma forumlarıyla, bloglarıyla, sosyal ağlarıyla ve online alışveriş siteleriyle gelen world wide web toplumsal yaşamda önemli gelişmelere neden olmuştur (ODTÜ, 2022).

Aynı yıllarda internetin Türkiye'ye gelişi sürecine bakılacak olursa; ilk geniş alan ağının 1986 yılında tesis edilen EARN (European Academic and Research Network)/BITNET (Because It's Time Network) bağlantılı TÜVEKA (Türkiye Üniversiteler ve Araştırma Kurumları Ağı) olduğu görülmektedir. İlerleyen yıllarda bu ağın hat kapasitesinin yetersiz kalması ve teknolojik açıdan ihtiyaçlara cevap verememeye başlaması üzerine 1991 yılı sonlarına doğru ODTÜ ve TÜBİTAK internet teknolojilerini kullanan yeni bir proje başlatmışlardır. TÜBİTAK-ODTÜ (TR-NET) işbirliği ile DPT projesi çerçevesinde Türkiye global internete bağlanmıştır. 64 kbit/san hızında ki bu hat ODTÜ'den uzun bir süre ülkenin tek çıkışı olmuştur. Daha sonra Ege Üniversitesi (1994), Bilkent (1995), Boğaziçi (1995), İTÜ (1996) bağlantıları gerçekleştirilmiştir. Türk Telekom'un 1995 yılında açtığı ihale ile bir konsorsiyum tarafından oluşturulan TURNET 1996 Ağustos ayında çalışmaya başlamıştır. Bunun yanısıra Haziran 1996 tarihinde TÜBİTAK bünyesinde Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) adıyla yeni bir merkez kurulmuştur. ULAKBİM'in temel görevlerinden biri en yeni teknolojileri kullanarak Türkiye çapında tüm eğitim ve araştırma kuruluşlarını birbirine bağlayacak Ulusal Akademik Ağ (ULAKNET) adıyla hızlı bir iletişim ağı kurmak ve bu ağ aracılığı ile bilgi hizmetleri vermektir (İçel, 1998; Gündoğdu, 2006).

Avrupa Nükleer Araştırmalar Örgütü'nde (CERN) bilgisayar bilimcisi olarak çalışan Tim Berners-Lee ilk bilimciydi. HTML (HyperText Markup Language) etiket dilinin 1989 yılında ortaya çıkması ile The World Wide Web (WWW) kavramı ve web tarayıcılarının geliştirilmesi de bu dönemde ilerletilmiş oldu. Bu teknoloji, internet kullanıcıların Web üzerinden büyük veritabanlarında yer alan içeriklere erişimde, detaylı ve kolay bir şekilde ulaşmasına dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu süreçte, Web' de sosyal bilişimin meydana gelmesi ve sosyal makineler adlı yeni bir çağın ortaya

çıkması gerekmektedir. Ayrıca artan teknolojik imkânlarla insanların yapmaya çalıştığı büyük miktardaki verilerin analizlerini gerçekleştiren etkileşimli yeni Web uygulamalarının geliştirilmesinin gerektiği savunulmuştur. Yeni bir Web paradigmasının ortaya çıkışını belirleyen HTML ile web sayfalarının geliştirilmesinde ilk öğrenme ağı olarak Web 1.0 ortaya çıkmıştır. Daha sonra etkileşim ve iletişim ağı olarak Web 2.0 ve bir entegrasyon ağı olarak Web 3.0 etkin olarak kullanılmaktadır. Çeşitli teknolojiler ile entegre olan ve ultra akıllı Web olarak düşünülen Web 4.0, ise dördüncü nesil Web teknolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Web 4.0 teknolojisi hakkında kesin bir yargı veya nasıl olacağına dair literatürde belirli bir tanım bulunmamasına rağmen bu teknolojinin nasıl işleyeceği ile ilgili düşünceler oldukça fazla görülmektedir. Literatürde bu kavram ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. "Sosyal makinelerin" sosyal süreçlerimizi görünmez bir şekilde düzenleme misyonuna sahip olacağını belirtmektedir. Bu anlamda Web ve yapay zekâ alanındaki araştırmacılar arasında daha büyük bir işbirliğin gerektiği düşünülmektedir (Shadbolt, Kleek ve Binns, 2016; Ersöz, 2020).

2020-2030'da yılları arasında önemli bir konumda olacak olan Web 4.0 yapay zeka, nanoteknoloji, telekomünikasyon ve kontrollü ara yüzler olarak dört teknolojinin yanı sıra Nesnelerin İnterneti kavramıyla da ilişkilendirilmektedir. Nesnelerin İnterneti (IoT)'nin destekli yaşam, e sağlık, ileri öğrenme, perakende, otomasyon, finansal ve endüstriyel üretim, lojistik, iş-süreç yönetimi ve akıllı ulaşım imkânları potansiyel faydalarından bazıları olarak sıralanabilmektedir (Parvathi ve Mariselvi, 2017; Gündoğdu, 2006).

Bilişim çağında gelişen teknoloji ve yapılan çalışmalar doğrultusunda insanlar ve makineler arasındaki etkileşimi daha fazla sağlayan bir teknoloji olacağı da mümkün görülmektedir. İnsanların doğrudan makinelerle iletişim kurabileceği, dünyayı şekillendirebilecek ve bilgisayarların cevap verebileceği nitelikli ve etkileşimli bir web teknolojisi olarak düşünülmektedir. Web 4.0'ın yeni bir Web nesli olarak ortaya çıkması ile Web 4.0'ın Web 2.0 ve Web 3.0'ın tüm özelliklerini bir araya getireceğini ve her yerde her ortamda bulunabilecek bir teknoloji olarak görmektedir (Fernando Luis, 2017). Bilgisayar kullanıcılarının, bu teknolojinin sahip olduğu güçlü ve zeki ara yüzleri sayesinde web ortamını akıllı bir şekilde yürüten ve etkileşim sağlayan güçlü bir teknolojiye sahip

olacağı söylenmektedir. Her geçen gün gelişen iletişim ve bilgi kanallarının artması ile web dünyasının da bu ihtiyaçları çözümlenebilecek nitelikler geliştirmesi önemli bir unsurdur. Dolayısıyla, Web 4.0'ın teknolojinin eşzamanlı bir ağ olma özelliği ile önemli kitlelere erişim sağlayarak, küresel şeffaflık, yönetim, dağıtım sağlayan çevrimiçi ağlara katılımında, endüstri, politik, sosyal ve diğer önemli topluluklarda işbirliği yapabilen bir ortam olması da beklenmektedir (Khazode ve Sarode, 2016; Ersöz, 2020).

Bu bağlamda, Web 4.0 insanlar ve akıllı cihazlar ile nesnelerin interneti (IoT) arasındaki veri etkileşimlerinin meydana geldiği simbiyotik (insanmakine etkileşimi) web olarak sınıflandırılmaktadır (Atzori, vd.,2010). Yeni nesil web teknolojisi olan zeki ve yüksek etkileşimli özellikleriyle Web 4.0' a dair literatür incelemesi yapılmış olup, gelecekte Web dünyasına sunacağı yenilikler ve özelliklere yönelik yorumlara yer verilmiştir. Ayrıca, Web 4.0 kavramı hakkında ne olduğu veya ne olabileceği konusunda oldukça farklı yaklaşımları açıklığa kavuşturarak bu teknolojinin boyutlarını analiz etmek amaçlanmaktadır (Ersöz, 2020).

İnternet teknolojilerinin gelişmesi birçok yenilikleri de beraberinde getirirken insanların birbiriyle olan iletişimini de kolaylaştırmaktadır. İnternet, haberleşmeden bilgi paylaşımına, habercilikten medyaya, tanıtım ve reklamdaki seyahat ve tatil, kamu hizmetlerinden bankacılık ve ticarete, eğlenceden sosyal ilişkiler ve kültürler arası etkileşime, sağlıktan eğitime ve günlük yaşamı ilgilendiren pek çok alanda olumlu gelişmeleri ve yenilikleri hayatımıza getirmiştir.

Bilgisayar teknolojilerinin ve özellikle internetin birey ve toplum üzerinde olumlu etkileri olduğu kadar olumsuz pek çok etkisinden de bahsetmek mümkündür. Bu olumsuz etkilerden en önemlilerinden birinin de internet bağımlılığı olduğu söylenebilir. İnternet bağımlılığı son yıllarda çeşitli psikolojik problemlerle ilişkilendirilerek bilim dünyasında psikolojik bir sorun olarak ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle de eğitimciler, psikolojik danışmanlar, psikologlar ve psikiyatristler konu üzerinde çeşitli araştırmalara yönelmişlerdir. İlk defa 1995 yılında kullanılmaya başlanan internet bağımlılığı kavramı, son yıllarda "net bağımlılık", "internet bağımlılığı", "çevrimiçi bağımlılık", "internet bağımlılık bozukluğu", "patolojik internet kullanımı", "siber bozukluk", "teknoloji bağımlılığı" veya

“davranışsal bağımlılık” gibi farklı isimlerle betimlenmeye çalışılan bir olgu olmuştur (Eichenberg ve Ott, 1999; Şahin ve Korkmaz, 2011, Şahin 2020).

Aslında insanın bağımlılık serüveni insanlık tarihi kadar eskidir. Binlerce yıl önce dahi insanlar gerek acıların dindirilmesinde gerekse farklı bilinç deneyimleri yaşamak için bitkilerden uyuşturucu olarak yararlanıyordu. O zamanlardan gelen bir yatkınlık mı var bilinmez, ancak insan günümüzde uyuşturucu, sigara, alkol gibi birçok maddeye ya da eylem ya da davranışa bağımlılık geliştirebiliyor (Şahin ve Günüş, 2020)

Bağımlılık kavramı önceleri sadece uyuşturucu, alkol, nikotin vb. maddelere olan bağımlılığı belirtmek için kullanılmıştır. Günümüzde ise bağımlılık kavramının hem madde bağımlılığı hem de madde dışı bağımlılıklarla ilgili olarak kullanıldığı görülmektedir. Bireyler sadece bir maddeye bağımlı olmazlar, problemleri davranışa da bağımlı olabilirler (Kayri ve Günüş, 2009). Buna örnek olarak davranış bağımlılığı altında yeme bağımlılığı, oyun bağımlılığı, televizyon bağımlılığı, bilgisayar bağımlılığı, internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, spor bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı örnek verilebilir.

Genel olarak bağımlılık, kullandığında bireye haz veren ve gerilimini ortadan kaldıran, gelecekteki muhtemel olumsuz sonuçları bilinmesine rağmen kullanımına devam edilen, kontrol edilemeyen uyuşturucu veya diğer maddelere düşkünlük olarak tanımlanabilir (Şahin ve Günüş, 2020). Günümüzde bağımlılık, madde bağımlılığı ve davranışsal bağımlılık olarak sınıflandırılmaktadır.

a) Madde bağımlılığı

Madde bağımlılığı bir sendromdur. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından yayınlanan, dünyanın çeşitli ülkelerindeki klinisyenlerin görüşleri alınarak hazırlanan ve tüm dünyada yaygın bir şekilde psikiyatrik hastalıkların tanısında kullanılan İngilizcesi “Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)” olan ve Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı olarak Türkçeye çevirebileceğimiz rehberine göre bağımlılığın çeşitli ölçütleri vardır. DSM-5’te madde kullanım bozukluğu A tanı ölçütleri toplam 11 maddedir. İlk dört madde bozulmuş kontrolü, 5-7. maddeler sosyal bozulmayı, 8-9. maddeler maddenin riskli kullanımı,

10 ve 11. maddeler farmakolojik durumu içerir. Buna göre aşağıda yer alanlardan sadece ikisi maddenin kötüye kullanımı (bağımlılık tanısı koymak) için yeterlidir (APA, 2013).

Bozulmuş kontrol (ilk 1-4 madde)

1. Çok uzun zamanını madde almak için harcar.
2. Bırakmak ister, dener, başarısızlıkla sonuçlanır.
3. Zamanın büyük kısmı almak, kullanmak, zararlarını telafi etmek, gündelik hayatının büyük kısmı madde ekseninde geçer.
4. Aşerme (craving) maddenin alındığı ya da kullanıldığı çevrede çok güçlü maddeyi temin etmek isteği (klasik koşullama, beynin ödül sistemi) eli kulağındaki nüksün göstergesi.

Sosyal bozulma (5-7)

5. Tekrarlı kullanım sosyal gerekliliklerini ihmal ettirir.
6. Sosyal kişilerarası sorun yaşamasına rağmen devam eder.
7. Sosyal mesleksi etkinliklerinden vazgeçer.

Maddenin riskli kullanımı (8-9)

8. Fiziksel zararlı ortamlarda kullanır.
9. Fiziksel ve psikolojik problemlere yol açmasına rağmen kullanır.

Farmakolojik (10-11)

10. Tolerans
11. Yoksunluk

Madde bağımlılığının fiziksel bağımlılık ve psikolojik bağımlılık olarak iki türü vardır. *Fiziksel Bağımlılık*: Maddenin varlığına karşı duyulan fizyolojik bir istektir (Ögel, 2010). Belirli bir süre madde kullanımından sonra madde kullanımının kesilmesi nedeniyle kişide kriz, kasılma gibi istenmeyen semptomların ortaya çıkması ve bu süreçte vücudun bazı fonksiyonlarını yerine getirememesi ya da getirmekte zorlanmasıdır (Korsmeyer ve Kranzler, 2009). Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi burada maddeye bağımlılık vardır. Bağımlı olunan madde alınmadığında kişide yoksunluk belirtileri oluşur (Uzday, 2015). Başlarda az miktarda alınan doz yeterli olurken, zamanla alınan dozun miktarı iki-üç katına çıkar (tolerans) ve

beyin normal olan görevini yapamaz duruma gelir (Tarhan ve Nurmedov, 2011). *Psikolojik Bağımlılık*: Bu evre ilk deneme aşamasındaki maddeye olan özlemi ve maddeyi arayışını kapsar (Uzbay, 2015). Maddeyi yoğun bir şekilde arama vardır. Maddenin yarattığı etkiyi tekrar yaşama isteği vardır (Tarhan ve Nurmedov, 2011). Psikolojik bağımlılık fiziksel bağımlılıkla karşılaştırıldığında, bir kişinin bir maddeye fiziksel bir ihtiyaç duymadığı, bunun yerine zihinsel bir arzusu olduğu zaman ortaya çıkar.

Ancak günümüzde bu iki bağımlılık türü birbirinden ayıramamaktır, çünkü kişide hem psikolojik hem de fiziksel bağımlılık aynı anda görülebilir. Pratikte de bunun bir yararı yoktur. Fiziksel bağımlılık kısa bir süre içinde sonlanabilir. Ancak asıl sorun psikolojik bağımlılığın sonlandırılmasıdır. Bu daha uzun bir süreç ve çaba gerektiren bir durumdur (Ögel, 2010).

b) Davranışsal Bağımlılık

Bağımlı davranışlar, çok dikkate alınması gereken ve çoğu zaman gündelik yaşamımızdan ortaya çıkan problemlerdir. Aslında alkol, sigara, uyuşturucu gibi madde bağımlılığının da "davranışsal bağımlı" tarafı vardır. Bireylerde bu maddeler bağımlılığa neden olmuşsa, durumun davranışsal yönü de çoğu zaman buna eşlik eder. Örneğin; tütün ürününe bağımlılığı bir bireyde tütüne karşı bir kimyasal bağımlılık geliştiği gibi sigara içme eylemi sürecindeki saat, ortam, eşlik eden arkadaşlar vb. davranışlar da madde bağımlılığın davranış yönünü oluşturur. Bazı durumlarda maddeye olan bağımlılıktan kurtulmak için öncelikle veya eş zamanlı olarak bağımlılığın davranışsal sürecinin de tedavi edilmesi gerekir (Şahin ve Günüş, 2020).

Bağımlılığın fiziksel, psikolojik, sosyolojik ekonomik ya da davranışsal sonuçları göz ardı edilmemelidir. Çünkü bağımlılık neredeyse insan yaşamının her yönüne olumsuz etki eden durumdur. Bağımlılık oluşturan nedenler bazen olumlu olsa da anlamsal yapısı olumsuzluk taşır. Örneğin; spor bağımlılığı, davranışsal bağımlılıklardan biridir. Spor yapmak sağlıklı ve insan yaşamı için olumlu bir kavram olsa da "spor bağımlılığı" denildiğinde kavram olumsuzdur (Şahin ve Günüş, 2020).

Davranışsal bağımlılık, bir kişinin hareket ve aktivitelerinin fizyolojik, psikolojik ve sosyal olarak sorunlara sebep olması ve kişinin bırakma isteğine rağmen yapılmasına kontrolsüzce devam edilmesi, böylece

kendisine ve çevresine zarar verse bile bu davranışı süreç içerisinde önemsiz görmesi ve yapmaya devam etmesidir (teknoloji, kumar, alışveriş gibi). Davranışsal bağımlılıklar genellikle "eylemi gerçekleştirmeden önce gerilme veya uyarılma" ve "eylemi gerçekleştirme sırasındaki zevk, memnuniyet veya rahatlama" duyguları ile gelir.

APA (2013)'nin DSM el kitabına göre, davranışsal bağımlılıklar şu ortak özelliklere sahiptir:

- Davranış ile meşgul olma.
- Davranışı kontrol etme yeteneğinin azalması.
- Davranışa bir tolerans oluşturma, böylece davranışa istenen hazineyi elde etmek için daha sık veya daha yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulması.
- Davranıştan kaçınılması veya çekinilmesi durumunda tolerans geliştirilmesi.
- Davranıştan kaçınıldığında veya direnç gösterildiğinde, depresyon veya anksiyete belirtileri gibi olumsuz psikolojik sonuçlarla karşılaşılması.

Genel olarak diğer bağımlılıklarda olduğu gibi davranışsal bağımlılıklar da bir kontrol, dürtü veya beyin bozukluğu olarak karşımıza çıkar. Beynin ödül-ceza ve limbik sistemleriyle ilgili olarak doğal kimyası ve işleyişinde bozulmalar oluşur. Örneğin; sevdiğimiz bir yemeği yediğimizde dopamin hormonu arttığı gibi bir madde alımında veya oyun eylemi gibi bir davranışta da artabilir. Dopamin salgısı ödül, haz ve bağımlılıkla ilişkilidir. Normalde dopamin beyin tarafından belli bir seviyede sürekli sabit tutulur. Ancak bağımlı olan bir kişinin beyninde dopamin üretimi oldukça artar veya azalır. Örneğin; kişi bir oyun oynadığında dopamin artışı nedeniyle kendini mutlu ve iyi hisseder. Kişi önceki hissi ve hazzı yaşayabilmek için oyun davranışına dönmek ister. Bunun yanında sürekli oynadığı süreyi de artırmaya çalışır. Azalttığında çeşitli psikolojik problemlerle karşılaşabilir. Ödül sisteminde ya da dopamin hormonunda yaşanan bu bozulma ve dengesizlik, zamanla bağımlılığın gelişmesine neden olur. Artık kişi haza ulaşmak için ilk zamanlardakinden olabildiğince daha fazla çaba sarf eder. Bu noktada kişi, eski hazzı yaşamak bir yana normal hislerine kavuşmak ve bağımlılığın yoksunluk etkilerinden kurtulmak için oyuna daha çok yönelir. Bu süreç bir girdap şeklinde bireyi içine çeker ve içinden çıkamadığı bir döngüye girer (Şahin ve Günüş, 2020).

Madde bağımlılığı dışında kalan davranışsal bağımlılıkların türleri oldukça fazladır. Örneğin; teknoloji bağımlılığı, internet bağımlılığı, kumar bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, ilişki bağımlılığı, spor bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, televizyon bağımlılığı, mesajlaşma bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı gibi. Bu bölümde davranışsal bağımlılık türlerinden biri olan ve neredeyse tüm insanları etkisi altına alan bir salgın haline gelen teknoloji bağımlılığı ve internet bağımlılığı ele alınmıştır.

Teknoloji Bağımlılığı

Dijital teknoloji araçları geliştikçe insanların teknoloji ile ilişkisi de sorunlu hâle gelmeye başladı. Konuyla ilgili en bariz ve üzerinde en çok çalışılan problem, teknoloji bağımlılığıdır. Harris, Nagy ve Vardaxis (2014)'e göre, kontrol edilemeyen uygulamalar veya alışkanlıklar da bağımlılık olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, insanların gelişen teknolojileri kullanma biçimine ilişkin olarak da teknolojik bağımlılık kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Griffiths, 1995).

Teknoloji bağımlılıkları, madde bağımlılığından farklı bir tür olarak davranışsal, kimyasal olmayan ya da madde olmayan bağımlılıklar kapsamında ele alınmaktadır. Madde bağımlılığında bağımlılık kullanılan madde yönelik geliştirilirken, davranış bağımlılıklarında bağımlılık yapılan etkinliğe, eyleme veya davranışa yönelik geliştirilir. Dürtü kontrol bozukluğunun ve hazzı odaklı olmanın ise tüm davranışsal ve teknolojik bağımlılıklar için ortak olduğunu söyleyebiliriz.

Teknoloji bağımlılığında uyuşturucu, alkol ya da sigara gibi özellikle gençler için bir yaş sınırı konulması ve kullanımın sınırlanması mümkün değildir. Genç birey teknolojiyi kullanacaktır çünkü bugünün gençliğinin en başat özelliği, iletişim teknolojileri ve sosyal medyayı bir hayat biçimi olarak yaşamalarıdır. Ancak gençlerin böyle bir hayat yaşarken bağımlı olmamaları için gerek konuyla ilgili sorumluluk hisseden bireylerin/anne-baba/öğretmenlerin ve gerekse resmî kurumların ve gençlik çalışmaları yapan sivil toplum kuruluşlarının bağımlılığa giden adımları gözeterek önleme çalışmaları yapmaları gerekmektedir (Şahin ve Günüş, 2020).

Teknolojik bağımlılığı; her yaş grubundaki bireylerin teknolojinin sunduğu imkânlardan aşırı zaman geçirmelerine bağlı olarak kişisel, sosyal, eğitsel ve mesleki sorumluluklarını yerine getirmede güçlük

çekmeleri ve buna bağılı olarak çeşitli psikolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik vb. sorunlar yaşamalarına neden olan bir hastalık veya bozukluktur.

İnsanlarında olumsuz sonuçları olan teknoloji bağımlılığı alt gruplarından bazıları ise kısaca aşağıdaki başlıklar altında sıralanabilir:

- *İnternet bağımlılığı*: Kişilerin interneti ölçsüz kullanması ve bu tutumundan bir türlü vazgeçememesi neticesinde çeşitli sorunlar yaşaması, internet kullanımında başlangıç dönemiyle karşılaştırıldığında daha uzun süre kalınması buna bağılı olarak insanlar arasındaki ilişkilerde meydana gelen sorunları ifade eder. Çoğu zaman diğer teknoloji bağımlılıklarını barındıran şemsiye bir kavram olarak değerlendirilir.
- *Sosyal medya bağımlılığı*: Sosyal medyaya aşırı derecede düşkün olmak, sosyal medyada sürekli çevrimiçi olma isteği, kontrol edilemeyen motivasyonla yönlendirilmek ve bu durumun diğer önemli yaşam alanlarını olumsuz yönde etkilemesi sosyal bağımlılık olarak değerlendirilmektedir.
- *Kumar bağımlılığı*: Gelirine göre ciddi kayıplar olmasına rağmen oynamak için aşırı arzu ve istek duyulması ve bırakmaya çalışılmasına rağmen bırakılamamasıdır.
- *Alışveriş bağımlılığı*: Alışverişin kendisiyle aşırı meşguliyet ve ihtiyaç dışı veya fazlası alışveriş problemlidir.
- *Çevrimiçi cinsel bağımlılık*: Aşırı zihinsel meşguliyet ve aşırı zaman harcama ile seyreden çevrimiçi cinsel uğraşıdır.
- *Dijital oyun bağımlılığı*: Gündelik yaşamını ve sorumluluklarını aksatacak şekilde dijital ekranda oyunlarla aşırı zaman geçirmektir.
- *Akıllı telefon bağımlılığı*: Uzun süre mobil cihazda geçirilen zamandan dolayı kişinin fiziksel, sosyal, psikolojik ve zihinsel gelişiminin olumsuz etkilenmesidir.
- *Televizyon bağımlılığı*: Bir fiziksel bağımlılık olmamakla birlikte kişinin hoşnutluk duyduğu ve kendisini iyi hissettiği bir etki nedeniyle televizyon izlemenin kişinin yaşamında önemli bir yer tutması, aşırı televizyon izleme davranışıdır.

İnternetin bağımlılık yapabildiği ilk kez 1996 yılında İvan Goldberg'in çalışmasında gündeme gelmiştir. Daha sonra internet bağımlılığının tanımı ilk kez Young tarafından yapılmıştır. Young başlangıçta internet bağımlılığını kumar, alkol, uyuşturucu bağımlılıkları gibi bir bağımlılık olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki çalışmasında "sarhoş edici madde içermeyen bir dürtü, kontrol bozukluğu olarak" tanımlamıştır (Sezerel ve Gökbulut, 2015). Genel olarak Young internet bağımlılığını; internetin aşırı kullanılması, bu kullanma isteğine dur denilememesi, internetsiz harcanılan zamanın önemli olmadığının düşünülmesi, internette yoksun kalındığı zamanlarda kişilerde aşırı sinirlilik, saldırganlığın ortaya çıkması ve kişinin iş, sosyal ve ailevi hayatının giderek bozulması olarak açıklamaktadır (Young, 2004).

İnternet bağımlılığı konusunda ilk çalışmaları yapanlarda Griffiths (2000) internet bağımlılığının madde bağımlısı olan bireylerde görülen belirtiler gibi algı ve uyum bozukluklarına neden olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca internet olmadığı durumlarda bireyler büyük bir yoksunluk hissederek sinirlilik durumu yaşamaktadır.

Bağımlı olan bireyler interneti eğlence, karşılıklı etkileşim ve doyum sağlayacak duygular yaşamak için daha sık kullanılmaktadırlar. İnternet bağımlılığı "internet kullanım süresi" ve "internetin etkileşim amaçlı kullanımı" arasında pozitif ilişkiler olduğuna dair çalışmalar mevcuttur (Yang ve Tung, 2004). İnterneti fazla kullanan bağımlı bireylerde işyeri veya okul performansının düşmesi, uyku bozukluğu, internetsiz bir hayatın anlamsız olduğu, irade kaybı, aşırı sinirlilik, kas ve sinir sistemlerinde bozulmalar internet bağımlılığı belirtileridir (Young, 1998).

İnternet Bağımlılığı Tanı Kriterleri

DSM-5 (2013) çıktığında internet bağımlılığı için verileri yetersiz bulması nedeniyle tanı olarak sınıflamaya almamıştır. Sadece internette yapılan bir aktivite olarak internet oyun oynama bozukluğunu araştırılması gereken konular içerisinde yerleştirmiştir (APA, 2013). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından hazırlanan ICD-11 (2019) ise internet bağımlılığı tanısından ziyade interneti diğer bağımlılıklar için bir aracı olarak ele almış, davranışsal bağımlılıklar için birer tanımlayıcı olarak yerleştirmiştir. Böylece DSM ve ICD aldığı konum ile internet bağımlılığını bir kendi başına bir tanıdan ziyade, interneti diğer bağımlılıklar için bir aracı olarak kabul

etmiştir. Bağımlılıklar için bir aracı olarak düşünülduğünde internet; oyun bağımlılığı, kumar bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, pornografi bağımlılığı, iletişim-sosyalleşme bağımlılığı gibi bağımlılıklar için bir ortam olarak görülüyordu. Bu alanda halen çeşitli çalışmalar ve tanı konusunda tartışmalar sürmektedir.

İnternet bağımlılığı, bireyin interneti ölçsüz kullanması ve bu tutumundan bir türlü vazgeçememesi neticesinde çeşitli akademik, kariyer ve kişisel sorunlar yaşamasıdır. Araştırmacılar internet bağımlılığının tanı kriterleri konusunda ortak bir karara varamamışlardır. Konuyla ilgili araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İnternet bağımlılığının henüz standart bir tanı kriterleri olmamakla birlikte en temel belirtileri (Şahin, 2020);

1. *Zihnin teknoloji ile meşgul olması*: Bireyin önceki teknoloji aktivitesi hakkında düşünmesi ya da bir sonraki teknoloji kullanımını beklemesi.
2. *Yoksunluk*: Teknoloji kullanırken teknolojinin elinden alınmasıyla genellikle sinirlilik, kaygı, titreme ve üzüntü gibi yoksunluk belirtilerinin oluşması.
3. *Tolerans*: Bireyin başlangıçta daha az sürede yaşadığı ruh haline ya da hazzı erişebilmesi için teknoloji ile geçirdiği zamanı arttırması gerekmesi.
4. *Kontrol kaybı*: Teknolojiyi kullanmayı kontrol etmedeki başarısız girişimler.
5. *İlgi kaybı*: Teknoloji kullanımının bir sonucu olarak önceki hobi ve eğlencelere ilgi kaybının olması.
6. *Zaman*: Psikolojik problemleri ve zararlarını bilmesine rağmen aşırı derecede teknoloji kullanımına devam etme.
7. *Çatışma*: Teknoloji kullanımı hakkında aile üyelerine, arkadaşlarına, çevresine ya da terapistlere yalan söyleme, kişilerarası çatışmalar, içsel çatışma.
8. *Duygudurum değişikliği*: Olumsuz bir ruh halinden kurtulmak ya da rahatlatmak için teknolojiyi kullanma.
9. *Başarısızlık*: Teknoloji kullanımından dolayı önemli bir ilişkiyi ya da işi kaybetme veya akademik başarısızlık.

10. *Tekrarlanabilme*: Belli bir aktivitenin daha önceki örüntüleriyle tekrar oluşması eğilimidir ve yıllar süren kaçınma ya da kontrolden sonra tekrar bağımlılığın en uç düzeyine dönülmesidir.

Teknoloji bağımlılıklarının tanısı madde bağımlılıklarına oranla daha güçtür. Tanıda kullanılan testler, ölçekler, kriterler ve kontrol listelerinin (Chou, Condrón ve Belland, 2005) yanında birey, bireyin ailesi ve sosyal çevresinden mülakat, gözlem ve görüşme tekniği kullanılarak da birtakım veriler elde etmek ve bağımlılığı bütüncül bir değerlendirme ile tespit etmek daha doğru bir tanı yaklaşımıdır. Bunun yanında son yıllarda beyin görüntüleme teknikleri ya da gen analiz sonucunda bağımlılığa ilişkin bazı biyolojik kanıtlar da bulmak mümkündür.

Teknoloji Bağımlılığının Nedenleri

Araştırmalar bireylerin teknoloji ve interneti kullanım amacının en önemli nedeninin eğlence ve iletişim olduğunu, ikinci kullanım amacının ise bilgi edinme olduğu belirtmektedirler. İnternet bağımlılığı nedenleri bakımından teknoloji kaynaklı ve teknoloji dışı kaynaklı (bireysel ve toplumsal) şeklinde ikiye ayrılabilir (Şahin, 2020).

1. Teknoloji kaynaklı nedenler: Teknolojinin yapısı ve sunduğu nesnelere birey üzerinde haz ve farklı deneyimler yaratması ile ilgilidir. Birey internetteki bu nesnelere bireysel ve sosyal faktörler nedeniyle yönelebileceği gibi doğrudan bu nesnelere keyif ve haz aldığı için de yönelebilir. Aşağıda internet bağımlılığına teknoloji kaynaklı önemli nedenler listelenmiştir:

- Sürekli bir akış, kapanmayan ve duraksamayan sürekli yaşayan bir sistem,
- Gerçeklik kurgusu, gerçek dünyadaki benzer ihtiyaçların kurgulanması,
- Farklı ve gerçekçi deneyimler sunması,
- Kullanım ve erişim kolaylığı,
- "Alternatif" bir dünya vaadi (yeni kimlik, yeni bir dünya yaratma, bir şey başarma),
- Gerçek dünyada ulaşılamayana kolay ulaşım (cinsellik, statü gibi)
- Kontrol edilebilme ve özerk alan oluşturma olanağı,

- Teknoloji lobileri ile tasarım ve ögelerin birlikte kullanımı,
- Düşük maliyet,
- Kullanım miktarı (toleransın geliştirilmesiyle her gün daha çok kullanma isteği),
- Teknolojinin yerini alacak alternatiflerin yetersizliği,

2. Teknoloji dışı kaynaklı nedenler: Teknoloji dışı nedenleri bireysel ve toplumsal nedenler olarak açıklayabiliriz.

a) Bireysel nedenler: İnternet bağımlılığına yol açan bireysel nedenler, kişinin kendisinden kaynaklanan nedenlerle, teknolojiye yönelimi ve teknolojiyi problemlili kullanımıdır. Aşağıda bazı önemli bireysel nedenler listelenmiştir:

- Gerçek dünyanın sorumluluklarından ve problemlerinden kaçış,
- Yalnızlaşma, depresyon, kaygı, stres, kişilik bozukluğu, üzgün hissetme, çekingenlik, agresyon, içe kapanıklık, asosyallik, sosyal fobi, narsist kişilik özelliği gibi psikolojik problemler,
- Sosyal etkileşim, arkadaş edinme, bir gruba ait olma, sevgi, ilgi, sosyal destek, mutluluk gibi ihtiyaçlar ve duygusal açlık,
- Öz güven ve özsaygı eksikliği, kendini beğenmeme,
- Kimlik arayışı ve kimlik sorunları,
- Motivasyon kaybı ve amaçsızlık (sanalda amaç edinme, en iyi oyuncu, sosyal medya fenomeni),
- Heyecan ve farklı deneyim arayışı gibi bireysel arzu ve istekler,
- Hesap verecek kimsenin olmaması,
- Farklı bir kimlikle sanal âlemde var olma arzusu

b) Toplumsal nedenler: Bireyin internet bağımlısı olma sürecinde sosyal nedenler önemli bir rol oynar. Aşağıda bazı önemli bireysel nedenler listelenmiştir:

- Toplumsal onay; kabul görme, beğenilme, takdir edilme, fark edilme, önemsenme ihtiyacı,
- Psikolojik onay; sevgi, ilgi, destek ihtiyacı,
- Akran etkisi, akran baskısı,
- Çevreden veya gruptan dışlanma,

- Aile içi iletişim sorunları,
- Çok baskıcı ya da çok esnek aile tutumu,
- Çeşitli nedenlerle ana-babanın çocuklara yeteri zaman ayıramaması,
- Anne ve/veya babadan mahrum kalma,
- Ailede bir bağımlılık öyküsünün olması,
- Sosyo-ekonomik düzey,
- Kötü rol modelleri,
- Alternatif alanların yeterince olmaması (çocuk parkı, spor alanları gibi),

Teknoloji ve internet ilgi alanı kullanımının önemli bir parçasıdır. İnternet World Stats (Haziran 2022)'ın araştırmasına göre, tüm dünyadaki internet kullanıcı sayısı yaklaşık 5 milyar 473 milyon (%69) kişiye ulaştığı bildirilmektedir. İnternet kullanımının nüfusa oranın Afrika'da (%46,8), Asya'da (%67,4), Avrupa'da (%89,6), Güney Amerika'da (%81,8), Kuzey Amerika'da (%93,4), Orta Amerika'da (%78,9), Orta Doğu'da (%78,9), Okyanusya/Avustralya'da (%71,5)'e ulaşmıştır. Aynı araştırmaya göre, Türkiye'de internet kullanıcı oranı %84,5'dir. (<https://www.internetworldstats.com>). Bu bağlamda internet kullanımının artan yaygınlığı, aşırı kullanımı ve sonucunda oluşan bağımlılık endişe verici bir düzeye gelmiştir.

Teknoloji Bağımlılığının Engelliler Üzerindeki Etkisi

Teknolojinin kullanım biçiminin sağlıklı bireyler için faydaları ve zararları ne ise engelli bireyler içinde bu fayda ve zararları aynıdır. Fakat engelli bir birey dış dünyadan koparırsa, daha kolay teknolojinin tehlikeli sularına kendini kaptırıp fiziksel, ruhsal, ekonomik vb. sorunlarla karşı karşıya gelebilmektedir.

Teknoloji bağımlılığının nedenlerinden ve bunun yanında birey, aile ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerinden bazılarını örneklendirmek gerekirse:

Teknoloji Bağımlılığının Nedenleri

- Aile üyeleri arasında iletişim sorunları ya da kaliteli ilişkinin sağlanamaması,

- Aile üyelerinin birbirlerine yeteri zaman ayır(a)maması,
- Aile üyelerinin teknoloji kullanımı konusunda olumsuz model olması,
- Sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar,
- Aile içi şiddet, aile içi bağımlılık sorunları,
- Günlük hayatın problemleri, stresli yaşam ve olumsuz duygulardan uzaklaşma isteği ile evde teknolojiyle meşgul olma,
- Gruba ait olma, sosyalleşme ve rekabet ihtiyacının teknoloji aracılığıyla karşılanmaya çalışılması,
- Sosyal gelişimdeki yetersizlik,
- Cinsiyet, içe dönüklük, yalnızlık duygusu, sosyal kaygılar, sosyal beceri yetersizlikleri, düşük benlik saygısı ve diğer bireysel faktörler,
- İnsanların serbest zaman değerlendirme olanaklarının yetersiz olması nedeniyle serbest zamanlarda çeşitli sosyal etkinliklere katılamaması,
- Alışveriş, haber ve ödevlerin internet üzerinden yapılması vb.

Teknoloji Bağımlılığının Olumsuz Sonuçları

- Uygunsuz içeriklere maruz kalma,
- Zararlı alışkanlıklara yönelme,
- Akademik başarıda düşme, okul işlevselliğinde ciddi kayıplar yaşama,
- İş performansında düşüş,
- Sosyal alandan uzaklaşma ve sosyalleşememe,
- Aile işlevlerinde bozulma,
- Sorumlulukları erteleme ve ihmal etme,
- İstismara maruz kalma,
- Siber dolandırıcılığa maruz kalma,
- Suça karışma,
- Dil kullanımında bozulmalar ve argo sözcük kullanımının artması,
- Konuşma ve yazma becerilerinde bozulma,
- Yalnızlaşma ve iletişim problemlerinin yaşanması, insanlarla ilişkilerde bozulma,
- Bazı grup ya da örgütlerin faaliyetlerine maruz kalma,

- Bilinçaltı mesajlara maruz kalma,
- Beslenme alışkanlıklarında bozulma,
- Obezite veya uyku bozukluğu gibi kronik hastalıkların ortaya çıkması,
- Depresyon, anksiyete bozukluğu gibi psikolojik bozuklukların yaşanması,
- Edineceği değerlere ilişkin kafa karışıklığı yaşama,
- Ego ideallerinin oluşumunda problemlerin ortaya çıkması,
- Kumar alışkanlığı edinme,
- Ekonomik kayıplar yaşama.

Teknoloji Bağımlılığının Tedavisi ve Önlemler

Teknoloji kullanımı günümüz insanların kişisel, sosyal, akademik ve mesleki hayatlarının ayrılmaz bir parçası olduğu için, teknoloji bağımlılığına yönelik müdahaleler, teknolojinin hayatımızdan tamamen çıkarmak yerine, teknolojinin kontrollü kullanımına odaklanılmalıdır. Teknoloji bağımlılığın tedavisinde öncelikle bireyin bağımlılık düzeyi belirlenerek işe başlanabilir.

Her türlü psikolojik temelli sorunu çözebilmek için öncelikle koruyucu ve önleyiciliği içeren mücadeleler ile işe başlamak gerekir. Bu durum teknoloji bağımlılığı için de geçerlidir. Öncelikle teknoloji okuryazarlığı, aile desteği ve toplumsal farkındalık oluşturarak işe başlanabilir. Bundan sonra müdahale gerektiren tedavi yöntemleri işe koşulmalıdır. Bunun için diğer bağımlılık davranışlarında etkili ve kanıtlanmış olan tedavi yöntemlerinden olan tedavi programı belirlenebilir. Tedavide kullanılan yöntemler ayrı ayrı veya birlikte kullanılabilir (Şahin, 2020).

Aile Desteği ve Toplumsal Farkındalık

Aile içi ilişkiler ve sosyal destek, bireyin çevreye uyum sağlamasında, psikolojik iyi halini sürdürebilmesinde ve yalnızlıkla baş edebilmesinde oldukça önemlidir. Sosyal destekler, benlik algısı, şefkat, sevgi, bir grubun üyesi olma gibi temel psikolojik ihtiyaçları karşıladığından fiziksel ve ruh sağlığını doğrudan olumlu etkiler. Sosyal desteğe sahip bireyler yaşamda karşılaştığı zorluklarla başa çıkma konusunda oldukça avantajlı ve

başarılı bir konuma sahiptirler. Ayrıca insanların spor, sanat ve müzik dinlemeleri, doğa gezileri, ev dışı toplumsal sorumluluk projelerinde yer almaları ve çeşitli boş zaman etkinlikleri planlamaları sağlıklı hayat için önemlidir.

Tedavi Edici Hizmetler

Kendi Kendine Yardım: Teknoloji kullanımında geçirilen zamanın kısıtlanması, bildirimlerin sessize alınması ya da kaldırılması gibi uygulamalar başlangıç için önemlidir.

Psikoterapi: Teknoloji bağımlılığı davranışsal bağımlılıkları kategorisinde biyopsikososyal bakış açısıyla ele alınabilir. Bireyin düşünce sisteminin nasıl işlediği, kişinin varsayımları, kalıplaşmış inançlarının bireyin duygu ve davranışlarına etkisi, gerçek dışı ve işlevli olmayan bilişlerin birey üzerindeki etkisinin yok edilmesi ya da alternatif durumların geliştirilerek yeniden inşa edilmesi, kendi düşüncelerini fark edebilmeleri ve bağımlılık konusunda tetikleyici unsurları belirleyebilmeleri üzerine etkili olan bilişsel davranışçı terapiler (BDT) etkili olabilir. İzole anıların işlenmesini sağlayan fizyolojik temelli bir terapi olan EMDR terapi kullanılabilir. Davranışın içinde bulunduğu bağlama göre bunların değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen ve davranışın işlevinin ne olduğunu inceleyen bilişsel davranışçı psikoterapi yaklaşımlarının önde gelen modeli olan Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) kullanılabilir. Temelinde psikodinamik bir yaklaşımla, insanın hümanistik kavramlaştırmasına dayanan, kültürlerarası bir bakış sunan, yapılandırılmış, görece kısa süreli bir psikoterapötik yöntemi olan Pozitif Psikoterapi (PP) kullanılabilir.

Bağımlı bireyler bozulmuş olan işlevlerin düzeltilmesine yönelik bireysel terapi hizmetleri alabileceği gibi grup terapileri de oldukça fayda sağlamaktadır.

Psikolojik Danışma: Teknoloji bağımlılığı konusunda birey ve aileye yönelik problem çözme ve başa çıkma becerileri çerçevesinde psikolojik danışma hizmetleri verilebilir.

İlaç Tedavisi: Madde bağımlılığı tedavisinde kullanılan ilaçlar teknoloji bağımlılığında da kullanılabilir. Örneğin; internet bağımlılığında antidepressanlar, duygudurum düzenleyicileri, anksiyolitikler ve naltrekson kullanılmaktadır.

Rehabilitasyon ve Yataklı Tedavi: Teknoloji bağımlılığının ayakta tedavilerinin yeterli olmadığı durumda ve uzman değerlendirmesine göre yataklı bir tedavi planlanabilir. Ancak bu merkezler henüz yok denecek kadar az ve sınırlıdır.

Sonuç

Teknoloji engelli olan ve olmaya her bireyin hayatını her anlamda kolaylaştıran önemli araçlardır. Önemli olan teknolojinin amacına uygun kullanılmasıdır (Dinç, 2014, 2015): *Amaçlı kullanım*, teknolojiyi yapacak hiçbir şey olmadığı için vakit öldürme amaçlı kullanmak değil bir amaç çerçevesinde kullanmaktır. Bu amaç bir bilgi öğrenme, bir sorumluluğu yerine getirme, bir beceriyi geliştirme, bir şey üretme ya da dinlenme olabilir. *Sınırlı kullanım*, teknolojinin hangi amaçla kullanılırsa kullanılсын mutlaka günlük süre sınırı korunarak kullanılmasıdır. Zaman zaman istisnai durumlarda süre sınırı esnetilebilir olsa da düzenli bir sınırsız kullanıma izin verilmemelidir. *Sorumlu kullanım*, teknolojik araçların mümkünse insanların faydalı olacak şekilde kullanması yoksa hiçbir şekilde hiç kimseye zarar vermeyecek şekilde kullanılmasıdır. *Sağlıklı kullanım*, teknolojik araçların bireyin fiziksel ya da psikolojik sağlığına zarar vermeyecek şekilde kullanılmasıdır. Bunun için kullanımda içeriğe dikkat edildiği kadar teknolojik araçlara yakınlık mesafesi, kullanımda vücudun duruşu, çevrenin düzenlenmesi gibi faktörlerin gözetilmesi gerekmektedir. *Güvenli kullanım*, teknolojik araçları kullanırken şifrelerinin güvenli şekilde belirlenmesi gibi zarar görmeyecek şekilde kullanmaktır. *Aktif kullanım*, teknolojik araçlarla ilişkinin sadece tüketim boyutunda kalmaması ve bireyin teknolojik araçların içeriklerine kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda herhangi bir şekilde üretimde bulunarak katkıda bulunmasıdır. *İşlevsel kullanım*, teknolojinin doğru kullanıldığında hayatı kolaylaştıracağına bilincinde olarak kullanımı hayatı kolaylaştıracak araçlar ve uygulamalar üzerinden şekillendirerek kullanmaktır. *Faydalı kullanım*, teknoloji kullanımının kişinin hayatının kalitesini artıran, işlevselliğini geliştiren, herhangi bir alanda ilerlemesini sağlayan bir kullanım olmasıdır. *Bilinçli kullanım*, teknolojik araçların iyi niyetli olduğu kadar kötü niyetli, doğru olduğu kadar yanlış kullanımlara da açık olduğunun bilincinde olarak doğru bilgiye doğru kaynaklarla ulaşma bilgisine ve becerisine sahip olmak ve bunun mümkün olmadığı durumlarda da bilgiyi farklı kaynaklardan kontrol ederek alabilme

farkındalığına sahip olarak teknolojik araçları kullanmaktır. *Çevreci kullanım*, teknolojik araçların gereksiz yere kullanılması halinde küresel ısınmayı artıracaklarının bilincinde olarak teknoloji araçlarını uyku modunda bırakmaktan, gereksiz yere arama motorlarını kullanmaya kadar olumsuz etkinin farkında ve dikkatinde olarak teknolojiyi kullanmaktır. *Yasal kullanım*, teknoloji araçlarının yasalar tarafından suç olarak nitelendirilen bir davranışı gerçekleştirmeye sebep olmayacak şekilde kullanmaktır. *Dürüst kullanım*, teknolojik araçları kullanırken kimsenin hukuki ya da ahlaki hakkını çiğnemenin kullanmaktır. *Bilgili kullanım*, teknolojik aletlerin temel kullanım bilgisine ve becerilerine sahip olarak teknoloji kullanmak ve böylelikle teknolojik aletlerin bilgilili kullanımıyla yapılması gerekenleri daha kısa zamanda yapabilecek şekilde kullanmaktır.

Kaynaklar

- Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports*. 2(2): 175-184.
- APA-Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Mental bozuklukların tanınması ve sayımsal elkitabı (DSM-5)*, Köroğlu, E. (Çev.). Hekimler Yayın Birliği.
- Aslan, T. (2020). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kaygılarının sosyal medya bağımlılıklarını yordayıcı rolünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atzori, L., Iera, A., & Morabito, G. (2010). The internet of things: A survey. *Computer Networks*, 54(15): 2787-2805.
- Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmesi (2008). <https://treaties.un.org/Pages/Home.aspx>
- Chou, C., Condrón, L. & Belland, J. (2005). A review of the research on Internet addiction. *Educational Psychology Review*, 17: 363-388.
- Dinç, M. (2014). *İnternet bağımlılığı "Ne bilmeliyiz, ne yapmalıyız?"*. Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.
- Dinç, M. (2015). Teknoloji bağımlılığı ve gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3): 31-65.
- Durak, H. ve Seferoğlu, S.S. (2016). Türkiye'de sosyal medya okuryazarlığı ve sosyal ağ kullanım örüntülerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46): 526-536.

- Eichenberg, C., & Ott, R. (1999). Internetabhängigkeit: Massenphänomen oder Erfindung der Medien? c't, 19, 106-111. Online: <http://www.heise.de/ct/99/19/106/>
- Engelliler Hakkında Kanun (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5378-20130425.pdf>
- Ersöz, B. (2020). Yeni Nesil Web Paradigması: Web 4.0. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 1(2): 58-65.
- Fernando Luis, A. (2017) Concept and dimensions of web 4.0. *International Journal of Computers & Technology*. 16(7):7040-7046.
- Griffiths, M. D. (2000) Internet addiction - Time to be taken seriously?, *Addiction Research*, 8(5): 413-418
- Griffiths, M. D. (1995). Technological addictions. *Clinical Psychology Form*. 76: 14-19.
- Gündoğdu, D. (200). *İlköğretim öğrencilerinin internet kullanım düzeyleri ve amaçları: Elazığ ili örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğdu, R. (2022). Gelişim psikolojisi. Şahin, C. (Ed.). Eğitim psikolojisi: Gelişim öğrenme (s. 29-46) içinde. Nobel Akademi.
- Harris, P., Nagy, S. ve Vardaxis, N. (2014). *Mosby's dictionary of medicine, nursing and health professions- Australian & New Zealand edition*. Elsevier Health Sciences.
- <https://www.internetworldstats.com> (Haziran 2022). World internet usage and population statistics 2022 year estimates <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>
- ICD-11 (2019). ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. <https://icd.who.int/dev11/l-m/en>
- İçel, K. (1998). *Kitle İletişim Haberleşme Hukuku*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kayri, M., & Günüç, S. (2009). The adaptation of internet addiction scale into Turkish: The study of validity and reliability. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 42(1): 157-175.
- Khanzode, K., & Sarode, R. (2016). Evolution of the world wide web: From web 1.0 to 6.0. *International Journal of Digital Library Services*, 6(2): 1-11.
- Korsmeyer, P. & Kranzler, H. R. (2009). *Encyclopedia of drugs, alcohol and addictive behavior* (3rd ed.). MI: Macmillan Reference.

- ODTÜ (2022). İnternet tarihi. <http://internetarsivi.metu.edu.tr/tarihce.php>
- Ögel, K. (2010). *Sigara, alkol ve madde kullanım bozuklukları: Tanı, tedavi ve önleme*. Yeniden Yayınları.
- Parvathi, M., & Mariselvi, R. (2017). A bird's eye on the evolution – Web 1.0 to Web 5.0: Lib 1.0 to Lib 5.0. *International Journal of Advanced Research Trends in Engineering and Technology*, 4(4), 167-176.
- Sezerel, H. ve Gökbulut, Ö. Ö. (2015). İnternet bağımlılığı ve süreçsel drama: Bir bağımlılığın önlenebilir gelişimi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 10(1): 103-116.
- Shadbolt, N., Kleek, M., & Binns, R. (2016). The Rise of Social Machines. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 106-111.
- Şahin, C. (2020). Sosyal medya bağımlılığı. Şahin, C. ve Günüş, S. (Ed.) *Teknoloji Bağımlılıkları* (s. 79-102) içinde. Nobel Akademi.
- Şahin, C. ve Günüş, S. (2020). Davranışsal ve teknoloji bağımlılıklarına genel bir bakış. Şahin, C. ve Günüş, S. (Ed.) *Teknoloji Bağımlılıkları* (s. 1-26) içinde. Nobel Akademi.
- Şahin, C. ve Korkmaz, Ö. (2011). İnternet bağımlılığı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32: 101-115.
- Tarhan, N. ve Nurmedov, S. (2011). *Bağımlılık: Sanal veya gerçek*. Timaş.
- TOAD (2022). Türkiye ölçme araçları dizini. <https://toad.halileksi.net>
- Uzbay İ. T. (2018). *Hazdan bağımlılığa*. Destek Yayınları.
- Vanwynsberghe, H., Boudry, E. & Verdegem, P. (2011). *Mapping social media literacy-towards a conceptual framework*. http://emsoc.be/wp-content/uploads/2012/01/emsoc-WP2-MICT-deliverable1_14.pdf adresinden 5 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yang, S. & Tung, C. (2007). Comparison of Internet addicts and non-addicts in Taiwanese high schools. *Computers in Human Behavior*, 23: 79-96.
- Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1: 237-244.
- World Health Organization (WHO), (1980), The International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/41003/1/9241541261_eng.pdf

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERİN PSİKOSOSYAL SORUNLARI

Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi

Her ülkede bakıma muhtaç bireylere yardım vermek üzere özel ve resmi, sivil toplum kuruluşları kurularak önemli çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Bakıma muhtaç bireylere yönelik uygulamaların niteliği ve kalitesi bir ülkenin gelişmişlik düzeyiyle yakından ilişkilidir. Sosyal devlet bilincinin yükselmesi bireye yönelik yapılacak hizmetlerin önemini de artırır. Toplumsal bilincin gelişmesi, bireylerin bakımının sadece yakınlarına değil, toplumun tümüne ait olduğu anlayışını güçlendirecektir.

Çocuklar, anne babalar için hayatın anlamı, soyunu devam ettiren, milletler için de geleceğinin teminatı olarak görülür. İstikbal olarak görülen çocuklarını kusursuz, eksiksiz, geleceğe yön veren ve güçlü bireyler olarak hazırlamak ister.

Mükemmel bir bebeğin dünyaya gelmesine hazırlanırken engelli bir çocuğa sahip olmak, harika çocuk hayalinin yıkılması travma etkisi, yıpratıcı bir durumdur. Ailenin bu durumu kabullenebilmesi, yaşadığı duygusal bunalımı atlattığı zor bir süreçtir.

Engelli bir çocuğu kabullenme ve uyum sağlama sürecinde değişik duygular yaşayan anne-babalar, geniş bir yelpaze içinde çok değişik duygu ve davranış örüntüleri sergileyebilirler. Ailelerin tepkilerinin çocuğun engelinin türüyle bağlantılı olmadığı söylenebilir. Aynı şekilde engelin ne zaman fark edildiği ve türü bu anlamda çok fazla önemli sayılmamaktadır. Bazı aileler için engelli bir çocuğa sahip olmak katlanılamaz bir felaket olarak görülürken bazılarında ise günlük yaşamın sürdürülmesi sırasında başa çıkılması gereken sorunlardan biri olarak algılanmaktadır.

Bu duygularla başa çıkmak zor ve yorucu bir sürecin başlangıcıdır. Tüm bu yaşananlar doğal gelişmeler olup, bunu kabullenip çocuğun eğitim almaya başlamasıyla birlikte göstereceği gelişmelerle olağan hale gelecektir.

Aile İçi İlişkileri Nasıl Etkiliyor

Babalara oranla anneler depresif belirtileri ve baskıyı daha çok açığa vurma eğilimindedirler. Bu da anne babanın ilişkisini etkileyen bir durumdur. Bazı araştırmalarda, boşanma oranı hasta çocuğu olanla olmayan ailelerdeki boşanma oranına göre belirgin farklar bulunmazken, bazılarında ise özellikle çocuğun ciddi bir sakatlığı olduğu durumlarda

boşanma olasılığının arttığı ve genelde evi terk edenin baba olduğu belirtilmektedir.

Aileler yeterli eğitim ve sağlık programları uygulandığında çocuklarının iyileşeceğine dair gerçekçi olmayan bir beklenti içine girebiliyorlar. Zamanla tam bir iyileşmenin olmayacağını anladıklarında hayal kırıklığına uğruyor, bu durum ilişkilerinde gerginliğe neden olabiliyor. Tartışmaların artması, birbirlerini suçlama ve ayrılmayla sonuçlanabiliyor.

Engelli bir bebeğın doğumundan sonra özellikle ilk çocuk ise, başka bir çocuk yapma konusunda zorlanıyorlar.

Aileler ben öldükten sonra çocuğum ne olacak, kendi kendine yeterli olabilecek mi kaygısını yoğun yaşamaktalar.

Çocukla daha uzun zaman birlikte olan, temel ihtiyaçlarını çoğunlukla karşılayan, eğitim hizmetiyle ilgilenen ve daha iyi tanıyan annelerdir. Uzmanlardan aldığı bilgileri genellikle evde uygulan da yine annelerdir. Bütün bu süreçlere babalar da katılmalı. Babaların ilgilenmesi durumunda eğitim ve rehabilitasyon çalışmalarının daha başarılı olduğu görülmektedir. Babaların engelli çocuğa ilgisinin yetersiz olması annenin kaygısını daha fazla artırır.

Ailenin engelle tanıştıktan sonra yapılması gerekenler için sağlık kuruluşlarına, eğitim veren yerlere ve tutarlı bir bilgiye ihtiyaçları vardır. Anne baba için engelli çocuğın kardeşlerine ve diğer aile bireyelerine durumu anlatmaları zorlanacakları bir süreçtir. Kardeşlerin durumu kabullenmesi zor olabilir ve yakın çevresindekilerin uzaklaşması gözlenebilir. Çocuklar arasında çatışmalar yaşanmasına sebep olabilirler. Aile içinde açık ve doğru bir iletişimin olmasının önemi büyüktür. En başından beri net bir iletişim sağlanırsa kardeşler doğru şekilde yönlendirilip nasıl yaşayacaklarını ve engelli kardeşe nasıl yardım edebileceklerini öğrenebilirler.

Bazı anneler kendilerini engelli çocuğa adayabilir ve gerek eşini gerekse diğer çocuklarını ihmal edebilirler. Hatta bakım sürecinde kendi sağlıklarını da yitirebilirler. Sosyal izolasyon, suçluluk duyma, aile, eş, arkadaş gibi yakın çevreden sosyal destek alamama annelerin yaşadığı diğer olumsuz sonuçlar olabilir.

Çocuğun engelini ilk fark ettiği anda genellikle gösterilen ilk tepki şok olup, bu şokla birlikte çaresizlik duygusu, ümitsizliğe kapılıp hayal kırıklığına uğrama görülür. Şoktan çıktıktan sonra çocuğun engelli olduğunu reddetmektedir. Bu reddetme davranışı, bilinmeyene karşı gösterilen bir tepkidir.

Çocuğun engeline kendilerinin neden olduğunu düşünenler sürekli birbirlerini suçlar. Kızgınlık ve suçluluk duygusu genellikle birlikte yaşanır.

Sonuçlar

Öğrenim düzeyi düşük ve evlilik deneyimi daha yeni olanlar, engelli çocukla birlikte bir yaşam sürdürme konusunda desteklenmeye daha fazla gereksinim duyarlar.

Ekonomik düzeyi iyi olan ailelerin ekonomik düzeyi orta ve kötü olanlara göre yaşam kalitelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Engelli çocuğun cinsiyetinin kız ya da erkek olduğu ailelerin yaklaşımını etkilemediği gözlenmiştir.

Geniş aile tipinde olanların çekirdek ve parçalanmış ailelere göre daha yüksek yaşam kalitesine sahip olduğu belirlenmiştir.

Çocukları hafif düzeyde olanların, orta ve ağır düzeyde olan ailelere göre yaşam kalitelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sosyal güvencesi olan ailelerin yaşam kalitelerinin sosyal güvencesi olmayanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Genel olarak araştırma sonuçları göstermiştir ki bakıma muhtaç çocuğa sahip aileler, diğer ailelere göre daha fazla Anksiyete, depresyon, olumsuz benlik ve Somatizasyon değerlerine sahiptirler.

Sonuç olarak; Sağlıksız ilişkinin gözlemlendiği ailelerin özellikleri:

Birden fazla çocuğa sahip olma, annelerin çalışıyor olması, ihtiyacı olduğu halde psiko-sosyal destek bulamama, engelli çocuklarına yönelik danışma ve rehberlik desteği almama, engelli çocuğun yaşının küçük olması, engelli çocuğun toplumsal yaşama katılmaması ve aylık toplam gelirin düşük olması gibi özellikler.

Genellikle günlük bakım masrafları, ek önlem ve tedavilerle ilgili problemler, çocuklarını etkileyen ağrı ve sıkıntı gibi durumlardır.

Öneriler

Yukarıda bahsedilen etkenlerin olumsuz etkilerini azaltacak veya ortadan kaldıracak hizmetlerin sunulması önem kazanmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, hükümet ve yerel yönetimlerce oluşturulacak kurulların, ailelere destek sağlayacak hizmetleri geliştirmeleri gerekir. Annelerin, bakım sorumluluğundan bir süre de olsa kurtarılması, kendilerine zaman ayırabilmeleri için fırsat yaratılmalı ve toplumsal yaşama katılabilmeleri sağlanmalı.

Bu amaçla, ailelere bireysel olarak yardım edilebildiği gibi, grup terapileri de etkili olabilmektedir. Aileler kendileriyle benzer sorunları yaşayan diğere ailelerle tanışır ve yalnız olmadıklarını görürler.

Engelli çocuğa sahip ailelere özellikle annelere yönelik, eğitsel ve psikolojik destek grup çalışması yapılabilir. Psikolog, Psikolojik Danışman, Özel Eğitim Uzmanı, Çocuk Gelişimi Uzmanı, Fizyoterapist gibi meslek elemanlarının psikolojik destek vermek, özgüven kazandırıcı, çevre ile uyumlu, kendisi ile barışık olarak yaşayabilecek beceriler kazandırılabilir.

Multidisipliner bir anlayışla, işkur, belediyeler, milli eğitim, halk eğitim merkezleri, rehberlik araştırma merkezleri, özel eğitim kurumları ve merkezleri, sosyal hizmetler, aile danışma merkezleri, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin ilgili bölümleri işbirliği içinde uygulamalar gerçekleştirmeye yönlendirilmeli bu konuda yetkilendirilmelidir.

Sözü edilen kurum ve kuruluşlarda aile danışmanlığı, aile eğitimi ve anne-baba eğitimi programları, bireysel gelişim ve sosyal destek, mesleki eğitim programları ve kurslar sayesinde bu ailelere yönelik etkinlikler gerçekleştirilmeli.

Aynı zamanda koruyucu hekimlik ve önleyici hizmetler konusunda bu ailelere yönelik özel programlanmış çalışmalar yapılmalı.

Ailelere özellikle boşanma ya da ölüm gibi sebeplerle eşini kaybetmiş ve parçalanmış ailelere sosyal yaşam kalitelerini arttıracak önlemler alınmalıdır. Destek programları, hobi grupları ya da sosyal etkinlik kursları

düzenlenmelidir. Böylece başkalarıyla tanışmaları, yeni arkadaşlıklar ve dostluklar edinmeleri, uzmanlarla ve diğer grup üyeleriyle yaşantı, deneyim ve ilgilerini paylaşabilecekleri fırsatlar verilmeli.

Ailelerin yaşadığı duygusal ve psikolojik sorunları aynı durumda olan ailelerle paylaştığı araştırmalarda belirlenmiştir. Bu ailelerin bir arada olabileceği ortamlar oluşturarak, bu sorunda yalnız olmadığını, yaşadığı bu birçok sorunun diğer aileler tarafından da yaşandığını fark etmeleri sağlanarak birbirlerini desteklemelerine, benlik saygısı ve ego yeteneklerinin arttırmalarına fırsatlar oluşturulabilir.

Nakdi olarak ödenen bakım ücreti ve aylıkların miktarları yeterli ve günün şartlarına uygun hale getirilmeli.

Engel derecesi orta ve ağır düzeyde olan çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitelerinin arttırılmasına yönelik uygun çalışmalar yapılmalıdır. Özel eğitim uzmanlarının, ailelere yönelik yürütecekleri aile toplantıları, aile destek programları, grup çalışmaları, paylaşım toplantıları etkili olabilir.

Bütün çabaların özünde çocuğun kendi bağımsızlığını kazanabilmesi ve kendi kendine yeterli duruma gelmesidir. Aileler bu amaca uygun olarak ilişkilerini düzenleyebilmeleri için gerekli psikolojik ve sosyal destek alabilecek fırsatları bulabilmelidir.

Engelli bir çocuğa sahip olmak her şeyin sonu değildir. Ülkemizde ve dünyada yaşam kalitesini artırmış, yaşamını normal bir şekilde sürdüren ve iş gücü sahibi olmuş çok sayıda insan vardır. Çocuğun durumunu erken kabul edip, özelliklerine ve yapabileceklerine göre eğitsel beceriler kazandırmaya çalışmak doğru olacaktır.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI AÇISINDAN ENGELLİ BİREYLER

Murat ARSLANHAN
Türkiye Spastik Engelliler
Federasyon Başkanı
Türkiye Sakatlar Konfederasyonu
İstihdam ve Ayrımcılık Sekreteri

Sivil toplum kavramı her ne kadar yakın tarihte ortaya çıkmış ise de toplumsal yaşamdaki uygulamaları geçmişe dayanmaktadır. Beş yıllık kalkınma planlarında alt başlık olarak kendisine yer bulabilmiştir. 11. Beş yıllık kalkınma planında yer alan “Sivil toplum bilincinin gelişmesi, örgütlü sivil toplumun güçlenmesi, STK’ların saydamlık ve hesap verebilirlik ilkelerine uygun bir yapıya kavuşması ve devletin karar alma süreçlerine etkin katılımının sağlanması temel amaçtır.” ifadesi STK’ların toplumsal rollerine yüklenen önemi ortaya koymaktadır. Ülkemizde faal dernek sayısı 2000 yılında 72.373, 2022 yılında ise 102.831’dir. Engellilik alanında 1.287, Hak ve Savunuculuk alanında ise 1.527 dernek faaliyet göstermektedir. (kaynak: derbis)

Engelli ve engellilik olgusu insanlık tarihi ile birlikte çeşitli formlarda kavramsal olarak günümüze kadar gelmiştir. Bununla birlikte engelli birey sayısı genel nüfus içerisinde önemli bir yere sahiptir. TÜİK, Eylül 2022 engelli istatistikleri incelendiğinde Ulusal Engelli Veri Sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı; 1.414.643’ü erkek, 1.097.307’si kadın olmak üzere 2.511.950 olarak belirtilmektedir. Her ne kadar bu rakamlar engelli bireylerin kendisini ifade etmekte ise de etki alanı dikkate alındığında yaklaşık on milyonluk bir nüfusu kapsamaktadır. Engelliler ve ailelerinin gereksinim ve sorunları sosyal sorunlar olarak özellikle son yirmi yılda akademik ve politik çevrelerde başat konular olarak yer almaktadır. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak engelli refahı alanı STK’ların da aktif olarak yer almasını gerekli kılmaktadır.

11. Beş yıllık kalkınma planında sivil toplum kuruluşlarına yönelik “devletin karar alma süreçlerine etkin katılımının sağlanması” amacı doğrultusunda politika ve uygulamaların benimsenmesinde yüksek yarar görülmektedir. Bu bağlamda bilimsel temelleri rehber alan, ulusal ve uluslararası mevzuatlar çerçevesinde ve profesyonellik bilincini benimseyen bir STK kimliği ile engelli refahı alanında devlet ile engelli bireyler arasında savunuculuk ve bağlantı kurucu rolünü üstlenmek önemlidir.

Geçmişten günümüze bir şekilde zorlu süreçleri yaşayarak yaklaşık 60 yıllık tecrübe ve birikime dayanan örgütlü sivil toplum hareketleri günümüz itibariyle ulusal ve uluslararası mevzuatların da yürürlüğe girmesiyle birlikte daha güçlü ve etkin bir yapıya kavuşmuştur.

571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı olarak Özürlüler İdaresi Başkanlığı 30.05.1997 tarihinde kurulması, 2005 yılında çıkartılan 5378 sayılı Engelliler Yasası ve Türkiye'nin, Engellilerin İnsan Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin ilk imzalayıcılarından birisi olması kazanım konusunda süreci hızlandırmıştır.

Engellilere yönelik geleneksel yaklaşım (tıbbi, rehabilitasyon, sosyal güvenlik vb) yerini sosyal modele bırakıp sosyal politikaların gelişmesine ve dolayısıyla kazanımlara yol açmıştır. Bu sürecin etkin ve sürdürülebilir kılınmasında Cumhurbaşkanımız sayın Recep Tayyip ERDOĞAN ve ekibinin, tecrübesiyle ve desteğiyle de her zaman engellinin yanında olan sayın Dr. Devlet BAHÇELİ'nin katkıları yüksek olmuştur.

Türkiye'de engelli refahı alanında sosyal devlet ilkesini temel alan birçok gelişmeler söz konusudur. Bunlardan bazılarını dair bilgiler aşağıda sunulmuştur.

- Evde Bakım
- Özel Eğitimde okullaşma oranının yükseltilmesi, Özel Eğitimin MEB devredilmesi
- Ayrımcılık
- Engelliliğin önlenmesi için erken tanı ve tedaviye önem verilmesi
- İstihdam
- Erişilebilirlik

2010 yılındaki Anayasa değişikliğiyle engellilere pozitif ayrımcılığın öngörülmesiyle, yapılan çalışma ve planlamalarda engellilerin yer almasını sağlamıştır.

Tüm bu desteklere ve gelişmelere rağmen son yıllarda engelli bireylerin ve ailelerinin biriken ortak sorunları olan; eğitim, sağlık, istihdam, erişilebilirlik ve sosyal yaşam konularında hala eksikler olduğu görülmektedir. Bu nedenle, engelli sorunları mümkün olduğunca gündemde tutularak, bu konudaki toplumsal hassasiyetin güçlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü engellilik, sadece sağlık meselesi olmayıp, aynı zamanda hukuki, sosyal ve ekonomik yönleri de bulunan çok boyutlu bir konudur. Bu nedenle sorunların çözümünde toplumun tüm kesimleri üzerine düşen rolleri üstlenmeli sorumluluk almalıdır.

Engelli sorunları, engelli bireylerin insan haklarının korunması ve bu bağlamda engelli kişilere karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması ile birebir ilişkilidir. Engellilerin sorunlarının, ayrımcı düzenleme ve uygulamalardan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Burada söz konusu olan ayrımcılık, daha çok engelli kişilerin özel durumlarının kamusal düzenleme ve uygulamalarda hesaba katılmamasından kaynaklanan bir ayrımcılıktır. Türkiye'nin en köklü sorunlarından biri olan ve hayatın her alanında karşı karşıya kaldığımız bu ayrımcılığın ortadan kaldırılması Türkiye siyasetinin en önemli gündem maddelerinden biri olmalıdır.

Ülkemizde engellilere yönelik sosyal politikalarda farkındalık ve aktifleşme artsa da engelliye ve ailesine yansımaları için başkaca çalışmaların yapılmasında yarar görülmektedir.

Son dönemlerde yaşanan ve çözüm bekleyen başlıca konular aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- Yerel ve ulusal düzeyde yapılacak çalışmalara ışık tutacak engelli veri tabanı acilen oluşturulmalıdır.
- Yerel Yönetimler uzun zamandır kes kopyala yapıştır mantığında hareket etmektedir. Oysaki her yerelde çözüm bekleyen sorunlar var. Bölgesel analiz yaparak ihtiyaçlara yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Merkezi hükümet tarafından çıkarılan yasaların sahaya yansımaları için gayret göstermelidir.
- Öncelikle devletin sağladığı katkılar ve verdiği maaşlar kesilir diye istihdama katılıp üretime katkı sunmaktan engelli kaçınmamalı,
- Mesleki eğitimin ve yeterliliğin istediğimiz düzeye gelmesi için Milli Eğitim Bakanlığı engelliye yönelik iş okulları liseden itibaren değil, orta okuldan itibaren başlatılmalıdır. Hobi kursları bırakılıp öncelikle yereldeki ihtiyaç dikkate alınarak mesleki eğitim verilmelidir.
- Ceza fonunda biriken paraları değerlendirmek için açılan proje formatlı kursların süresi uzatılmalı ve istihdam garantisi aranmamalıdır. Amaç mesleki eğitim, mesleğe ve iş hayatına adaptasyon olmalıdır.
- SUT maalesef son yıllarda engellinin hayatını zorlaştırdığı gibi kaliteli yaşamasının da önüne geçmektedir. Engellilerin kullandığı yardımcı

araç gereç, ortez, protez, tıbbi sarf malzemesi gibi materyallerin Sağlık Uygulama Tebliği kapsamında ihtiyaçları karşılayacak miktarda verilmesi, ödenen ücretin piyasa koşullarında olması ve katkı payı alınmaması gerekmektedir.

- Destek teknolojileri alanında AR-GE çalışmaları arttırılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. SUT kapsamına alınarak ücretsiz karşılanmalıdır. (Örnek: CP'liler için göz kontaklı bilgisayar programı)
- Bakım aylığından bakım modeline geçilmelidir.
- Bakımda gelir kriteri kaldırılıp ihtiyacı olan herkese hizmet verilmelidir.
- Bakım sigortası hayata geçirilmelidir.
- Gündüz bakım merkezleri yaygınlaştırılmalıdır.

Erişilebilirlikte ciddi anlamda farkındalık oluştu ancak,

- Yeni binaların incelenmesinde eksikliklere süre verilse dahi mevzuata uygun yapılmadığı için ceza kesilmelidir.
- Toplu taşıma araçlarının dönüşümü için sürekli ertelenen yönetmeliğin artık değiştirilmemesi gerekmekte ve fabrikalar artık erişime uygun üretilmeyen aracı satışa sunamamalıdır.
- Bilgiye erişimde kurumların siteleri engel grupları için aynı paralelde olmalı farklılık göstermemelidir.
- Engellilerin ve kurtarma görevlilerinin (81 il) afetlerde (yangın, deprem vb) engelli konusunda bilinçlendirilerek tedbirlerin alınması için eylem planı hazırlanarak hızlıca hayata geçirilmelidir.
- Aileler savrulmakta; İzleme ve Yönlendirme Merkezleri oluşturulmalı (Erken tanı, Riskli Bebek takibi sağlık bakanlığı kontrolünde yapılmalı ve Aile bakanlığı bünyesinde riskli bebek ve engelliğin tespiti ile birlikte gelişim dönemi bitene kadar İzleme ve Yönlendirme yaparak ailenin savrulması önlenmeli)
- Çok başarılı ve derece yapan sporcularımız olmasına rağmen, engellilerin çok büyük bir bölümü spor yapma imkanı bulamıyor.

Tesisler uygun hale getirilerek uygun saatlerde engellilerin kullanımına sunulmalıdır.

- Milli Eğitim Bakanlığı yapacağı müfredat değişikliği ile ilköğretim üçüncü sınıftan itibaren "İşaret Dili Eğitimi" SEÇMELİ DERS olarak eklemelidir.
- Özel eğitimin içindeki uzman sayısı yetersiz eğitimin kalitesinin düşmesine sebep olmakta, hızlıca nitelikli kadrolar oluşturulmalıdır.
- Özel eğitimdeki seans saatleri yetersiz kalmaktadır.
- Özellikle eğitim hayatı biten otistik ve ağır MR ler başta olmak üzere engellilerin evde sürekli kalmaları zihinsel ve bedensel olarak gerilemelerine sebep olmuş aileler açısından da oldukça zor bir sürece yol açmıştır. Hayat boyu öğrenme kapsamına alınarak tam gün olmasa da günün belirli saatlerinde spor veya kurs verilerek destek olunmalıdır.
- Engelli çocuğa sahip ailelerde anne çocuğun sağlık, eğitim, bakım gibi tüm süreçlerinde aktif olmasına nazaran baba sürecin dışında kalmıştır. Babanın da sürece katılması için çeşitli çalışmalar ve yönlendirmeler yapılarak çocuğun ve ailenin yaşam kalitesi artırılıp annenin üzerindeki yük alınmalıdır. (Ör: Koçum Babam projesi)
- Dernek kurmanın kontrollü hale getirilmesi engelliler yararına diyerek çeşitli yollarla (kitap, gazete, materyal vb) yardım toplamaktadır. Dernekler yasası değiştirilip Türkiye Sakatlar Konfederasyonu'na bağlı bulunan federasyonlarına üye zorunluluğu getirilip otokontrol mekanizması kurulmalıdır.
- Türk devletleri ve akraba topluluklarla Engelsiz TURAN oluşturularak siyasi ve sosyal ağ kurulup çalışmalar yapılmalıdır.
 - Yolların, kaldırımların, binaların, toplu taşıma araçların, kamusal alanların vb. erişilebilir olmasını şehrin ana arterlerinden ziyade tüm alana yaygınlaştırılması doğrultusunda vizyon belirlenerek çalışmalar yapılmasında yarar görülmektedir.
 - Kültürel ve sanatsal faaliyetlerde fırsat sunma, katılımı sağlama, sanatçı yetiştirme konularına da odaklanılabilir.

- Mesleki eğitimde, akademik eğitim, sosyal beceri kazandırma çalışmalarına ağırlık verilebilir.
- Engellilerle birlikte sosyal aktivitelere dahil olma ve gönüllülük faaliyetlerine dair çalışmalar yapılabilir.

Engelli vatandaşlara sahip çıkma çağdaş bir toplum olmanın gerekliliğidir. Engelli bireylerin sağlık, sosyal yaşam ve istihdam gibi yaşamsal hizmetlerden tam ve eksiksiz bir şekilde yararlanmaları en temel insan hakları olarak görülmelidir. Engelliler ve ailelerinin yaşam kalitelerini arttırmak, geleceğe umut ve güvenle bakabilmelerini sağlayacak şartların oluşturulması devletin ve toplumun öncelikli görevidir.

Ülkemizde çok tecrübeli ve güçlü bir siyasi iktidar var. Kısa zamanda bunların üstesinde gelineceğine dair beklentiler yüksektir. Toplum olarak hem birer fert olarak hem de STK temsilcileri olarak görmeyenlerin yerine görerek, kalpten duyarak, daha emin adımlar atarak, zihnimizi yorarak, bizim ve çevremizdekilerin yaralarını sararak, birazcık sağduyu ve duyarlılıkla Engelsiz Türkiye'ye doğru yol alabiliriz.

ENGELLİLER SİVİL TOPLUM VE SİYASET

Bahattin ŞENGÜL

Milliyetçi Hareket Partisi
MYK Üyesi

Toplulukların yaşam şartları, sosyal yapıları, hayat algıları, inanışları, biyolojik etmenler, fiziki çevre koşulları gibi unsurlara bağlı olarak dönemsel ve bölgesel bir takım farklılıklar göstermekle birlikte engellilik ve engelli bireylerin durumu ilkçağdan itibaren toplum hayatının, yönetime etki eden kişi ve grupların, yönetme erkini elinde bulunduranların konusu olagelmıştır. Engellilik meselesi kimi toplumlarda ve belli dönemlerde üzerinde ağırlıkla durulan, çaba sarf edilen, kimi toplumlarda ise çok sınırlı şekilde ağır aksak adımlar atılan, görmezden gelinen ve hatta zaman zaman yok sayılan bir husus olmuştur. İhmal, görmezden gelme ve yok sayma da konuyla ilgili bir çeşit bakış açısını, yaklaşım tarzını ortaya koymaktadır.

İlkçağ ve ortaçağda genel olarak engellilere ilişkin olumsuz bakış açısı ve yok edici anlayışın hakim olduğu bilinmektedir. Bazı toplumlarda engelli insanlar toplulukların cezalandırılma unsuru olarak görülmekte, kimi toplumlarda ise engellilerin özel güçleri olduğuna inanılmaktaydı. Bunun yanında engellilerin tıbbi rehabilitasyonlarına yönelik girişimlerde bulunan ve tedavi kurumları açan devlet yönetimleri de olmuştur. Rönesansla birlikte batıda insan haklarına önem vermeye başlanmış, engellilere yönelik yaklaşım da kısmen düzelme yoluna girmiş, öldürülme ve yok edilme anlayışından vazgeçilmiştir. Avrupa'da engellilerin tıbbi ve sosyal rehabilitasyonu ile eğitimlerine yönelik çalışmalar 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya konulmaya başlanmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte batıda özellikle 19. yüzyıl itibarıyla sivil toplum alanında hareketlilik artmış, ortaya çıkan sosyal meselelerine çözüm arayan insanların bir araya gelip belli amaçlar doğrultusunda teşkilatlı sivil toplum kuruluşları teşekkül ettirmesi ile sosyal sorunların çözüme kavuşturulmasında daha etkin yol alınmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda sivil toplumun etkisi ile ve refah devleti anlayışının benimsenmesi ile birlikte engelliler alanında devlet yönetimlerinin daha fazla inisiyatif aldığı, sorumluluk üstlendiği görülmektedir. 20. yüzyılda engelli hakları ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen ve 30 maddeden oluşan insan hakları bildirisinin 2,3,16,22,25,26. maddeleri ile taraf devletlere engelliler ile ilgili sorumluluklar getirilmiştir. 9 Aralık 1975 'te Sakat Hakları bildirisi Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir. 1980'li yılların başından itibaren diğer alanlarda olduğu gibi engelliler alanında da sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve etkinliği artmaya başlamıştır. 2000'li yılların başına kadar engelli hakları konusunda yoğun

çalışmalar ortaya koydukları göze çarpmaktadır. 13 Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Engelli Hakları sözleşmesi BM genel kurulunda kabul edilmiştir.

Konu ile ilgili kendi tarihimize bakıldığında gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemlerde yaratılış gayesini idrak edip anlamlandırılan,temeline insanı alan,anlayışlı,ılımlı ve olumlu bir yaklaşımın benimsendiği açıkça görülmektedir. Engelliler himaye edilmesi ve desteklenmesi gereken kişiler olarak değerlendirilmiş, tutum, davranış ve uygulamalar da bu doğrultuda ortaya konulmuştur. Peygamberimiz Hazreti Muhammed (S.A.V)'in engelli insanlara önem verdiği,onları çeşitli şekillerde teşvik edip aktif görevler üstlenmelerini sağladığı,hatta kendisinin sefere çıktığı dönemlerde görme engelli sahabe Abdullah Bin Ümmü Mektum'u Medine'nin yönetimi için yerine vekil tayin ettiği bilinmektedir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde engellilerin bakım ve tedavilerine yönelik çalışmalar yapıldığı, bimarhane ve darüşşifa olarak adlandırılan sağlık kurumlarının tesis edildiği, ilaç, istirahat, gıda, çiçek çeşitleri ve müzik gibi çeşitli yöntem ve araçlarla tedavi uygulamaları yapıldığı görülmektedir. Osmanlı imparatorluğunda belli dönemlerde sarayda işaret dili dersleri verilmiş, işitme engelliler saray hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir.Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren engelli kişilerin isimleri tapu tahrir defterlerine işlenmiş,vergiden muaf tutulmuşlardır. İhtiyaç sahibi engellilere muhtaçlık aylığı bağlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında görme ve işitme engellilere yönelik özel eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminde sivil toplum alanında vakıfların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kurumların özellikle sosyal yardımlaşma ve dayanışma hususunda önemli fonksiyonları olmuştur.

Cumhuriyet döneminde engellilerle ilgili atılan ilk adım bizzat kurucu Cumhurbaşkanımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanan özel gereksinimli çocukları da içeren Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesidir. (1923) 1940'lı yıllar itibariyle engelliler alanında mevzuat düzenlemeleri yapılmaya başlanmış,1950'li yıllardan sonra bu çalışmalar hız kazanmıştır. Ülkemizin de taraf olduğu engellilere yönelik düzenlemeleride içeren Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi bakanlar kurulu kararıyla 27 Mayıs 1949 tarihinde resmi gazetede yayımlanmıştır. 1924 anayasasında doğrudan engellilerle ilgili herhangi bir hüküm yer almazken, 1961

anayasası 50. maddede: "Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır." ifadesiyle engellilerin eğitim hakkı anayasal güvenceye kavuşturulmuş, bu husus 1982 anayasasında da korunmuştur. Ayrıca 1982 anayasasının 42,50 ve 61.maddelerinde engelli insanlarımızın eğitim, istihdam ve toplum hayatına intibaklarını içeren hükümler yer almıştır. Yine 1982 anayasasının 10. maddesinde 2010 yılında yapılan değişiklik ve ilave düzenleme ile engelliler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı hükmüne yer verilmiştir. Ülkemizde engelliler alanındaki sivil toplum yapılanması 1950'li yıllara kadar çok kısıtlı iken bu tarihten sonra farklı engel gruplarını temsilen sivil toplum kuruluşlarının hizmet vermeye başladığı, özellikle 1990'lı yıllar itibariyle sayılarının ve engelli politikalarının belirlenmesinde ki etkilerinin arttığı görülmektedir. Bu dönemle birlikte hükümet programlarında ve 5 yıllık kalkınma planlarında engellilerle ilgili hedeflere yer vermeye başlanmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ve çabalarının da etkisiyle 1997 yılında 571 sayılı kanun hükmünde kararname ile Başbakanlık özürülüler idaresi başkanlığı kurulmuş, özürülüler şurası tesis edilmiştir. 2002 yılında Türkiye genelini esas alan ilk ve en geniş kapsamlı engellilik araştırması yapılmıştır. Doğrudan engellilerle ilgili ilk ve en detaylı düzenleme olan, 4 geçici, 52 kalıcı maddeden oluşan 5378 sayılı Özürülüler Hakkında Kanun 1 Temmuz 2005 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. 13Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Engelli Hakları Sözleşmesi ülkemiz tarafından 30 Mart 2007'de imzalanmıştır. 25 Nisan 2013 tarihinde yapılan kanuni düzenlemeyle 5378 sayılı Özürülüler Hakkında Kanunun adı Engelliler Hakkında Kanun şeklinde değiştirilmiş, mevzuatımızda yer alan özürülü, sakat ve çürük ibareleri kaldırılmış, engelli teriminin kullanılması uygun bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra hazırlanan 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma planında da engellilerle ilgili hedefler yer almış, bu alanda imkan ve kaynakların arttırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 2021 yılında 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi hazırlanmıştır.

Milliyetçi Hareket Partisi hemen her alanda olduğu gibi engelliler konusunda da öncü olmuş, meseleyi bütün boyutlarıyla derinlemesine tahlil edip bu hususta ki program ve politikalarını geniş kapsamlı araştırma, tespit ve değerlendirilmeler doğrultusunda belirlemiştir. Milliyetçi Hareket

herşeyden önce engelli insanlarımızın toplum hayatına aktif bir biçimde dahil olabilmelerini hedefleyen bütünleştirici yaklaşımı benimsemiştir. Konu ile ilgili çalışmalarında bu doğrultuda sürdürmektedir. Parti programımızda yer aldığı şekliyle engelliler konusundaki başlıca hedeflerimiz ana hatlarıyla şu şekildedir;

- Engellilerin toplumla bütünleşerek, başkalarının yardımına muhtaç olmadan hayatını idame ettirebilmeleri, eğitimlerine ve sosyal yaşantılarına normal olarak devam edebilmeleri için fiziki ve sosyal çevrenin oluşturduğu engellerin ortadan kaldırılması,
- Gerekli eğitim altyapısı ve teknolojik imkanların artırılması,
- İmar mevzuatının engelliler ile ilgili hükümlerinin etkin biçimde uygulanması,
- Engelli bakım hizmetlerinin sosyal bir hak olarak kabul edilip sosyal güvenlik sistemi içinde değerlendirilerek tıbbi, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmeti ile ilişki, etkileşim ve işbirliği içinde sürdürülmesi,
- Engelli vatandaşların tıbbi ve mesleki rehabilitasyonun geliştirilmesi, mesleki rehabilitasyon aldıkları süre içerisinde her türlü desteğin sağlanması,
- Engellilerin öncelikli olarak işe yerleştirilmelerinin, üretime katkıda bulunmalarının ve topluma kazandırılmalarının sağlanması,
- Engelli çocukların öncelikle aile yanında korunup yetişmesi ve engelli çocuğu olan muhtaç durumdaki ailelere verilen sosyal desteklerin artırılması,
- Bedensel ve zihinsel kısıtlılığa yol açan epidemiyolojik hastalıkların önlenmesi amacıyla; koruyucu, önleyici ve erken tanı hizmetlerinin etkinleştirilmesi ve bu hastalıkların teşhis ve tedavilerinin koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında ücretsiz olması,
- Engellilerin günlük hayatını kolaylaştıran araç - gereç ve ortez-protez temininde sağlanan desteğin gerçekçi ve makul düzeyde artırılması,
- Sağlık kuruluşlarının engelliler için daha ulaşılabilir olması.

Engellilik meselesine dair farkındalığın ve duyarlılığın çok sınırlı olduğu dönemde kurucu Genel Başkanımız, Başbuğumuz merhum Alparslan Türkeş engelli insanlarımızın sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, sempozyum ve benzeri toplantılar tertip edip, engelliler alanında hizmet veren sivil toplum kuruluşu temsilcileri, kanaat önderleri, özel eğitim uzmanları öğretmen ve akademisyenlerle biraraya gelerek problemlerin çözümüne yönelik etkin çalışmalar yapmış böylelikle konuyla ilgili yol haritasının belirlenmesi hususunda çok önemli katkılar sağlamış, öncülük yapmıştır. Merhum Başbuğumuzun takdir ve teşvikiyle vatani görevini yerine getirirken hain bir terör saldırısı sonucu bedensel engelli olan merhum Muharrem Şemsek 1991 yılında gerçekleştirilen milletvekiliği genel seçimlerinde Çorum milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir. Bu durum hem kamu oyununda hem de Türkiye Büyük Millet Meclisinde farkındalık oluşmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Başbuğumuz Milliyetçi Hareket'in engellilik konusuna bakış açısını en görünür bir biçimde ortaya koymuştur. Ayrıca merhum Şemsek'in milletvekili olmasıyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisinin gerek fiziki yapısında gerekse yönetim anlayışında erişebilirlik hususu gündeme gelmiş ve böylelikle konu ile ilgili günümüzde sağlanan gelişmenin de bir yönüyle temeli atılmıştır.

Başbuğumuz merhum Alparslan Türkeş gibi Genel Başkanımız Sayın Devlet Bahçeli de engelli insanlarımıza büyük önem vermekte, zaman zaman belli programlarda kendileri ve aileleri ile biraraya gelmekte, meselelerini yakinen takip etmekte, bu alanda yapılan çalışmalara ve düzenlenen faaliyetlere daima destek olmaktadır. Sayın Genel Başkanımızın meseleye vermiş olduğu ehemmiyet sayesinde ki Milliyetçi Hareket Partisi ülkemizde engellilerle ilgili atılan çok önemli adımların mimarı olmuştur. Şöyleki: Bilindiği üzere Milliyetçi Hareket Partisi 1999-2002 yılları arasında görev yapan 57. Cumhuriyet hükümetinde koalisyon ortağı olarak yer aldı ve yönettiği bakanlıkların görev alanına giren hususlarda çok önemli icraatlara imza attı. Engellilerden sorumlu devlet bakanlığı da partimiz tarafından yönetilen bakanlıklar arasındaydı. Bu dönemde engellilerin sayısı, engel gruplarına göre dağılımı, fiziki ve sosyal durumlarının tespiti, temel sorunların kayıt altına alınması, izlenecek doğru ve etkin politikaların belirlenmesi ve nihayetinde ihtiyaca cevap verecek nitelikte kapsamlı mevzuat düzenlemelerinin yapılabilmesi amacıyla ülke genelini esas alan ilk ve en geniş kapsamlı engellilik araştırması yapılmıştır. (2002 Engellilik

araştırması) Doğrudan engellilerle ilgili ilk ve en ayrıntılı mevzuat düzenlemesi olan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun temeli yine bu dönemde atılmıştır. Yasa tasarısı hazırlanmış fakat 2002 yılında milletvekiliği genel seçimlerinin erkene alınması neticesinde kanunlaşma süreci tamamlanamamıştır. Yeti kaybı için gerek kamu kurumları gerekse sivil toplum tarafından defolu, çürük gibi olumsuzluk içeren özür lü kelimesi kullanılırken Milliyetçi Hareket Partisi belgelerinde ve yazışmalarında engelli terimini kullanmaya başlamıştır. Bizzat Sayın Genel Başkanımızın talimatıyla 2009 yılında Genel Merkezimizde Engelli Koordinasyon ve İletişim Merkezi kurulmuştur. Partimizin engellilerle ilgili çalışmaları Aile, Kadın ve Engellilerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcılığımızın koordinasyonunda ülkemiz genelinde il ve ilçe teşkilatlarımızla birlikte etkin bir biçimde sürdürülmektedir.

Bilindiği üzere sivil toplum kuruluşları belli müşterek hak ve değerleri korumak, savunmak ve geliştirmek için bir araya gelen kişilerin oluşturduğu, gönüllülük esasına dayanan teşekküllerdir. Siyasi partiler ise belli ilkeler doğrultusunda, savundukları fikir temelinde ülkeyi yönetmeyi veya yönetime müdahil olmayı hedefleyen kuruluşlardır. Her iki oluşumda demokrasinin ve toplum hayatının çok önemli unsurlarıdır. Siyaset ve sivil toplum birbiriyle sürekli etkileşim içinde bulunan, birbirinden esinlenen ve fikri anlamda beslenen iki sosyal kaynaktır. Siyaset aldığı kararlar ve ortaya koyduğu uygulamalarla sivil topluma zemin açmakta, sivil toplum ise görüş, düşünce, öneri ve talepleri ile siyasete belli ölçülerde etki etmekte karar alma ve politika belirleme süreçlerine olabildiğince dahil olmaya çalışmaktadır. Toplum hayatını ilgilendiren her meselede olduğu gibi engelliler konusunda da sivil toplum ve siyasetin birbirini bahsedilen şekilde etkilediklerini hatta tabiri caizse tetiklediklerini görmekteyiz. Bugün engellilerle ilgili kat edilen yol ve geline nokta bu etkileşimin sonucudur. Belli bir mesafe alınmakla birlikte engelliler alanında yapılacak daha pek çok şey vardır. Konu ile ilgili bütünleştirici yaklaşımı esas alan doğru bilincin tesis edilmesi ve toplumun bütününde hakim olması bu alandaki bütün sorunların temelli çözümünün ve engelsiz yarınlara açılacak kapının yegane anahtarıdır. Bu hususta sivil toplum ve siyaset kurumuyla birlikte öğretmenlerimize, akademisyenlerimize, yazarlarımıza, yazılı ve görsel basın kuruluşlarına büyük görevler düşmektedir. Azim, kararlılık, samimi gayret, güç ve gönül seferberliğiyle Lider Ülke Engelsiz Türkiye Hedefimize ulaşacağımıza inancımız tamdır.

**TIBBİ
REHABİLİTASYON
HEKİMLİĞİ VE
ENGELLİLİK**

Prof. Dr. Evren YAŞAR
Ankara Şehir Hastanesi
Fizik Tedavi Rehabilitasyon
Başhekim

Fiziksel tıp ve rehabilitasyon hekimliği veya diğer adıyla Fiziyatri, hastalık, bozukluk veya herhangi bir doku hasarı sonrasında oluşabilecek özürllülük ve engellilik nedeniyle kişilerin bozulan fiziksel, psikolojik, sosyal, bilişsel, mesleki veya toplumsal sorunlarını düzenlemeye yardımcı olan bilim dalıdır. Dünya Sağlık Örgütü sağlığı şöyle tanımlanmıştır: **“Sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir.”** Engelliliğe yol açan hastalık gruplarımızın hemen hemen hepsi bedensel başlangıçlı olsa da ruhsal ve sosyal sorunlara veya engellilikleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle tıbbi rehabilitasyonda temel branş olan eski adı ile fizik tedavi ve rehabilitasyon, yeni adıyla gelişmiş ülkelerdeki tanımına uygun olarak fiziksel tıp ve rehabilitasyon tıp branşı hastanın bütüncül ve fonksiyonel olarak değerlendirilmesini ve bu kapsamda tüm ihtiyaçlarına yönelik tıbbi çalışmaları yürütür. Toplumsal açıdan rehabilitasyon özürllü veya engelli bireyin tüketen konumundan üreten birey konumuna geçmesini sağlamaya çalışır. Tıbbi rehabilitasyonda amacımız engelli ve özürllü bireylere fiziksel, ruhsal, ekonomik ve sosyal yönden mümkün olabildiğince bağımsızlık kazandırmaktır. Birimler arasında entegre edilmiş ve kapsamlı bir rehabilitasyon programı bireyin bağımsızlığını artıracak, yatağa veya başkalarına bağımlılık durumlarını azaltacak ve yaşam kalitelerini artıracaktır. Alanımız hastalarımıza multidisipliner bir bakım ve tedavi planı sağlar. Fiziksel tıp ve rehabilitasyon hekimleri sadece hastalık tedavisi ile uğraşmaz, hastayı fiziksel, zihinsel, psikolojik ve sosyal olarak değerlendirir ve hastayı bir bütün olarak değerlendirir. Rehabilitasyon her hastanın özel durumları ve gereksinimleri göz önüne alınarak planlanır.

Akut ve kronik ağırlı durumlar, kas-iskelet sistemi hastalıkları, omurilik hasarı, travmatik beyin hasarı, inme ve diğer nörolojik bozukluklar, ampütasyonlar, kanser, serebral palsi ve diğer pek çok çocukluk çağı kas iskelet sistemi sorunları, ileri yaşta görülen geriatrik sorunlar, bazı kardio-pulmoner bozukluklar, konjenital hastalıklar ve daha birçok hastalık, bozukluk, engellilik durumu fiziksel tıp ve rehabilitasyon bilim alanının ve biz fiziyatristlerin uğraştığı konular içinde sayılır.

Hastalık yoktur hasta vardır prensibini benimseyen rehabilitasyon hekimliği ve ekibimizle birlikte engelli bireylerin topluma kazandırılması, hayata kazandırılması temel amacımızdır.

Sağlık Bakanlığı tarafından yürütölen çalışmalarla ölkemizde dñyanının en ileri örnekleri ile yarışacak düzeyde rehabilitasyon hastanelerinin planlaması ve kurulumu yapılmış, gerek hastalara hizmet etmek gerekse de engelliliği azaltmak üzere çalışmalar yapmaktadır. Yıllardır bu konuda öncü faaliyetler yapan Gaziler FTR Eğitim ve Araştırma Hastanesi (Eski adı ile TSK-GATA Rehabilitasyon Merkezi) ve buranın vizyon ve misyonunu doğal olarak ileriye taşıyan ve 2020 yılında faaliyete başlayan Ankara şehir Hastanesi bünyesindeki Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi dñnyadaki en modern rehabilitasyon hastaneleri arasında sayılabilir. Ölkemizde hastalıkların veya çeşitli patolojilerin yükünü ve engelliliğe yol açma oranını azaltmak adına diğer kurum ve üniversitelerle de işbirlikleri yaparak profesyonellerin eğitimini desteklerken, bu konuda ölkemizin temel ihtiyaçlarından olan rehabilitasyon teknolojilerinin geliştirilmesi çalışmalarını yürütmekte, engelli mesleki rehabilitasyon ve sporcu yetiştirme çabaları ile “biz bir aileyiz yaklaşımı” ile bize ihtiyaç duyanları bütöncöl olarak kucaklamaktayız.

ENGELLİLERİN ÖZEL EĞİTİMİ

Doç. Dr. Mahmut ÇİTİL
Gazi Üniversitesi

Giriş

Eğitim alanı günümüz toplumlarında önemli bir yere sahiptir. Bir başka deyişle eğitim önemli bir toplumsal kurumdur. Bu yönüyle eğitim diğer toplumsal kurumlarla (aile, hukuk, ekonomi, siyaset, din vb.) etkileşim halindedir.

Toplum dediğimiz yapı içerisinde birbirinden çok farklı özelliklilere sahip bireyler veya gruplar vardır. Hem her toplumda bilişsel, fiziksel ya da davranışsal açıdan genelden ayrılan bir toplumsal grup olarak özel gereksinimli bireyler vardır.

Engelliler ya da üstün yetenekliler gibi farklı kategorilerden oluşan özel gereksinimli bireyler de politik, ekonomik, toplumsal ve bireysel açıdan eğitimin temel amaçlarına göre yetiştirilirler.

Bireylerin özel gereksinim alanları ise tıbbi, çevresel ve eğitsel olarak diğer bireylerden ayrılır. Çünkü diğer bireylere sunulan hizmet ve şartlar bazı durumlarda onları engelleyebilmekte ya da yeterli olamamaktadır (Çitil, 2020). Eğitsel gereksinimler açısından ele alındığında ise özel gereksinimli bireylere genele sunulan eğitim her zaman yetmez. Bu nedenle özel gereksinimli bireylere özel bir eğitim vermek gerekebilir.

Özel Eğitimin Temelleri ve Ülkemizdeki Yapısı

Özel Eğitim Nedir?

En genel tanımıyla özel eğitim özel gereksinimli bireylere sunulan eğitimidir. Türkiye'deki resmi tanıma göre ise *"Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitime"* özel eğitim denilmektedir (ÖEHY, 2018).

Kimler Özel Eğitim Alır?

Özel eğitimin ne olduğu ve kapsamı kadar kimlerin özel eğitimden yararlandığına da değinmekte fayda bulunmaktadır (Çitil, 2020). Özel eğitime gereksinim duyan bireyler ya da öğrenciler deyimi son yıllarda

oldukça aşına olduğumuz deyimlerdendir. Ancak özel eğitime gereksinim denildiğinde daha çok engelli bireyler akla gelir.

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre engelliler dünya nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır (Cavkaytar, 2010). Bu oran ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de değişmektedir. 2002 yılında MHP'nin de koalisyon ortağı olduğu dönemde Türkiye'de yapılan bir araştırmaya göre de ülkemizde engelli vatandaşlarımızın oranı yaklaşık %12 olarak belirlenmiştir. Güncel istatistiklere bakıldığında ise engelliler veri tabanında kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı; 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadın olmak üzere 2.511.950*'dir. (ASHB, 2022).

Tablo 1. Veri tabanında kayıtlı ve hayatta olan engellilerin engel gruplarına göre dağılımları (AÇSHB, 2019)

Engel Grubu	Kişi Sayısı
Süreç Hastalığı	1.102.211
Zihinsel	518.279
Ortopedik	387.044
Görme	284.366
İşitme	232.056
Ruhsal ve Duygusal	209.653
Dil ve Konuşma	42.558
Diğer	59.012

Engelliler hemen her toplumda bulunan önemli bir toplumsal gruptur. Ancak %10 gibi bir oran resmi kayıtlarla uyuşmamaktadır. Ülkemizdeki yaklaşık iki buçuk milyon engellinin ise neredeyse yarısı süreç hastalığı olan bireylerden oluşmaktadır. Türkiye'de resmi istatistiklerde ise engellilik türleri yoğunluk oranlarına göre zihinsel, ortopedik, görme, işitme, ruhsal ve duygusal, dil ve konuşma ile *diğer* olarak sınıflandırılmıştır. Ancak burada önemle belirtilmesi gereken her engellinin özel eğitime ihtiyaç duymadığıdır. Örneğin ortopedik engellilerin büyük çoğunluğu genel eğitim imkânlarından yararlanabilmektedirler. Bu nedenle engelli sınıflandırmalarından daha çok özel eğitim sınıflandırmalarına değinmekte fayda vardır.

ABD'de yürürlükte olan özel eğitim yasasına (IDEA) göre yetersizliğe dayalı türler: zihinsel yetersizlik, otizm, öğrenme güçlükleri, işitme

güçlüğü, görme yetersizliği, işitme-görme kaybı, ortopedik yetersizlik, dil ve konuşma bozuklukları, duygusal ve davranışsal bozukluk, gelişim geriliği, çoklu yetersizlik, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, travmatik beyin hasarı ve süregelen hastalıklardır (Akçamete, 2010).

Türkiye'deki özel eğitim hizmetlerini yasal çerçevesini oluşturan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine (ÖEHY, 2018) göre özel eğitime gereksinim duyan yetersizlik türleri ise alfabetik sırayla:

- bedensel engelli,
- görme engelli,
- işitme engelli,
- otizmi olan birey ve
- zihin engelli birey olarak sınıflandırmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığın sorumluluğunda olan diğer mevzuatlara göre de **dil ve konuşma bozukluğu** ile **öğrenme güçlüğü** olan bireylerin de özel eğitime ihtiyaç duyan türler arasında sayılmaktadır. Tüm bu sınıflandırmalara bakıldığında özel eğitime gereksinim duyan çok farklı yetersizlik türleri olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de mevzuata uygun şekilde tanılanan özel gereksinimli öğrencilerin büyük çoğunluğu özel ve resmi özel eğitim hizmetlerinden yararlandırılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2021-2022 istatistiklerine göre Türkiye'de örgün özel eğitim kurumlarına devam eden öğrenci sayısı **472.686**'dir. Resmi özel eğitim okullarında görev yapan öğretmen sayısı ise 18.770'tir.

Bu öğrencilerin 1.830'u okulöncesinde, 129.637'si ilkokulda, 154.617'si ortaokulda ve 71.235'si lise düzeyinde **kaynaştırma/bütünleştirme** eğitimi içerisinde. Yani yaklaşık **357 bin** öğrenci olağan gelişim gösteren akranlarıyla aynı sınıfta öğrenimlerine devam etmektedir. Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerden 30.236'sı ilkokulda, 24.939'u ise ortaokullardaki özel eğitim sınıflarına devam etmektedir.

Özel eğitim sınıfları genel eğitim okullarında bulunan yetersizlik türüne göre açılmış sınıflardır. Böylece özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin yaklaşık **%87'si (412.000)** akranlarıyla aynı okullarda eğitim-öğretime devam etmektedir (MEB, 2021). Bu istatistikler değerlendirildiğinde özel

eğitim hizmetlerinin oldukça büyük bir nüfusa sunulduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun ise genel eğitim içerisinde olması özel eğitimin genel eğitimin ayrılmaz bir parçası olduğunu da ispatlar niteliktedir.

Özel Eğitim Neye Yarar?

Özel eğitim sadece akademik becerileri öğretmez. Bunun yanı sıra iletişim ve sosyal beceriler, günlük yaşam ve öz bakım becerileri, toplumsal uyum becerileri ve davranış değiştirme gibi alanlarda öğrencilerin gelişimine yönelik beceriler özel eğitimin temel öğretim alanlarıdır (Çitil, 2020). Özel eğitim alanı kendi özel ilkeleri olan bir alandır (Özsoy, Özyürek & Eripek, 2002). Özel eğitimin temel ilkelerine göre her çocuğun eğitim hakkı vardır ve öğretimde bireysellik esastır. Özel eğitime ihtiyaç duyan her çocuk yetersizlik türüne bakılmaksızın hizmetlerden faydalandırılır. Özel eğitime erken başlanması ve gerektiğinde hizmetin ayağa götürülmesi esastır. Özel eğitimde veli, çocuk ve okul gibi tarafların işbirliği içinde çalışması ve süreklilik esastır. Özel eğitim genel eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır ve özel eğitime gereksinim duyan çocukların normal gelişim gösteren akranlarıyla aynı ortamda eğitilmesi esastır (Özsoy vd., 2002, s.16). Burada bahsi geçen temel ilkeler özel eğitimin temel mevzuatı olan 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında KHK'da benzer şekilde yer almaktadır. Bu ilkeler uyulmadığı takdirde özel eğitim amacına ulaşamaz.

Türkiye'de Özel Eğitimin Yasal Temelleri Nelerdir?

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk Milli Eğitim sistemi içinde yer alan özel eğitim hizmetleri uzunca bir süre yönetmeliklerle sürdürülmüştür. 1982 Anayasasında da önceki anayasadaki özel eğitimle ilgili hükümler 42. maddede aynen korunmuştur. Ancak özel eğitimle ilgili ilk müstakil kanun 1983 yılında yürürlüğe giren 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunudur. Bu kanun yaklaşık 15 yıl tüm özel eğitim hizmetlerinin yasal zeminini oluşturmuş, 1997 senesinde yürürlüğe giren 573 sayılı **Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK)** ile yürürlükten kalkmıştır. Günümüzde Türkiye'de özel eğitim hizmetleri bu KHK ve buna dayalı olarak yürürlüğe giren **Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği** ile sürdürülmektedir. Özel eğitimle doğrudan ilgili olmamakla birlikte 2005 yılında yürürlüğe giren **5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun**

da özel eğitime ilişkin bazı hükümler taşımaktadır (Çitil, 2017). Ayrıca Türkiye'nin imzaladığı Birleşmiş Milletler **Engelli Hakları Sözleşmesi** ve Salamanca Bildirgesi gibi birçok uluslararası sözleşme de Türkiye'de özel eğitim hizmetlerinin sunumunda yasal dayanaklar olarak bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Türkiye'de özel eğitim hizmetlerinin sürdürülmesinde oldukça geniş bir yasal zemin ve düzenlemeler bulunmaktadır.

Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetlerinin Kurumsal Yapısı Nasıldır?

Türkiye'de 1951 yılından bu yana özel eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sürdürülmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel eğitim hizmetleri şube müdürlüğü ve daire başkanlığı düzeyinde sürdürülmüş 1980 yılında ilk kez genel müdürlük seviyesine çıkarılmıştır. Ülkemizde yaklaşık 500 bin özel eğitime gereksinim duyan öğrenci bulunmaktadır. Bu kapsamda MEB merkez teşkilatı bünyesinde özel eğitim hizmetlerinden doğrudan sorumlu olan birim **Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü**'dür.

ÖRGM 573 sayılı KHK'nın yasal çerçevesi içerisinde resmî kurum ve okullarda özel eğitim hizmetlerinin işleyişinden doğrudan sorumlu olan kuruluştur. Bunların yanısıra aile eğitimi, erken çocukluk dönemi eğitimi, hastane ve evde eğitim gibi farklı hizmetlerin yürütülmesi de ÖRGM'nin sorumluluğundadır. ÖRGM kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarında ve diğer uygulamalarda Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, YÖK vb. diğer kuruluşlarla iş birliği yapmaktadır (Çitil, 2017).

Eğitsel Değerlendirme, Tanılama ve Yerleştirme

ÖRGM; Türkiye'de özel gereksinimli öğrencilerin resmi tanısı ve eğitsel kurumlara yerleştirilme sürecini il ve ilçelerde bulunan rehberlik ve araştırma merkezleri (RAM) ve milli eğitim müdürlüklerinde bulunan "özel eğitim hizmetleri kurulu" vasıtasıyla yapmaktadır

Eğitim Tür ve Kademelerindeki Özel Eğitim Hizmetleri

Türkiye'de yükseköğretime kadar tüm kademelerde özel eğitim hizmetleri sunulmaktadır. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre 36 ayını tamamlamış özel eğitime gereksinim duyan çocuklar için ise okul öncesi eğitim *zorunludur*. Bu çocukların eğitimi olağan gelişim gösteren

akranlarıyla sürdürmesi esastır. Ancak son yıllarda MEB özel eğitim anaokulları da açmış bu okulların sayısı yüzü (137 okul) geçmiştir.

İlköğretim düzeyinde ise öğrenciler öğrenimlerini iki farklı şekilde sürdürebilmektedir. Bunlarda ilki olağan gelişim gösteren akranlarıyla aynı ortamda **kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi**, ikincisi ise **yetersizlik türlerine** göre açılmış ilk ve ortaokullardır. Ortaöğretim düzeyinde de ilköğretime benzer bir yapı vardır. Ancak burada yetersizlik türü ve düzeyine uygun olarak açılmış meslek okulları da bulunmaktadır.

Türkiye yükseköğretim zorunlu eğitimin dışındadır. Ancak kendi kişisel başarısı ile yükseköğretim kurumlarına giren özel gereksinimli öğrenciler için kolaylaştırıcı düzenlemeler bulunmaktadır.

Özel Eğitim Kurum ve Okulları

Yukarıda da belirtildiği gibi her tür ve kademede sunulan özel eğitim hizmetlerinin özellikle yetersizlik tür ve derecelerine oluşturulmuş okul ve kurumları da bulunmaktadır. Bunlar Okul Öncesi düzeyde:

- Bünyesinde Anasınıfı Olan Özel Eğitim
- Kaynaştırma Eğitimi (Okulöncesi)
- Özel Eğitim Anaokulu
- Özel Özel Eğitim Anaokulu

İlkokul düzeyinde:

- İlkokul (İşitme Engelliler)
- İlkokul (Görme Engelliler)
- İlkokul (Bedensel Engelliler)
- İlkokul (Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler)
- Özel Eğitim Uygulama Okulu (I. Kademe)
- Özel (Özel) Eğitim İlkokulu
- Özel Eğitim Sınıfı (İlkokul)
- Kaynaştırma Eğitimi (İlkokul)

Ortaokul düzeyinde:

- Ortaokul (İşitme Engelliler)
- Ortaokul (Görme Engelliler)
- Ortaokul (Bedensel Engelliler)
- Ortaokul (Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler)
- Özel Eğitim Uygulama Okulu (II. Kademe)
- Özel (Özel) Eğitim Ortaokulu
- Özel Eğitim Sınıfı (Ortaokul)
- Kaynaştırma Eğitimi (Ortaokul)
- ARGEM Ortaokulu-Özel Yetenek

Ortaöğretim düzeyinde:

- Özel Eğitim Meslek Lisesi (Bedensel Engelliler)
- Özel Eğitim Meslek Lisesi (İşitme Engelliler)
- Özel Eğitim Uygulama Okulu (III.Kademe)
- Özel Eğitim Meslek Okulu (Görme Engelliler III. Kademe)
- Özel Eğitim Meslek Okulu (Zihinsel Engelliler III. Kademe)
- (Özel) Özel Eğitim Meslek Okulu (III.Kademe)
- (Özel) Özel Eğitim Uygulama Okulu (III. Kademe)
- Kaynaştırma Eğitimi (Ortaöğretim)
- ARGEM Lisesi-Özel Yetenek

Özel eğitim okul ve kurumlarının oldukça çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Bu okullardan görme, bedensel ve işitme engelliler için olanların sayısı oldukça azdır. Ancak zihinsel engelli ve otizm spectrum bozukluğu olan öğrenciler için açılan okulların sayısı bine yakındır. Bu okullarda genellikle alan uzmanı öğretmenler çalışmakta, özel programlar uygulanmakta, özel yöntem ve araç-gereçler kullanılmaktadır. Sınıf mevcutları, okulların fiziksel koşulları da genel eğitimden farklılaşmaktadır. Bu kadar çeşitli ve farklı düzeyde sunulan özel eğitim hizmeti olmasına rağmen sevindirici bir şekilde özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin büyük çoğunluğu

(% 87) olağan gelişim gösteren akranlarıyla aynı ortamda öğrenim görmektedirler. Türkiye’de bu duruma kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi denilmektedir.

Kaynaştırma/Bütünleştirme Uygulamaları

Engelli bireylerin toplumdan koparılmadan eğitim görmeleri temel bir gerekliliktir. Özel eğitim alanı da genel eğitim gibi bireyi topluma ve yaşama hazırlamayı amaçlar. Ancak özel gereksinimli bir çocuğu topluma hazırlarken onu ileride birlikte yaşayacağı insanlardan ayrı ve uzak yetiştirmek çok da doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin de akranlarıyla aynı ortamda öğrenim görmeleri bir hak olarak talep edilmiş ve gelişmiş ülkelerde bu durum kaynaştırma adıyla uygulamaya geçirilmiştir. Kaynaştırma kavramı genel anlamda engelli bireyin olağan gelişim gösteren akranlarıyla birlikte tam ya da yarı zamanlı olarak birlikte eğitim görmelerini ifade etmektedir (Akçamete, 2010, s.57). Kaynaştırma bir hak olarak yürürlüğe girse de özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencinin desteklenerek sınıfa ve okula uyum sağlaması anlamını taşımıştır. Ancak yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde tüm öğrencilerin farklı özellik ve ihtiyaçları olduğu gerçeğinden hareketle daha kapsayıcı bir kavram olarak *bütünleştirme* kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bütünleştirme, *“işbirliğine açık, destekleyici ve öğrenmeye uygun ortamlarda tüm öğrencilerin öğrenmek için gereksinim duyduğu hizmetlerin ve fiziksel koşulların sağlanması, öğrencilerin her birinin bireysel farklılıklara saygı duyması ve farklılıklardan bir şeyler öğrenmesidir.”* (Akçamete, 2010, s.55). Yani kaynaştırmada öğrencinin uyumu söz konusu iken bütünleştirmede okulun uyumu ve kendini dönüştürmesi beklenmektedir. Türkiye’de bütünleştirme konusunda önemli çabalar olmasına rağmen aslında daha çok kaynaştırma uygulamaları yapılmaktadır. Ancak MEB mevzuatında, anlamları ve içeriği farklı olan bu iki kavramı bir arada kullanılmaktadır. ÖEHY (2018)’e göre

Kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları: Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademedede diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmelerini sağlamak amacıyla bu bireylere destek eğitim hizmetleri de sunularak akranlarıyla birlikte tam zamanlı ya da özel eğitim sınıflarında yarı zamanlı olarak verilen eğitime” denilmektedir.

MEB'in tanımı dikkatle incelendiğinde burada kaynaştırmanın tarif edildiği bütünleştirmeden bahsedilmediği kolayca anlaşılabilir. Türkiye'de özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin büyük çoğunluğu kaynaştırma uygulamalarına devam etmektedir (Atbaşı, 2021). Gelişmiş ülkeler bütünleştirme konusunda oldukça yol almışken ülkemizin kaynaştırma uygulamalarında bile ne kadar başarılı olduğu tartışmalıdır.

Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri

Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilere destek eğitim sunan kurumların başında özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri gelmektedir. Bu merkezler 1980'li yıllarda Başbakanlık bünyesindeki sosyal hizmetler birimlerine bağlı olarak açılmaya başlamıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren *Engelliler Hakkında Kanun* ile de tüm merkezlerin açılma ve denetlenmesi gibi işlemler MEB'in sorumluluğuna geçirilmiştir (Çitil, 2017). MEB bünyesinde bulunan *Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü* bu merkezlerden sorumlu birimdir. Merkezler ise hizmetlerini Özel Öğretim Kurumları Kanunu ve Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliğine göre sürdürmektedirler. İlgili yönetmeliğe göre "*Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi: Özel eğitim değerlendirme kurulları tarafından yapılan eğitsel değerlendirme ve tanılama sonucunda destek eğitimine ihtiyacı olduğu belirlenen engelli bireylere destek eğitimi hizmeti veren özel öğretim kurumu*" olarak tanımlanmıştır. MEB 2021-2022 yılı istatistiklerine göre ülkemizde 3118 Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde 471.378 öğrenci destek eğitim alırken, 32.011 öğretmen görev yapmaktadır (MEB, 2022). Bu merkezlere devam eden öğrencilerin eğitim ücretlerini MEB'in ödediği dikkate alındığında ciddi düzeyde bir hizmet sektörü ve eğitim alanı oluştuğunu da söylemek gerekir. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin ülkemizde özel eğitime katkısı konusunda da ciddi tartışmalar bulunmaktadır.

Özel Eğitim Alanının Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri

Türkiye'de özel eğitimin kurumsal yapısı yaklaşık 70 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu uzun süre içerisinde özel eğitim alanı oldukça gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Ülkemiz özel eğitim hizmetleri konusunda yasal ve pratik açıdan oldukça iyi bir konuma da gelmiştir (Çitil, 2017). Ancak her sistemde olduğu gibi tüm olumlu gelişmelere rağmen güncel sorunlar da

bulunmaktadır. Bu bağlamda kaynaştırma/bütünleştirme, özel eğitimin paydaşları, eğitsel değerlendirme ve tanılama, mesleki eğitim ve istihdam ile özel eğitimde öğretmen yetiştirme konularında yaşanan bazı sorunlara değinmekte fayda bulunmaktadır.

Kaynaştırma ve Bütünleştirme İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Engelli ve üstün/özel yetenekli öğrencilerin yanı sıra göçmen çocukların da ülkemizde önemli bir olguya dönüşmesi okullardaki kapsayıcı eğitim dönüşümünü zorlamaya başlamıştır. Böylece okulların bütünleştirme konusunda güçlü adımlar atması gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere ülkemizde bütünleştirmeden söz etmek zordur. Daha çok kaynaştırma yapılmaktadır. Kaynaştırma konusunda yaşanan sorunlar ise şöyle özetlenebilir.

Kaynaştırma sürecinde diğer paydaşlar etkisiz kalmakta yük sınıf öğretmenlerinin üzerinde kalmaktadır. Kaynaştırma yapılan sınıfların mevcudu olması gerekenden fazladır. Okul personeli ve ailelerin kaynaştırma konusundaki bilgi ve tecrübesi azdır. Özel eğitim uzmanları, dil ve konuşma terapisti gibi alan uzmanlarının her okulda bulunmaması destek eğitim süreçlerinin etkisini azaltmaktadır. Destek eğitim odasında görev alan öğretmenlerin özel eğitim konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir. Ders içeriklerinde ve öğretim yöntemlerinde özel eğitim gereksinimlerini karşılayacak farklılaştırma ve uyarlamalar yeterince yapılmamaktadır. Öğrencilere yönelik etkili bireyselleştirilmiş eğitim programları hazırlanmamakta ve uygulanmamaktadır. Kaynaştırma öğrencilerinin akademik ve sosyal ihtiyaçları için yeterince zaman ayrılmamaktadır. Bu öğrencilerin okula ve sınıfa uyumu konusunda önleyici ya da davranış değiştirici müdahalelerde yetersiz kalınmaktadır. Öğretmenler ailelere bilgi ve danışmanlık sunmakta da zorlanmaktadır. Bazı öğretmenlerin ya da velilerin kaynaştırma öğrencisine yönelik olumsuz tutumlar sergiledikleri gözlenmektedir. Okulların ve sınıfların fiziksel koşulları, eşyalar ve ders materyallerinin özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin ihtiyacı karşılamakta yetersiz olduğu görülmektedir. Aynı şekilde her okulda destek eğitim odası olmadığı olanların da yine araç-gereç ve diğer malzemeler açısından eksikleri olduğu görülmektedir. Öğrencilerin dışarıda destek aldığı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin birbirleri arasında ciddi kalite farkları olduğu söylenebilir

(TES, 2021). Kaynaştırma ve bütünleştirme konusunda daha çok sorun sıralanabilir. Ancak temel sorunların burada bahsi geçen sorunlar olduğu söylenebilir. Bu sorunların giderilmesi için de birçok öneri getirilebilir. Bu önerilerden bazıları aşağıda sunulmuştur.

Öncelikle özele eğitim mevzuatında yer alan “kaynaştırma/bütünleştirme” kavramı yerine bütünleştirme ya da kapsayıcı eğitim kavramının kullanılması, kaynaştırmaya odaklanmak yerine bütünleştirmeye yönelik güçlü adımların atılması gerekmektedir. Bütünleştirme konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi, ailelerin ve okul personelinin eğitimi sağlanmalıdır. Özellikle öğretmen eğitiminde beceri temelli ve yerinde eğitimler verilerek öğretmenlerin özel eğitim konusundaki yeterlilikleri geliştirilmelidir. Okullara özel eğitim alan uzmanlarının destek sunması sağlanmalıdır. Bu kapsamda özel eğitim danışmanı ya da gezerek özel eğitim görevi veren öğretmenlerin atanması sağlanabilir. Her okulda özel eğitimle ilgili ve konuya yatkın bir öğretmen “özel eğitim koordinatörü” olarak görevlendirilmelidir. Okulların fiziksel koşulları geliştirilmeli, tekli öğretim yapılmalı ve sınıf mevcutları azaltılmalıdır. Engel türü ve derecesine göre ayrı okulların açılması durdurulmalıdır. Aynı durum benzer şekilde açılan özel eğitim sınıfları için de geçerlidir. Belki ağır düzeyde olan ya da birden fazla yetersizliği olan öğrenciler için ihtiyaca göre okul ve sınıf açılabilir. Bunlar dışındaki tüm ayrı okul ve sınıflar zamanla kapatılmalı ve tüm özel gereksinimli öğrenciler akranlarıyla aynı sınıflarda öğrenim görmeye başlamalıdır. MEB’in son yıllarda özel eğitim anaokulları da açtığı görülmektedir. Bu okulların da açılması durdurulmalı özel eğitim anaokulları engelli öğrencilerin öncelikli olduğu genel eğitim okullarına dönüştürülmelidir. Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin okul öncesi eğitimi zorunludur. Anaokullarından özel gereksinimli öğrenci kabul etmeyenlerin yöneticilerine ağır yaptırımlar uygulanmalıdır. Tüm okullarda destek eğitim odaları gerekli malzeme ve materyaller ile açılmalıdır. Bu odada eğitim verecek öğretmenler üniversiteler tarafından sertifikalandırılmalıdır. Okulun personel eksikliği nedeniyle veremediği dil ve konuşma, fizik tedavi ve ergoterapi vb. hizmetler özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri tarafından verilebilir (TES, 2021). Denildiği gibi çözüm önerileri artırılabilir. Ancak bunların bir kısmı dahi yapılırsa Türkiye’de bütünleştirme konusunda önemli ilerlemeler sağlanacaktır.

Özel Eğitimin Paydaşlarıyla İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Özel eğitim hizmetlerinin en büyük paydaşlarından biri şüphesiz özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerdir. Özellikle engelli çocuğa sahip aileler bu durumu öğrendikleri andan itibaren çeşitli psikolojik ve toplumsal süreçlerden geçmektedirler. Bununla birlikte ailelerin beklenti ve ihtiyaçları değişmektedir. Engelli çocuğun varlığı aile üyelerinin birbirleriyle ve dışarıyla ilişkilerini de etkilemektedir. Tüm bu süreçler ailelerin çeşitli sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir (Çitil & Doğan, 2019). Özel gereksinimli çocuğa daha yoğun ilgi ve bakım gerekmektedir. Bazı çocukların yetersizlikten etkilenmeleri nedeniyle tıbbi gereksinimleri artmakta, özbakım süreçleri daha yorucu bir hal almaktadır. Bu çocukların eğitimsel ihtiyaçları daha fazla uzmanlık gerektirmektedir. Bu nedenle de aileler çocuklarının eğitimi destekleme konusunda yetersiz kalabilmektedirler. Çocuklarının davranışları, sosyalleşmeleri, çocuğa uygun okul bulma, okula kabul ve uyum süreçlerinde yaşanan zorluklar aileleri yıpratabilmektedir. Bu nedenle ebeveynler eğitsel ve psikolojik desteğe gereksinim duyabilmektedirler. Çocukların sağlık, bakım ve eğitim maliyetleri ailelere yük olabilmektedir (TES, 2021).

Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sorunları özetle bunlardır. Bu sorunlara da çok fazla ve farklı çözüm önerileri getirilebilir. Bunlardan bazıları aşağıda sunulmuştur. Engelli çocuğa sahip ailelerin bu durumu öğrenme süreçleri daha pozitif bir şekilde sağlanabilir. Hastanelerde kurulacak bazı merkezlerde tecrübeli uzmanlar tarafından psikolojik ve tıbbi destek eşliğinde durum açıklanabilir. Yine hastanelerde ailelere bundan sonraki süreçlerde neler yaşayabileceklerine ve neler yapabileceklerine dair bir danışmanlık sunulması faydalı olacaktır. İlk aşamadan sonra da hastane ve diğer kurumlarda ailelere psikolojik danışma ve eğitsel rehberlik hizmetleri sunulabilir. Ailelerin maddi gereksinimlerinin karşılanması için yerel yönetimler projeler geliştirebilir. Ayrıca ailelerin sosyal faaliyetler ya da özel işlerini görme için okul ya da belediyelerce çocuklarını bırakabilecekleri geçici merkezler oluşturulabilir. Ailelerin birbirlerine yardım etmeleri ve psikolojik açıdan desteklemeleri için "aile destek grupları" oluşturulabilir. Ailelerin yasal haklarını bilmeleri ve bunları savunmaları konusunda eğitim ve güçlendirme çalışmaları yapılabilir. Ailelerin ilgili STK'lara üye olmaları teşvik edilebilir. Ailelerin özel eğitim konusundaki bilgi ve becerileri arttırılarak okuldaki eğitim

süreçlerine katkı sağlamaları desteklenmelidir. Aynı şekilde üstün/ özel yetenek tanısı almış çocuğa sahip ailelere de bu alanda eğitimler verilmelidir (TES, 2021).

Türkiye’de özel eğitim hizmetlerinin bir diğer paydaşı ise özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleridir. Bu merkezler özel sektör tarafından açılmakta ve faaliyetlerini sürdürmektedir. Günümüzdeki güncel sayıları yukarıda verilen bu merkezlerin 2000’li yıllardan itibaren hızla çoğalması denetimi, desteklenmesi ve geliştirilmesi açısından kamuya büyük yük getirmiştir. Bu merkezlerin eğitim programları, eğitim personeli, fiziksel koşulları konusunda standartların oluşturulması uzun zaman almıştır. 1980’li yıllarda faaliyetlerine başlayan bu merkezlerde 2008 yılı Aralık ayında MEB’in geliştirdiği destek eğitim programlarına kadar ortak bir program uygulanamamıştır. Kurumlarda çalışan personellerin niceliği ve niteliği de önemli bir sorun olarak güncelliğini sürdürmektedir. Ülkemizin ihtiyaç duyduğu uzman özel eğitimci sayısı kamunun ihtiyaçlarını bile karşılamadığından bu merkezlerde uzman olmayan birçok kişi çalışmıştır. Merkezlerde özel eğitim öğretmeni, okul öncesi öğretmeni, çocuk gelişimi ve eğitimi öğretmeni, sınıf öğretmeni, fizyoterapist, psikolog, psikolojik danışman, dil-konuşma terapisti vb. çok farklı alan uzmanları çalışmaktadır. Bu personellerin bazıları kendi uzmanlık alanı olmayan derslere girmektedir. Bunun çözümü için MEB tarafından sunulan sertifika eğitimleri ise alanda çalışmak için yeterli bilgi ve beceriyi desteklememektedir. Burada çalışan öğretmenlerin özlük hakları, sosyal güvenlikleri ve özellikle maaşları ise beklentileri karşılamamaktadır. MEB 2000’li yıllardan itibaren bu merkezlerin işleyişi ve denetimini düzenleyen birçok yönetmelik ve yönerge çıkartmıştır. Böylece fiziksel koşulları bakımından birbirinden çok farklı özellikte merkezler ortaya çıkmıştır. Merkezlerden destek eğitim alan öğrencilerin eğitim ücretlerini de devletin ödemesi bu merkezlerin güvenilirliği ve amacı konusunda önemli tartışmalara zemin oluşturmuştur. Bazı merkezlerin öğrenci kazanmak uğruna yaptıkları bazı usulsüzlükler yargıya taşınmış ve medyada konu edilmiştir. Bu durum da işini iyi yapan merkezlerin aleyhine olmuştur. Ancak tüm bu olumsuz imaja ve tartışmalara karşın özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin öğrencilerin gelişimine önemli katkıları da bulunmaktadır (TES, 2021). Yukarıda ele alındığı üzere sayıları 3 bini aşan bu merkezlerde 500 bin civarında öğrenci destek eğitim almakta ve yaklaşık 30 bin eğitimci çalışmaktadır. Böyle büyük bir hizmet sektörünün kendine has sorunları olması da oldukça doğaldır.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin bahsi geçen sorunlarının giderilmesi için de birçok öneri getirmek mümkündür. Bu bağlamda bazı önerilerimiz aşağıda sunulmuştur. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin en temel görevi özel eğitim vermek olduğundan bu merkezlerde özel eğitim öğretmenliği alanından mezun uzman kişilerin çalışması sağlanmalıdır. Alan mezunu sayısı yetersiz olduğu için farklı alanlardan öğretmen çalıştırma güçlü ve yeterli kriterlere bağlanmalı, farklı alanlardan gelen kişiler bilgi ve beceri açısından yeterli hale gelecekleri eğitim ve sertifikalar almalıdırlar. Bu eğitim süreçleri de MEB tarafından değil üniversiteler tarafından verilmelidir. Merkezlerde uygulanan eğitim modülleri ve programlar gerektiğinde güncellenmelidir. Özlük ve ekonomik açıdan çok düşük şartlarda çalışma eğitimcilerin performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle merkezlerde çalışan tüm eğitimcilerin maaşlarının kamudaki emsalleri gibi olmasında fayda vardır. Ayrıca sigorta primleri de maaşları üzerinden yatırılmalıdır. Güncel mevzuatta merkezlerin fiziksel koşulları eğitime uygun olarak düzenlense de eski mevzuata göre açılmış merkezlerden bir kısmı uygun fiziksel koşullara sahip değildir. Bu nedenle tüm merkezlerin aynı standart koşullara sahip olacak şekilde bina değişimi yapmaları sağlanmalıdır. Merkezler temelde özel eğitim verdiği için özel araç-gereç ve kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle ders materyallerinin de her merkezde olması gereken asgari ve eğitsel düzeyi belirlenmeli ve burada da bir standart sağlanmalıdır. Hem eğitsel, hem de fiziksel açıdan merkezlerin etkili öğretim kurumları olabilmesi için güçlü bir denetim ve rehberlik sisteminin MEB tarafından gerçekleştirilmesi faydalı olacaktır (TES, 2021).

Özel eğitim hizmetlerinin bir diğer paydaşı ise sivil toplum örgütleridir. Özel gereksinimlilik alanında sivil toplum örgütlerinin (STK) kurulması ise daha çok yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Ancak uzun yıllar bu STK'ların sayısı sınırlı kalmış 1980'lerden sonra sayıları hızla artmıştır. Günümüzde ise oldukça fazla sayıda olan özel gereksinimlilere yönelik faaliyet veren STK'lar birçok federasyon ve konfederasyon kurmuşlardır. Bunlar arasında doğrudan ya da dolaylı olarak özel eğitim alanına yönelik faaliyet yapanlar da bulunmaktadır. Bu faaliyetler başta aileler olmak üzere özel gereksinimli öğrencilere ve öğretmenlerine de katkı getirmektedir. Ancak yapılan bazı araştırmalara göre özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin ailelerinin büyük çoğunluğu bu derneklere üye olmamakta ve derneklerin faaliyetlerini takip etmemektedir (Çitil &

Doğan, 2019). STK'ların alanla ilgili beklentileri ve görüşlerinin de kamu kurumları tarafından ne kadar dikkate alındığı bilinmemektedir. Bu bağlamda önemli bir paydaş olarak STK'ların görüş ve önerileri dikkate alınmalı, STK'larla işbirliği yapılmalı, ailelere ve öğrencilere yönelik faaliyetleri kamu kurumları tarafından desteklenmelidir. Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin STK'ların sunduğu hizmet ve düzenledikleri faaliyetler konusunda bilgilendirilmeleri ve ilgili STK'lara üye olmaları teşvik edilmelidir (TES, 2021).

Eğitsel Değerlendirme ve Tanılama İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Özel eğitim hizmetlerinin en etkili şekilde sunulabilmesinin temel şartlarından biri özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin belirlenmesi, tanılanması ve uygun eğitim ortamlarına yerleştirilmesidir. Bir öğrencinin özel eğitime gereksinimi olduğu şüphesi oluştuğunda öğretmenlerin tanılanmaya göndermeden önce yapması gerekenler konusunda bir bilgi ve uygulama eksikliği olduğu görülmektedir. Bir öğrencinin resmi tanılama sürecine gönderilmeden önce çok iyi gözlenmesi, bazı eğitsel müdahalelerin yapılması, öğrenci ile ilgili durumun ayrıntılı bir şekilde raporlaştırılması gerekmektedir. Tüm müdahalelere rağmen okulun sunduğu eğitim-öğretim hizmetlerinden yeterince yararlanamayan ya da destek eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin resmi tanılanmaya gönderilmesi en doğru karar olacaktır. Bu durumun da aileye bildirilmesi, öğrencinin neden özel eğitime gereksinim duyduğunun aileye açıklanması ve ailenin sürece destek vermesi sağlanmalıdır. Ayrıca resmi tanılama ya da ayrıntılı değerlendirme sürecine giden öğrenci hakkında güçlü bir rapor süreci kolaylaştırıcaktır.

Yukarıda da ele alındığı üzere ülkemizde eğitsel değerlendirme ve tanılama süreci MEB'in sorumluluğundadır ve bu işi çoğunlukla RAM'lar yapmaktadır. Ancak RAM'ların iş yükü, personel niteliği ve uzman personel hareketliliği, değerlendirme araçlarının güncel ve çeşitli olmaması gibi sorunları vardır. Bir öğrenci en doğru şekilde tanılansa da öğrencinin hangi eğitim ortamına yerleştirileceğinin belirlenmesi ise başka bir sorundur. Bu yerleştirme kararı konusunda zaman zaman aileler ve milli eğitim kurumları ihtilafa düşmektedirler. Öğrenci ve ailesi için en uygun eğitim ortamına yerleştirme kararı olsa da bu okulda yapılması gereken daha

çok şey olacaktır. Özellikle okulda öğrenci ve ailenin beklenti, özellik ve ihtiyaçlarına göre bir program yapılması (BEP) gerekmektedir. Ülkemizde okullarda uygun BEP hazırlanması ve bu programın uygulanması konusunda da ciddi yetersizlikler olduğu söylenebilir.

Eğitsel değerlendirme ve tanılama süreci konusundaki mevcut sorunlar arttırılabilir. Ancak bu temel sorunlar dahi özel eğitim hizmetlerinin etkisini azaltmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için ise önerilerimiz vardır. Öncelikle öğretmenlerin özel eğitime gereksinim duyan tüm öğrencilerin gelişimi, özellikleri ve belirlenmeleri konusunda bilgi ve becerilerinin arttırılması gerekmektedir. Öğretmenler üstün/özel yetenekli, öğrenme güçlüğü olan ya da zihinsel yetersizliği olan vd. öğrencilerini zamanında belirlemeli, izlemeli, bu öğrencilerin derslere, sınıfa ve okula uyumu için önleyici müdahalelerde bulunmalıdır. Tabiki bunun için de öğretmen yeterlilikleri arttırılmalıdır. Okullarda öğretmenlerin yanı sıra okul psikolojik danışmanları ve idareciler işbirliği içinde çalışmalı, öğrencinin resmi tanılmasına gerek olup olmadığına birlikte karar vermeli, ön müdahaleleri birlikte yapmalı ve öğrenci için güçlü bir bireysel rapor hazırlamalıdır. Resmi tanılama yapılan merkezlerdeki personel nicelik ve nitelik olarak güçlendirilmeli, güncel değerlendirme araçları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Okullardaki BEP geliştirme birimleri desteklenmeli, öğrencilere uygun programlar hazırlamalı ve uygulamalıdır. Bu öğrencilerin gelişimleri de hem okul hem de RAM tarafından izlenmelidir. Son olarak üstün/özel yetenekli öğrencilerin tanılması sürece ve kanıta dayalı olarak sürdürülmelidir (TES, 2021).

Özel Eğitimde Mesleki Eğitim ve İstihdam ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Özel gereksinimli öğrencilerin toplumda bağımsız, üretici ve mutlu bireyler olarak yaşaması için genel eğitimin yanı sıra bir meslek sahibi olmaları ve istihdam edilmeleri de gerekmektedir. İstatistiklere göre kamu ve özel sektördeki işçi sayısı ve engelli memur sayısı toplandığında yaklaşık 170 bin engelli vatandaşımız halihazırda iş sahibidir. Buna göre 20-65 yaş aralığında yaklaşık 1.2 milyon engelli vatandaşımız işsizdir (TES, 2021). Engelli bireylerin iş hayatında yer almamasının birçok nedeni olabilir. Bunlardan bazıları şöyledir. Engelli bireyler mesleki eğitime ulaşamıyor olabilir. MEB istatistiklerine bakıldığında da özel eğitim meslek liselerinin

öğrenci sayısı diğer okul türlerine kıyasla oldukça düşüktür. Yine genel eğitim ve mesleki eğitim veren liselerdeki kaynaştırma öğrencilerinin sayısı da oldukça düşüktür. Engelli öğrenciler mesleki eğitim alsalar bile burada kendilerine uygun bir mesleki eğitim sunulmuyor olabilir. Ya da verilen mesleki eğitim türü ile piyasanın beklentileri örtüşmüyor olabilir. Engelli bireylerin iş dünyasının beklediği çalışma performansını sergilemeyeceği düşünülüyor olabilir.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 13. Maddesinde *“Engellilerin yeteneklerine göre mesleğini seçme ve bu alanda eğitim alma hakkı kısıtlanamaz. Engellilerin yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir işte eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahının sağlanması amacıyla meslekî rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmasının sağlanması esastır.”* hükmü yer almaktadır. Kanunda özel sektörün ve kamu kuruluşlarının mesleki rehabilitasyon merkezleri, yetenek geliştirme merkezleri ve korumalı iş yerleri açabileceği de belirtilmiştir. Yine Türkiye İş Kurumu'na da bu konuda sorumluluklar yüklenmiştir. Her ne kadar kanuni bir zemini olsa da engellilere yönelik mesleki eğitim hizmetlerinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Engellilerin istihdamla ilgili sorunları; meslek seçme ve bu konuda yetiştirilme konusundaki engeller, farklı istihdam politikalarının olmayıp yalnızca kota usulü ve bu kotaya uymayanlara ceza yöntemiyle yaklaşılması, çalışan engellilerin işe alımlarında rasyonel olmayan kriterler, yeterliliğine bakılmaksızın engellilerin düşük profilli işlere layık görülmeleri, çalışan engellilerin iş yerinde ayrımcılığa maruz kalmaları, olumsuz işveren ve meslektaş tutumları vb. şeklinde sıralanabilir (Çitil, 2017).

Özel eğitimde mesleki eğitim ve istihdam alanlarında yaşanan sorunların çözümüne ilişkin öneriler getirilebilir. Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin mesleki eğitimi ve istihdamı konusunda ulusal politikalar ve yol haritası ilgili kurumlarca hazırlanmalıdır. Genel ve özel mesleki eğitim kurumlarında bütünleştirilmiş eğitim olanakları arttırılmalı bu programlar özel gereksinimli bireylerin ve piyasanın ihtiyaçlarına göre de çeşitlendirilmelidir. Mesleki eğitim veren okullardaki personel özel eğitim konusunda eğitilmelidir. Özel gereksinimli öğrencilerin mesleki eğitim sürecinde iş yerinde staj imkânları arttırılmalı, işverenler stajyer çalıştırma konusunda teşvik edilmelidir. İşverenler ve iş yeri çalışanları da engelliler konusunda bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir. İş

yerlerinde engelli bireylere makul düzenlemelerin yapılması ve engelli bireylerin ayrımcılığa uğramaması için denetimler yapılmalıdır. İş koçu ya da iş yeri koordinatörü olarak görev yapacak uzmanlar yetiştirilmeli ve engelli bireylerin iş süreçlerinde bu uzmanlardan yararlanması faydalı olabilir. Niteliği ve şartları uygun engelli bireylerin buna uygun yüksek iş pozisyonlarına yerleşmesi sağlanmalıdır. Yetersizlikten ağır düzeyde etkilenmiş engelli bireyler için korumalı işyerleri ve yaygın eğitim kurumlarında mesleki eğitim olanları arttırılmalıdır (TES, 2021).

Özel Eğitimde Öğretmen Yetiştirme İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Türkiye’de özel eğitim alanında ilk öğretmen yetiştirme girişimi 1952 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü’nde başlamıştır. Gazi özel eğitim şubesi kapandıktan sonra uzunca bir süre özel eğitim alanına öğretmen yetiştirme süreci kısa süreli sertifikalarla sürdürülmüştür. 1980’li yıllardan itibaren de eğitim fakültelerinde özel eğitim öğretmeni yetiştirilmeye çalışılmıştır. İlerleyen zamanlarda öğretmen yetiştirme işi yetersizlik türüne göre uzmanlaştırılmıştır. Görme, işitme, zihinsel engelliler öğretmenliği gibi uygulamalar 2016-2017 akademik yılından itibaren “özel eğitim öğretmenliği” şeklinde yeniden birleştirilmiştir. 2021 yılı itibariyle özel eğitim öğretmenliği programı 50 farklı üniversitede öğrenci kabul etmektedir. Ancak bu yeni programın da içeriği alan uzmanlarınca tartışılmaktadır. Özel eğitim öğretmenliği programlarının sayısı son yıllarda artsa da ülkemizdeki ihtiyaca henüz karşılık verememektedir. Hem kamu hem de özel sektörün ihtiyacının karşılanması için de yine kısa süreli ve niteliği tartışmalı eğitim, kurs ve sertifika programları düzenlenmektedir. Bu durum da ülkemizdeki özel eğitim hizmetlerinin etkisini olumsuz yönde etkilemektedir (Çitil, 2017).

Türkiye’de özel eğitim alanına öğretmen yetiştirme alanının bir diğer sorunu da genel eğitim öğretmenlerinin (sınıf, okul öncesi, branş.) özel eğitim alanındaki yeterlilikleridir. Ülkemizde son yıllarda diğer öğretmen programlarında 2 kredilik özel eğitim dersleri verilse de diğer alan öğretmenlerinin bu konuda istenen bilgi ve beceriye sahip olamadığı söylenebilir (Çitil, 2017). Özel eğitim alanında beklenen farkındalık, bilgi ve beceriye sahip olmayan öğretmenlerin ise özellikle kaynaştırma öğrencilerine yönelik yaklaşımı olumsuz olabilmektedir. Kaynaştırma

uygulamalarının yapıldığı sınıflardaki öğretmen ne kadar ilgili ve yeterli olsa da sınıf mevcudu, öğrencinin özellikleri ve ihtiyaçları vb. bazı durumlarda öğretmen yardımı ihtiyacı duyabilmektedir. Bazı ülkelerde bu duruma çözüm olarak yardımcı öğretmen, gölge öğretmen ya da kolaylaştırıcı kişilerin sınıflarda görevlendirilmektedir. Ülkemizde ise yalnızca otizm spectrum bozukluğu olan öğrenciler için ücretini veliler karşılamak koşuluyla kolaylaştırıcı kişi görevlendirilmektedir. Bu sınırlı uygulamalar da kaynaştırma uygulamalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Ülkemizde özel eğitim alanına öğretmen yetiştirme ile ilgili başka sorunlar da olabilir. Örneğin üstün/özel yeteneklilerin eğitimi alanında çalışan öğretmenlerin farklı sorunları vardır. Ancak burada ele alınan sorunların çözümü için de bazı öneriler geliştirilebilir. Özel eğitim öğretmenliği programının içeriği daha katılımlı bir şekilde düzenlenmelidir. Bu kapsamda özel eğitim alt alanlarında derinleşecek şekilde program güncellenebilir. Milli Eğitim Bakanlığı öğretmen alımı yaparken bu uzmanlıklara dikkat edebilir. Çünkü milli eğitim bakanlığı halen yetersizlik türlerine göre okul açmayı sürdürmektedir. Tüm bunların yanı sıra özel eğitim öğretmen yeterliliklerinin MEB ve YÖK tarafından koordineli bir şekilde belirlenmesi alana katkı sağlayacaktır. Özel eğitim alanında öğretmen yetiştirmenin geliştirilmesi için özel eğitimin alt dallarında (erken çocukluk, kaynaştırma vb.) lisansüstü programlar yaygınlaştırılmalıdır. Bunların yanı sıra okullarda çalışabilecek özel eğitim danışmanı, gezici öğretmen, yardımcı öğretmen gibi diğer personelin de MEB ve üniversitelerin işbirliği ile yetiştirilmesi faydalı olacaktır. Üstün/özel yetenekli öğrencilere eğitim verecek öğretmenlerin de yetiştirilmesi için hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitim ve sertifika programlarının açılması gereklidir. Bunların yanı sıra Bilim ve Sanat Merkezlerinde özel eğitim öğretmenlerinin de istihdamı alana katkı getirecektir (TES, 2021)

Sonuç

Engellilerin özel eğitimi ve sorunlarını ele aldığımız bu konuşmada özel eğitimle ilgili temel kavramlar, ülkemizde özel eğitim sistemi ve işleyişi ve mevcut bazı sorunlar tartışılmaya çalışılmıştır. Bu sorunlara yönelik de bazı çözüm önerileri getirilmiştir. Buradaki öneriler konuşmacının mesleki ve akademik deneyimlerinin ışığında oluşturduğu öznel görüşlere dayanmaktadır. Sosyal bilimlerde hiçbir olay tek bir nedenle

açıklanamayacağı gibi hiçbir soruna da tek bir çözüm önerilemez. Burada denenen asıl şey mevcut bir sistemin işleyişini değerlendirmek ve dinleyicilere tartışma alanları sağlamaktır. Yine bir öznel görüş olarak ülkemizde özel eğitim hizmetleri tüm sorunlara rağmen oldukça güçlü ve gelişmiştir. Özel eğitim alanında 1950'li yıllardan itibaren başlayan kurumsal gelişmelerin köklü bir geçmişi olması, bu alanda güçlü yasal mevzuatların yürürlükte olması, alanın Milli Eğitim Bakanlığı'nda genel müdürlük düzeyinde yönetilmesi, üniversitelerde bu alanda köklü ve çok sayıda bölümün olması mevcut durumun oluşmasında pozitif etki sağlamıştır.

Eğitim bir süreçtir. Bunun parçası olan özel eğitim de süreç içerisinde değişebilir ve gelişebilir. Gelişme ve değişim ise yeni sorunlar ortaya çıkarabilir. Bu sorunlara getirilecek çözümler de gelişime ve değişime katkı sağlar. Bu bakımdan burada ele alınan sorunlar ve önerilen çözümler de zamanla değişecek ve gelişecektir.

Kaynakça

- AÇSHB (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) (2019). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni (2019 Haziran)* https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/6598/bulten_may%C4%B1s2019_20190624-1.pdf adresinden erişilmiştir.
- Akçamete, A. G. (Ed.). (2010). *Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim*. (3.Baskı) Ankara: Kök.
- Ataman, A. (2003). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş*. Ataman, A. (ed.) Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık
- Ataman, A. (2019). Bir özel eğitim kategorisi olarak özel yetenekliler. Özmen, R. & Ataman, A. Ed. *Öğrenme güçlüğü ve özel yetenek* içinde (179-204). Ankara: Maya Yayıncılık.
- Atbaşı, Z. (2021). Türkiye'de kaynaştırma/bütünleştirme uygulamaları. U. Sak & S. Toraman (Ed.). *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri içinde* (99-116). Ankara: MEB Yayınları
- Atbaşı, Z. & Özdemir, C. (2021). Türkiye'de özel eğitim hizmetlerinin sunumu. U. Sak & S. Toraman (Ed.). *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri içinde* (49-76). Ankara: MEB Yayınları

- Balcı, S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde engelliler ve engelli eğitimi – sağır dilsiz ve körlük mektebi*. Ankara: Libra Kitap Yay.
- Cavkaytar, A. (2010). Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim. H.İ. Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* (3. baskı) içinde (3-28). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Callard-Szulgit, R. D. (2010). *Parenting and teaching the gifted*. R&L Education.
- Çalık, T. (2019). Eğitim bilimi ile ilgili temel kavramlar. T. Çalık & M. M. Arslan (Ed) *Eğitime Giriş* içinde (1-10). Ankara: PegemA
- Çitil, M. (2021). Özel eğitim alanının kavramsal, tarihsel ve yasal temelleri. U. Sak & S. Toraman (Ed.). *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri* içinde (11-48). Ankara: MEB Yayınları
- Çitil, M. (2020). Özel eğitimin temelleri. S. Talas (Ed.) *Özel Eğitim* içinde (1-28). Ankara: Nobel
- Çitil, M. (2017). *Türkiye'de özel eğitim: Tarihsel, politik ve yasal gelişmeler*. Vize Yayıncılık. Ankara. Vize Akademi.
- Çitil, M. (2016). *Üstün yetenekli öğrencilere sunulan olumlu davranışsal destek temelli problem davranışları önleyici sınıf yönetimi uygulamaları: eylem araştırması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çitil, M. (2015). "Engelli Çocuklar ve Sosyolojisi". *Farklı Perspektiflerden Çocukluk ve Sosyolojisi* (Ed. L. Eraslan) içinde. Ankara, Vize.
- Çitil, M. (2012). *Yasalar ve özel eğitim*. Ankara, Vize Yayıncılık.
- Çitil, M. (2009). *Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkiye'de özel eğitim*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çitil, M & Doğan, İ (2019). Engelli çocuğu olan ailelerin yapısı ve toplumsal ilişkilerinin belirlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 19(43), 61-108

- Çitil, M. & Sak, U. (2021). Türkiye’de özel yetenekli bireylere yönelik özel eğitim hizmetleri. U. Sak & S. Toraman (Ed.). Türkiye’de Özel Eğitim Hizmetleri içinde (117-136). Ankara: MEB Yayınları
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Yayıma Hazırlayan: Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı
- Gök, S. (1958). *Dünyada ve Türkiye’de sağır, dilsiz, okulları tarihçesi ve eğitim sistemi*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası (Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti Neşriyatı)
- Koşar, D. (2019). Eğitimin amaç ve işlevleri. T. Çalık & M. M. Arslan (Ed) Eğitime Giriş içinde (11-40). Ankara: PegemA
- Kozanoğlu, M. (2017) *Engellilere yönelik çalışmalar: VII. – XX. yüzyıllar*. Ankara: Özel Der Yayınları.
- Irvine, P., Wright, E., B., ve Applequist, K. (2007). History of Special Education. *Encyclopedia of Special Education*. (Ed. Reynolds, C. R, ve E. Fletcher-Janzen) (Third Edition). New Jersey: John Wiley & Sons
- MEB. Milli Eğitim Bakanlığı (2022). Milli eğitim istatistikleri: Örgün Eğitim. National Education statistics: Formal education. 2020/’21. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_organ_egitim_2021_2022.pdf adresinden erişilmiştir.
- Oğultürk, N. (2012). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin, aile işlevlerini etkileyen etmenler: çankaya belediyesinden hizmet alan aileler üzerin bir değerlendirme*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖEHY (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği). (2018). 07.007.2018 tarihli ve 30471 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm> adresinden erişilmiştir.
- Özsoy, Y., Özyürek, M. ve Eripek, S. (1996). *Özel eğitime muhtaç çocuklar “Özel eğitime giriş”*. (6. Baskı). Ankara: Karatepe Yayınları.
- TES. Türk-Eğitim Sen (2021). 2023’e Doğru Özel Eğitim Çalıştayı Raporu. Ankara: Kızılcahamam Çam Hotel. (Baskıda)

- Tremblay, P. (2007). Special Needs Education Basis: Historical and Conceptual Approach. Université Libre de Bruxelles Tivat, Montenegro, 2007
- Vuran, S. & Ünlü, E. (2014). Türkiye’de özel gereksinimli çocukların eğitimi ile ilgili örgütlenme ve mevzuat. *Özel eğitim (Ed. S.Vuran) içinde (58-80), Ankara: Maya Akademi.*

ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMI

Dr. Abdulkadir Yüksel
Cumhuriyet Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi Bölümü

İstihdam deyimi günlük dilde hizmete almak ve çalıştırmak anlamına gelir. Kuşkusuz çalışmanın amacı gelir sağlamaktır. İktisadi anlamda istihdam denince anlatılmak istenen de pek farklı değildir. İstihdam, üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimci ve doğal kaynakların ne ölçüde üretim sürecine katıldığıнын ele alınması bizi istihdamın geniş anlamda tanımına götürür. Diğer bir ifade ile geniş anlamda istihdam tüm üretim faktörlerinin üretim sürecinde kullanılması anlamına gelirken dar anlamda bir tanımlama yapmak gerekirse sadece emek faktörünün üretim sürecinde kullanılması anlamına gelir. İstihdam denildiğinde genellikle anlaşılan da bu dar anlamıdır.

Engellilerin sosyal hayata katılımını etkileyen en önemli ve temel bileşenlerden olan istihdam konusu, toplumsal ve bireysel etkileri ve sonuçları açısından bakıldığında ilk sıralarda yer almaktadır. İstihdamın, insanları olumsuz sosyal rollerden arındırarak çalışan bireyler olarak değerli hissettiren ve toplumla bütünleştiren bir etkisi vardır. İstenilen bir toplum yapısının kurulabilmesinin ön koşulu toplumu oluşturan tüm sosyal kesimlerin ihtiyaçlarının doğru ve adaletli bir şekilde belirlenmesi ve yaşanan sorunlara çözümler bulunması ile elde edilebilir. Bu alanda üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri de engelli bireylerin istihdamı konusudur.

Engelli istihdamı açısından sosyal dışlanma ve bunun yanında sosyal içerme kavramları, engelli bireylerin toplumsal hayatta var olma çabasını göstermesi ve sosyal hayat içerisinde yaşanan engellerin ortaya konulması açısından kilit kavramlardır.

Bugünkü sosyal devlet anlayışının engellilere yönelik hizmetlerinde sosyal içerme kapsamındaki bakış açısı etkili olmaktadır. Vücut bütünlüğü ve fonksiyon kayıpları nedeniyle yaşadığı zorluklar ve yetersizlik duygusu nedeniyle kendisini toplumsal hayattan soyutlayan engellileri, bu olumsuz bakış açısından çıkararak tekrar toplumsal hayata aktif katılım gösteren bir pozisyona kavuşması konusunda motive eden bir yaklaşım tarzıdır. Günümüzde engelli hakları ve sosyal devlet mekanizmasındaki güncel gelişmeler ışığında getirilen yeni düzenlemelerde, sosyal içerme yaklaşım tarzları ile birebir örtüşen uygulamalara şahit oluyoruz. Engelli hakları alanındaki gelişmeler sosyal devlet, sosyal model, sosyal içerme yaklaşımları ile istihdam, eğitim ve ulaşım konularını yakından etkilemektedir.

İstihdam kavramı ve sosyal içerme birbiri ile bağlantılıdır. İstihdam bir yönüyle dezavantajlı kesimlerin toplumdan dışlanmasını engellerken, diğer yandan gelir imkânı sunması ve sosyal güvenceye kavuşma ile birlikte ihtiyaçların giderilmesine katkı sağlayarak bireyin kendine olan güveninin temin edilmesine yardımcı olmaktadır. Engelli bireylerin üretim ve istihdamdan uzak kalmaları, sayılan tüm kazanımlardan mahrum kalmaları anlamına gelmektedir. Bu anlamda istihdamın dışında kalarak sosyal içerme imkânlarından faydalanamamanın getireceği riskleri ortadan kaldırma hususunda yasal süreçlerin oluşturularak doğru politikaların belirlenmesi ve toplumsal bilincin kazandırılması gereklidir. Engelli bireylerin toplumsal hayata katılmalarına yönelik en önemli hizmet alanı onları çalışma hayatına dâhil olmalarını sağlayacak adımların atılması ve istihdamda yer almalarını sağlamaktır. Engellilerin istihdam edilmesi toplum ile kaynaşmalarını sağlayarak olumsuz dışlanmalarında önüne geçilmesine ve hayatın her alanında tam katılım sürecinin gerçekleşmesine katkı sunacaktır. Çünkü çalışmanın kişide sağladığı haz, engelli kişinin kendini topluma faydalı bir birey olarak görmesine, dış dünya ile daha rahat iletişim kurmasına, kendilerine özel bir sosyal çevre kazanmalarına ve kendi kendine yetebilme duygusu ile birlikte toplumda bende varım diyebilmelerine imkân sağlayacaktır. Bu yönüyle engelli bireylerin istihdamı, sosyal içerme sürecine olan katkıları açısından oldukça önemlidir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), yönetim erkini elinde bulunduranların, engelli, muhtaç, miskin, yetim vb. bakıma ve özel gereksinime ihtiyacı olan kimselerin korunup gözetilmesi hususuna dikkat çekmiş ve bunu kendi uygulamalarında bizlere örnek olarak göstermiştir. İstihdam boyutu bakımından en güzel örnek ise toplum içindeki engelli bireylere, yetenek ve kabiliyetlerine göre işler vererek onları topluma ve sosyal hayata dâhil etmesidir. Onları yetenekleri doğrultusunda çeşitli hizmetlerde istihdam ederek, engellilerin başkasına el açan ve üretken olmayan kişiler olduğu algısını değiştirmiştir. Bu konuya örnek olarak; Muaz b. Cebel'i ortopedik engelli olmasına rağmen Yemen'e vali olarak görevlendirmiş, değişik sebeplerle Medine dışında bulunduğu zamanlarda 13 kez görme engeli bulunan Abdullah b. Ümmi Mektum'u yerine vekil olarak görevlendirmiştir. Yine sahabeden görme engelli olan İtban b. Malik kendi kabilesine imamlık yapmıştır. Toplumsal hayat içerisindeki bu uygulama örnekleri, engelli bireylerin kabiliyetlerine

uygun görevler verilerek istihdam edilmesi ve üreten ve topluma fayda sağlayan bireyler olarak yaşamaları, gelecek nesillere en güzel örnekler olarak yol göstericilik yaptığını söyleyebiliriz. İşsiz kalma nedeniyle karşılaşılan sorunlar ve çalışma hayatının kendine özgü sıkıntıları engellileri çepeçevre saran ve adeta diğer sorunlara kaynak teşkil eden bir konumdadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Peygamberin engellilere sadece merhamet göstermeyip onlara önemli görevleri dahi vermesi bu yönüyle örnek alınması gereken uygulamalar olarak çok anlamlıdır. Ayrıca sosyal sünnet olarak ifade edebileceğimiz, engellilerin durumlarına uygun işlerde istihdam edilmesi, bu alandaki sosyal politikalara da kaynak teşkil edecek niteliktedir.

Engelli kavramı; toplumsal, bireysel ve sosyal sonuçları olan bir kavram olarak literatürde yer almaktadır. Özellikle sanayi devriminden sonra engelli kavramı toplumsal hayatta daha sık kullanılır hale gelmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte doğuştan kaynaklanan engelin dışında iş kazaları sonucunda oluşan engel oranlarında artış olmuştur. Engelliler dezavantajlı bir grup olarak sosyal politikaların kapsamına girmiştir. Sanayi ve teknolojik gelişmeler, sosyal hayatın hareketliliği ve toplumsal gelişmeler sonucu evlerine kapanan engellilerin toplumla bütünleşme talepleri toplumun diğer katmanları tarafından görünür hale gelmiştir.

Engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal yaşama katılımlarının en iyi yollarından biri istihdam edilmeleridir. Engelli bireylerin topluma yük olmadan, sosyal hayatta kendilerine insan onuruna yaraşır bir yer edinebilmeleri için de çalışma hayatına katılımlarının ve istihdam olanaklarının artırılması önemli tedbirlerin başında gelmektedir.

Engellilerin çalışma hayatına girebilmeleri, 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği ve ucuz işgücüne talebin arttığı Avrupa'da engelliler, çalışma gücüne sahip olsalar bile genellikle toplumsal dışlanmaya maruz kalmış, geçimlerini ise ailelerinden sağladıkları destekle ya da sokaklarda dilencilik yaparak sağlamışlardır. Çalışma hayatını ve üretim sistemini insani değerlerden uzak tutan, iş güvenliğini, işçi sağlığını ve sosyal güvenceyi hiçe sayan anlayışı ve ağır çalışma şartlarıyla birlikte Sanayi Devrimi, ucuz işgücü olarak çalıştırılan çocukların, gençlerin ve kadınların ilerleyen süreçlerde hayatlarına engelli olarak devam etmelerine ve toplum içerisinde engellilerin sayısının artmasına neden olmuştur. Diğer yandan ilerleyen süreçlerde gerçekleşen

I. ve II. Dünya Savaşları da çok sayıda insanın engelli olarak yaşamlarını sürdürmelerine neden olmuştur. Günümüze değin süregelen süreçte gerçekleşen ve halen daha devam eden çeşitli savaşlar, yaşlı nüfusun artması, iş kazası ve meslek hastalıkları ve sağlık sorunları engellilerin sayısının artmasında önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Engelli bireylerin işgücü piyasaları ile tanışmaları, II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan yasal ve kurumsal gelişmelerle vatandaşlarını en iyi yaşam standartlarına kavuşturmak amacıyla ortaya çıkan refah devletlerinin düzenlemeleriyle gerçekleşmiştir. Engellilerin her yönüyle topluma eşit vatandaşlar olarak katılabilmeleri kapsamında istihdam politikalarının oluşturulmasıyla geçmiş dönemlerde çalışma yaşamı dışında kalan engelli bireyler, işgücü piyasasına girme imkânı bulmuş ve çalışma yaşamı içinde yer almaya başlamışlardır. Engelliler dezavantajlı bir grup olarak sosyal politikaların kapsamına girmiştir. Sanayi ve teknolojik gelişmeler, sosyal hayatın hareketliliği ve toplumsal gelişmeler sonucu evlerine kapanan engellilerin toplumla bütünleşme talepleri toplumun diğer katmanları tarafından görünür hale gelmiştir.

Engellilerin sosyal yaşama katılmaları ve başkalarına muhtaç olmadan yaşayabilmelerinin belki de en önemli yolu istihdam edilmeleridir. Günümüzde engelli vatandaşların eğitimi, istihdamı, sosyal yaşama katılımları ile ilgili yasal düzenlemeler giderek artmaktadır.

Engelliler için sosyal ilişkilerden, kültürel ve toplumsal faaliyetlerden, temel hizmetlere erişimden, yakın çevreden ve iktisadi sahadan engellenmek ikinci bir engel durumu olarak görülmektedir. Sosyal politikaların gelişimi ile birlikte bugün engelli bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlamak ve sosyal hayata katılımlarını arttırmak amacıyla; ilk olarak tıbbi tedavi ve iyileştirme hizmetlerinden yararlandırılmaları, özel eğitim ihtiyacı olanlara mümkün olduğunca kaynaştırma yoluyla eğitim hakkının verilmesi ve işgücü niteliği taşıyan engellilerin mesleki rehabilitasyonu doğrultusunda emek piyasasına katılmaları hedeflenmektedir.

Ülkemizde engellilerin çalışma yaşamına katılımları ile ilgili düzenlemeler 5378 sayılı Engelliler Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda bulunabilir. Özellikle Engelliler Kanunu

ve İş Kanunu'ndan sonra yeterlilik derecelerine göre engellilerin istihdamı ve sosyal aktivitelere katılımlarında önemli artışlar olmuştur. Kanun ve yönetmeliklerde yapılan bu iyileştirmelerle tüketen ve bağımlı olan birçok engelli, üreten ve kendine yeterli hale gelerek ülke kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Engellilerin çalışma hayatına katılımları için birçok modeller geliştirilmiş ve teşvikler sağlanmıştır.

Bireylerin fiziksel ve sosyal yönden varlığını sürdürdürebilmesi çoğu zaman yeterli gelir elde edebileceği bir işe sahip olmasına bağlıdır. Dolayısıyla bir iş bulup çalışmak, engelli bireyler açısından da sürekli ve düzenli bir gelire sahip olabilmenin ön koşuludur. Ayrıca; çoğu kez ücret gelirinden başka bir geliri bulunmayan ya da bakmakla yükümlü olduğu kişilerle birlikte yaşayan bireylerin bir işe sahip olmaları ihtiyaç olmaktan çok, yaşamsal bir zorunluluktur. Engelli bireylerin işsiz kalmaları, toplumsal hayata katılma imkânlarını da büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin topluma bir yük olarak görülmesinin aksine, katkıda bulunma potansiyeline sahip üretken bireyler olarak kabul edilmeleri gerekmektedir. İnsanlar kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları bireylerin geçimlerini sağlayabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak ve gelir elde etmek zorundadır. Engelli bireylerin de geçimlerini sağlayabilmesi ve gereksinimlerini karşılayabilmesi için çalışma hayatına girmesi ekonomik açıdan bir zorunluluktur. Engellilerin istihdam dışında kalması, bir ülkenin en değerli üretim kaynağı olan insan gücünün kullanılmaması anlamına gelmektedir. Hâlbuki toplumun refah düzeyinin artırılması ve ekonomik gelişme ancak mevcut üretim kaynaklarının tümünün etkin bir şekilde üretime katılması ve yüksek bir istihdam düzeyinin sağlanması ile gerçekleşebilir.

Ayrıca engelli bireylerin istihdam dışında kalmaları durumunda kendilerine bakmak zorunda kalan aile bireylerinden en az birinin, çalışma gücüne sahip olmasına rağmen çalışma hayatı içerisinde yer alması engellenmektedir. Oysa engelli bireylerin istihdamının artırılması durumunda milli gelir düzeyi yükselecek ve milli gelirden alınan paylar da artacaktır. Çalışmak, insanlara sadece gelir sağlayan bir uğraş değil aynı zamanda insanların kişiliklerinin gelişmesine yardımcı olan ve kendilerine olan güven duygusunu pekiştiren bir araçtır. Dolayısıyla insanlar salt gelir elde etmek amacıyla çalışmazlar. Bir işte çalışıp başarılı olmak bireyleri mutlu kılan bir yaşam biçimidir. Böylelikle bireyler çalışıp bir değer

yaratmanın övüncüyle içinde yaşadıkları toplumun gelişmesine katkıda bulunur ve toplumla bütünleşirler. Dolayısıyla engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin bir şekilde katılması ve saygınlık kazanması, insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyine kavuşabilmesi ancak çalışma hayatı içerisinde yer alabilmeleri ile gerçekleşebilecektir. Bu gerekçelerle çalışma hakkı, temel bir insan hakkı olarak kabul edilerek insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelerin yanı sıra anayasa ve yasalarda tanınıp güvence altına alınmıştır.

Engelli İstihdam Yöntemleri

Engellilerin toplumsal yaşama tam katılımlarının sağlanmasına yönelik olarak kamusal alanda iyileştirmelerin yapılması, onların çalışan, kazanan ve kendilerine yeten bireyler olmaları için desteklenmeleri, toplumsal yaşamın gereğidir. Bu konuda ileri sürülen yöntemleri sekiz başlık altında toplamak mümkündür.

Kota Sistemi: İstihdam alanında işverenlerin belirli bir oranda veya sayıda engelli çalıştırmasının mecburi kılınmasına kota sistemi denir. Kota sistemi engellilerin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla yapılan bir pozitif ayrımcılıktır. Kota sistemi ilk olarak 1. Dünya savaşı sonrasında sakat kalanları mağduriyetten kurtarma amacıyla 1919 yılında Almanya'da uygulanmıştır. Uygulama daha sonra bütün engel gruplarını içine alacak şekilde genişletilmiştir. İş Kanunu 30. maddesine göre "işverenler, 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde %3 engelli, kamu işyerlerinde ise %4 engelli ve %2 eski hükümlü işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler" şeklindedir. Türkiye'de kamu ve özel sektörde bu yöntem uygulanmaya başladıktan sonra engellilerin işyerlerinde çalışabilecekleri ve işgücüne katkı verebilecekleri kanaati güçlenmiştir. Engelli çalıştırma yükümlülüğü hedefini ilerletme konusunda kota sistemi sağladığı potansiyel ile etkili bir yöntem sunmaktadır. Yeterli bir mesleki eğitim, rehabilitasyon ve istihdam danışmanlığı hizmetleri, kota sistemini etkisini artıran unsurlardandır.

Korumalı İşyerleri Yöntemi: 5378 Engelliler Kanununun 14. Maddesi ve ilgili yönetmelikte korumalı işyerleri: "işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyerleri" olarak ifade edilmektedir.

Korumalı işyerlerine kabul edilecek engelli bireyler sadece zihinsel veya ruhsal engellilerden en az %40 engellilik oranına sahip olanlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda İŞKUR'a kayıtlı ve 15 yaşını bitirmiş olmaları da gerekmektedir. Korumalı işyerlerinin en önemli sakıncası olarak, engelli çalışanları toplumdaki soyutlanmasına sebep olduğu yönündedir. Bu sebeple, korumalı işyerlerini bir istihdam yöntemi şeklinde uygulamak yerine mesleki eğitimin farklı bir boyutu olarak tasarlamak doğru olacaktır. Engelli bireyler bu gibi korumalı iş yerlerinde, çalışarak mesleki beceriler kazanmakta ve bu şekilde iş hayatına daha rahat geçiş yapabilmektedir. Korumalı işyerlerinin en önemli üstünlüğü diğer engelli istihdam yöntemlerinin istihdamında yetersiz kaldığı zihinsel ve ruhsal engellilerin bu tarz işyerlerinde istihdam edilerek bir meslek edinme şansına sahip olmalarıdır

Kişisel Çalışma Yöntemi: Engellilerin, kendisinin ve çevresinin imkânlarıyla ya da devlet teşvikleriyle kendi işyerlerini kurup çalışmaları esasına dayanmaktadır. Bu yöntemde engelli bireyler hem çalışma yaşamına girmektedir hem de istihdam oluşturmaktadır. İstihdam görüşmeleri ve işe alım konusunda engellerle karşılaşan girişimcilik potansiyeline sahip engelli bireylerin yeni iş kurma konusunda desteklenerek işveren olarak istihdama katılmaları sayesinde, kazanılan ekonomik faydalar yanında sosyal ve psikolojik açıdan da birçok olumlu etkileri olmaktadır. Engellileri sadece iş arayan olarak görmek sınırlı bir bakış açısıdır. Her engelli aslında potansiyel bir girişimci adaydır. Kişisel çalışma yönünde cesaretlendirilen ve destek gören engelli bireyler, topluma tam entegrasyon sağlayan başarılı bir işveren olarak, yeni istihdam sahaları açılmasına vesile olabilecektir. Türkiye'de en az %40 engelli raporu olan ve KOSGEB ya da İŞKUR Girişimcilik Eğitim Programından sertifika almış veya iş kuracağı alanda mesleki eğitim sertifikasına sahip engellilerin hazırlayacağı projeler kapsamında, kendi işini kurmak isteyen engellilere İŞKUR tarafından kuruluş işlemleri, işletme gideri ve kuruluş destekleri sağlanmaktadır.

İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı: İşverenlerin tamamen kendi isteklerine bağlı olarak engelli istihdam etmesi durumudur. Türkiye'de engellilerin çalışabilecekleri yönünde oluşan algı ve duyarlılık sonucu işverenlerin engellileri çalıştırma sorumluluğu artmıştır. 4857 İş Kanunu'nun 30.maddesine göre; "kontenjan fazlası

engelli çalıştıran, yükümlü olmadıkları halde engelli çalıştıran işverenlerin bu şekilde çalıştırdıkları her bir engelli için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı Hazinece karşılanır” hükmü yer almaktadır. Bu yöntemin işveren ve engellilerin birbirlerine saygı ve güven duygularının gelişmesine katkı yapmaktadır. Herhangi bir zorunluluk olmadan işe alındığını ve işverenin kendine güvendiğini hissedenden engelli çalışanın, iş tatmin düzeyi artarak işinde başarıyı yakalayabilecektir. Aslında engelli istihdam yöntemleri içinde en doğal olan yöntem budur. Sadece uygun teşvik ve toplumsal bilinç düzeyinin artırılması ile istihdam sağlanabilmesi bu yöntemin üstün tarafıdır.

Evde Çalışma Yöntemi: Engellinin engel durumuna göre evde oluşturulan ortamda uygun işleri yapmasıdır. Bu yöntem, engellilik nedeniyle evden çıkamayacak durumda olan ağır engelliler için düşünülmüş bir yöntemdir. Engeli çok ağır olan bireylerin yapacağı işlerin özel olarak evlerine götürülmesi ve bitmiş ürünlerin evlerden toplanması yöntemi bu modelin bir örneğidir. Bu yöntemin temelinde eve bağımlı olan ve ağır engeli bulunan bireylerden, çalışabilecek durumda olanların bulunduğu yerde, kendilerine uygun işler yaptırılması şeklinde uygulama alanı bulmaktadır. Engelli bireyler muhasebe, aracılık, pazarlama, danışmanlık gibi birçok alanda faaliyet gösterebilirler. Ancak bu noktada önemli olan ise, engelli bireylerin de hızla gelişen teknolojilere paralel olarak eğitim almaları ve bu yönde mesleki eğitim programlarının düzenlenmesidir.

Kooperatif Çalışma Yöntemi: Bu yöntem engellilerin kendi çabaları ile ya da devlet desteği ile kurdukları kooperatif örgütlenmelerle, çeşitli çalışma alanlarından kendilerine çalışma imkânları sağlayan bir yöntemdir. İş birliğine dayanan bu yöntemle engelli üyelerin mevcut yetenek ve kapasitelerini değerlendirme, bunları yapabilecekleri işlere göre iyileştirme ve bağımsız bir kuruluş olarak oldukları alanda faaliyet göstermelerini sağlayacaktır. Kooperatif çalışma biçimi uygulamada korumalı işyerlerinin temel yapılanmasını andırmaktadır. Ancak iki yöntemin birbirinden ayıran hususlara bakıldığında, korumalı işyerleri daha çok ağır engellilere yönelik işyeri yapılanması şeklinde örgütlenirken bu yöntemde engellilerin kurduğu kooperatifler ön plandadır.

Sadece Engellilerin Çalıştırıldığı Seçilmiş İşlerde İstihdam: Bu yöntemde engellilere has seçilmiş bazı işlerde sadece engelliler istihdam

edilmektedir. Tahsis yöntemi de denen bu yöntem; engelli grupların farklılıklarına göre bazı iş ve mesleklerin kısmen veya tamamen engelliler için ayrılmasını öngörmektedir. Engelli bireyler bu yöntemi benimsememekte ve bu durumun kendilerinin dışlanma riskini artırdığını düşünmektedirler. Örneğin; İtalya, Yunanistan ve Danimarka'da telefon santral operatörlükleri için görme engelliler istihdam edilmektedir. Seçilen alanlara yönelik, engelli gruplarının yapabileceği işlere yönelik olarak yapılacak iş ve meslek analizleri ile görev tanımlarının açık ve net olarak belirtilmesi bu yöntemin başarısını etkilemektedir. Bu yöntemin güçlü yönü, seçilen mesleklerde istihdam edilen engellilerin devamlı aynı mesleği yapmaları nedeniyle işlerinde uzmanlaşmalarını sağlamasıdır.

Destekli İstihdam: Destekli istihdam uygulaması, iş koçu olarak adlandırılan yetişmiş uzmanlar tarafından; engeli olan danışanlarına iş aramaya hazırlık, iş başvuruları, iş görüşmeleri ve işe yerleştirme süreçleri ile işe yerleştirdikten sonra işe alışma, devam etme sürecinde de destek ve danışmanlık hizmeti verilmesini kapsamaktadır. Destekli istihdam uygulamaları ile engelli bireyler aktif çalışma hayatına dâhil olarak diğer bireyler ile birlikte "eşit iş karşılığında eşit ücret" olarak toplumla bütünleşme fırsatı yakalamaktadırlar. 1980'li yılların ortalarından itibaren öncelikle ABD'de yaygınlaşmaya başlayan ve daha sonra Avrupa ülkeleri ve diğer ülkelerde de örnekleri yavaş yavaş ortaya çıkan "Destekli İstihdam" uygulamaları ülkemizde de gündeme gelmeye başlamıştır. Son yıllarda git gide yaygın olarak kullanım alanı bulan bu yöntemde, engelli bireylerin işyeri ortamında çalışarak deneyim kazanması sonrası, istihdam edilme imkânı sağlaması yönüyle öne çıkmaktadır. Engellileri istihdam etmek üzere başta kota yöntemi olmak üzere, korumalı işyerleri, seçilmiş işler ve ceza yaptırımları gibi geleneksel yöntemler kullanılmakta iken iş piyasalarının dinamik yapısı gereği farklı istihdam biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Destekli istihdam modeli de bu gelişim sürecinde çalışma dünyasında yeni bir uygulama olarak literatüre girmiştir. Engellilerin iş piyasasına girişlerini amaçlayan bu yöntem olumlu etkileri nedeniyle son yıllarda dünya ülkelerince oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ülke uygulamaları incelendiğinde, iş bulmakta zorlanan ruhsal ve zihinsel engelliler başta olmak üzere, öğrenme güçlüğü çeken engellilerin istihdamında başarılı sonuçlar alındığı görülmektedir. Destekli istihdam modelinde, işe giriş sürecini yöneten iş koçları, engelliler ve işyerleri arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Alanında uzman olan

iş koçları engelli bireylerin kişisel özellikleri ve yeteneklerine uygun olan işlerde çalışabilmeleri için çaba sarf etmektedir. Engelli istihdamında geleneksel olarak "eğit-yerleştir" anlayışının yerine "yerleştir-eğit" anlayışının hâkim kılınmasına çalışılmaktadır. Bu sistem ile işverenlerin niteliksiz personel çalıştırmak istememesi yönündeki taleplerine cevap verebilecek bir çözüm yöntemi sunulabilmektedir. Ayrıca yöntemin uygulama aşamasında işyerlerine ek bir maliyet getirmeyen bu yöntemle, engellilerin belirlenen pozisyon dâhilinde istihdamı gerçekleştirilmektedir. Bu modelde yetkili uzman personel, engelli bireylerin işe tam uyum sağladığından emin olduktan sonra çekilmekte olup engelli birey normal bir çalışan gibi sürece devam ederek sosyal dışlanmanın olumsuz etkileri bu sayede azaltılmaktadır. Geleneksel olarak kullanılan kota sisteminde "yerleştir-bırak" anlayışı tercih edilmekteyken bu sistemde kullanılan yöntem ise "yerleştir-izle" doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bakış açısı engelli bireylerin istihdam edildikleri işyerlerindeki çalışma sürelerini olumlu yönde arttırmaktadır. Sürecin en başından beri iş koçları tarafından desteklenerek istihdam edilen engelli birey belli bir süre iş koçu tarafından izlenmektedir. Engelli bireyin işyerine ve yaptığı işe uyum sağlayıp sağlamadığını takip eden iş koçu sürecin sağlıklı bir şekilde devam ettiğine kanaat getirdiğinde kademeli olarak destek süreci sonlanmaktadır. İş koçlarının işe yerleştirme ve çalışma sürecini izlemesi sayesinde engelli bireyler işyeri ortamına daha kolay adapte olmakta ve daha uzun süreli istihdam gerçekleşmektedir. Bu sistemin temel mantığı engelli istihdamının herhangi bir zorunluluk veya teşvik olmadan engelli bireylerin durumlarına uygun işlere yerleştirilmesi ve belirli bir süre desteklenerek o işte devamlılık ve sürdürülebilirlik sağlanması üzerine kuruludur.

Engelli İstihdamında Yaşanan Sorunlar

Engellilerin içinde yaşadıkları çevrede ayrımcı uygulamalara ve dışlanmaya maruz kalmaları, engelli olmaları nedeniyle diğer bireylere nazaran istihdam, eğitim ve sağlık gibi temel hizmet ve haklara erişim sorunları yaşamaları önemli bir gerçeklik ve sorun alanıdır. Bunun yanında engelliler genellikle yüksek düzeyde yoksulluk ve işsizlik ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Engellilerin çalıştırıldıkları pozisyonlar genellikle pek rağbet görmeyen, kimsenin çalışmaktan memnun olmadığı, ücret bakımından yetersiz, vasıf gerektirmeyen, düşük statülü iş alanlarıdır.

Günümüzde engellilerin çalışmasını kolaylaştıracak yenilikler görülse de istihdama giriş önemli bir sorundur. Genel olarak bakıldığında engellilerin istihdama katılımlarının az olduğu ve normal bireylere göre daha düşük nitelikteki işlerde çalıştıkları görülmektedir. İş arayan bireylerin işgücü piyasasına katılım süreçleri aynı kolaylık ve açıklıkta olmayabilir. Bu anlamda bazı bireyler iş piyasasına ilk giriş esnasında, bazıları buldukları işleri devam ettirmekte, bazıları ise belli bir ara verdikleri iş piyasasına tekrar dönüşte, diğer kişilerden farklı koşullar ve zorluklarla karşılaşabilirler. Engelliler açısından bu durum değerlendirildiğinde çoğunlukla iş piyasasına ilk giriş kısmında oldukça zorlanıldığı görülmektedir.

Engellilerin iş hayatına tam zamanlı katılımlarını engelleyen zorlukların en önemlileri, engelli bireylere yönelik eğitim, meslek edindirme, iş bulma, işe yerleştirme ve çalışma hayatına yönelik gerekli olan mesleki rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin yeterli düzeyde olmamasıdır. Bununla birlikte diğer bir neden, okul personeli ve aile üyelerinin eğitim ve meslek edinme konusunda engellilere yönelik beklentilerinin düşük olması gelmektedir. Bunlara ilave olarak, engelli bireylerin çalışma hayatına katılım konusundaki algı ve tutumlarının korkma ve özgüven kaybına dönüşerek, bir meslek sahibi olarak çalışma hayatına dâhil olma konusundaki beklentilerini zedelemesidir. Engellileri iş hayatının dışında bırakan diğer bir husus da engelli kişilerin düşük performans gösterdikleri ve vasf düzeylerinin yetersiz olduğu ile ilgili olumsuz genellemeler ve önyargıların olmasıdır. Bir başka deyişle engelli olarak işe alınan bir çalışanın diğer personellere göre daha düşük performans ve verimlilikte çalışacağına yönelik yaygın önyargılar bulunması, engellilerin iş piyasasına katılım ve istihdam süreçlerine olumsuz şekilde yansımaktadır.

Engellilerin istihdam edilmesini engelleyen pek çok neden bulunmaktadır. Bir kısım engelli vatandaşın "çalışma yaşamına girmek" gibi bir talebinin olmaması ve ailelerinin aşırı korumacı bir tutum sergilemesi işgücüne katılım oranlarını düşürmektedir. Engellilerin istihdam edilebilirliğini azaltan başlıca sebepler; sağlık ve eğitim hakkına erişim engeli, aşırı korumacı tavırlar, engellilere karşı yanlış tutum, önyargı ve ayrımcılık, niteliğinin altında ya da üstünde işlerde çalıştırılma olarak sayılabilir.

Sağlık ve Eğitim Hakkına Erişim

Sağlık ve eğitim haklarına erişim engelleri dolaylı olarak işgücüne katılım oranlarını da düşürmektedir. Ama günümüzde temel eğitim sonrası Milli Eğitim Bakanlığı ve İşkur gibi kurumlar engellilere yönelik mesleki eğitim olanakları sunabilmektedir. Günümüzde engellilere yönelik ayrılan kontenjanlar ve yapılan özel sınavlarla engellilerin yükseköğretime erişim olanakları da arttırılmaktadır. Engelli öğrencilere özel olarak yurt ve burs imkânı sağlanmaktadır.

Aşırı Korumacı Tavrılar

Engelli aileleri, çocuklarını koruma içgüdüsü ile bazen çocukların bireysel gelişimini desteklemek yerine her şeyi onlar adına yapma eğilimindedirler. Temel bakımlarında, eğitim yaşamında, eğitim yaşamı sonrasında ailelerin çocukları yerine pek çok görevi üstlendikleri görülmektedir. Aileler eğitim ya da iş yaşamı için bile olsa çocuklarını başka şehirlere göndermek istememektedir. Böyle bir tavırla büyütülmüş engelli bireylerin de bazen kendilerini toplumdan soyutladıkları, aileleri olmadan bağımsız hareket edemedikleri görülebilmektedir. Çalışma yeteneğinde olan bazı engellilerin bile aşırı korumacı aile tutumu nedeniyle iş aramadıkları ve işgücüne dâhil olmayan nüfus içerisinde kaldıkları görülmektedir.

Engellilere Karşı Yanlış Tutum, Önyargılar ve Ayrımcılık

Toplumun bir kesiminde engelli vatandaşların tamamının bakıma muhtaç, hiçbir işini göremeyen, bağımlı oldukları görüşü mevcuttur. Yapılan bir araştırmada engellilerle herhangi bir etkileşimi olmayan bazı bireylerin engelli vatandaşların daha içine kapanık ve düşük özgüvene sahip olduğunu düşündüğü görülmüştür. Engellilerin diğer bireylere göre daha düşük verimlilikle çalışacağı, sadece sosyal nedenlerle istihdam edildikleri gibi düşünceler de mevcuttur. Diğer yandan bu kişilere acıyarak bakmak da engellilerin çalışma yaşamında yeteneklerinin geri planda kalmasına neden olmaktadır. Çalışma arkadaşları da engelli çalışanlara yönelik olumsuz tutum takınabilmektedir. Engellilere yapılan pozitif ayrımcılık, daha fazla izin kullanmaları ya da bazı işlerden muaf olmaları diğer çalışanlarca tepki çekebilmektedir. Benzer bir bakış açısı yöneticiler ve işverenler cepesinde de görülmektedir. İşverenlerin engelli bireyleri çalıştırmaları durumunda yeterince esnek olamayacakları, beklentilerini

karşılayamayacakları, işyerine bir katkıları olmayacağı konusunda kaygı duydukları görülmektedir.

Sosyal yaşamda ve işgücü piyasalarında dezavantajlı bir kesim olarak pozitif ayrımcılık uygulanan engelli bireyler bazı durumlarda işverenlere ek maliyetler yükleyebilmektedir. Örneğin bir engelli bireyin istihdam edilmesi için işyerinde uygulanması gereken güvenlik önlemleri ve fiziksel düzenlemeler işverene ek maliyetler yüklemektedir. Diğer bir maliyet de engelli işçilerin çoğunluğunun seçilmiş işlerde çalıştırılabilmesidir. Bu durum işveren açısından daha verimsiz bir çalışana yüksek ücret ödemek olarak algılanabilmektedir. Diğer yandan "herhangi bir yasal zorunluluk olmasaydı da engelli çalıştırdım" diyen işverenler de söz konusudur. Bu işverenler engellilerin işlerine daha fazla sarıldıkları, özverili çalıştıkları, motivasyonlarının yüksek olduğu inancı taşımaktadırlar.

Niteliğin Altında ya da Üstünde İşler

Engelli vatandaşların eğitim olanaklarına erişimleri, bu kişilerin istihdam edilebilirliğini bir adım ileriye götürmektedir. Yetersiz eğitim almış, mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetine ulaşamamış engelli vatandaşların işgücü piyasası beklentilerine sahip olması beklenemez. Oysaki bazı engel türleri yüksek eğitim de dâhil olmak üzere her türlü eğitim becerisine sahiptir. Bu bireyler yeterli eğitim erişimine kavuşabilmeleri halinde nitelikli ve yüksek pozisyonlu istihdam olanaklarına kavuşabileceklerdir. Devletin engelli istihdamını arttırmak üzere koyduğu kurallar çerçevesinde yapılan istihdamların bir kısmı sadece "görev" haline dönüşmektedir. Bazı işveren mülakatlarında işverenler engellileri sadece kanuni bir zorunluluk olarak istihdam ettiklerini belirtmişlerdir. Engelli vatandaşların niteliğine uygun iş bulmakta zorlandıklarını belirten işverenler bu durumun engelli motivasyonunu ve mutluluğunu düşürdüğünü ifade etmişlerdir. İŞKUR tarafından yapılan yönlendirmelerde işverenler ve engelliler açısından bir nitelik eşleşmesi yapılmamaktadır. Bu durum bazen işveren açısından uygun olmayan bir engelli istihdamına, bazen ise engellinin niteliğinin çok altında bir işe yerleştirilmesine neden olabilmektedir. Hatta bazen işverenlerin sırf yasal zorunluluğu karşılamak için engelliye ücret ödeyip çalıştırmadıkları görülmektedir. Engelli istihdamında öncelikle işveren beklenti ve engelli yetenek ve yetkinliklerinin eşleştirilmesi her iki tarafın çalışma yaşamında verimlilik ve mutluluğu açısından önem taşımaktadır.

